SLOVENSKÁ REČ

časopis Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied pre výskum slovenského jazyka

HLAVNÝ REDAKTOR
Štefan Peciar
VÝKONNÝ REDAKTOR
František Kočiš
REDAKČNÁ RADA
Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Mária Ivanová-Šalingová, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Pavel Ondrus, Štefan Peciar, Jozef Ružička

REDAKCIA
884 16 Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

E. Pauliny, Členenie slov na slabiky v slovenčine **321**
M. Marsinová, Niekoľko typov odvodených slovies v diele A. Matušku 332

DISKUSIE

Š. Ondruš, Pôvod mena vrchu *Choč* a rieky *Orava* 342
L. Dvonč, Zdomácnené a nezdomácnené názvy cudzích riek v spisovnej slovenčine . . . 353
K. Palkovič, Pravopis adjektív typu *haagsky* 359
K. Sekvent, Výslovnosť a skloňovanie francúzskych vlastných mien zakončených na *-s* . 361

SPRÁVY A POSUDKY

Celoštátne kolo súťaže o najlepšiu študentskú jazykovednú prácu. M. Kožejová . . . 365
RIPKA, I.: Dolnotrenčianske nárečia. F. Buffa . 366
Nová česká monografia o rytme v próze. S. Ondrejovič 369
ACHMANOVA, O. S.: Slovar' omonimov russkogo jazyka. E. Kučerová 372
Lev Vladimirovič Ščerba a nový výber jeho prác. S. Ondrejovič 374
Tretí výber bibliografie frazeologických prác v ZSSR. J. Mlacek 378
ROZLIČNOSTI
O obmene spojenia *je ako živé striebro*. M. Ivanová-Šalingová 380
O nadmernom používaní slovies *pokryť (sa), pokrývať (sa)*. V. Uhlár 382
Komputer/kompúter. L. Dvonč **383**

SLOVENSKÁ
REČ

ROČNÍK 40 — 1975

Eugen Pauliny

ČLENENIE SLOV NA SLABIKY V SLOVENČINE

Členenie slov na slabiky v slovenčine je dosť dávno u všetkých autorov gramatík a pravidiel v princípe rovnaké. Poukážeme na to v krátkom prehľade.

Terajšie Pravidlá slovenského pravopisu (1971, 11. vyd.) sú vlastne aj v tejto veci iba ďalším odtlačkom 3. vydania (1953). A v 3. vydaní sa zachovávajú princípy 2. vydania (1940) a to sa opiera o zásady, ktoré boli vyslovené v 1. vydaní (1931). Prvé vydanie Pravidiel slovenského pravopisu zasa kodifikovalo úzus, ktorý sa vyvinul už predtým, vlastne kodifikovalo pravidlá členenia na slabiky, ktoré boli pre slovenčinu rozpracované v gramatikách J. Damborského (1930, s. 71—73). A J. Damborský, ako sám uvádza, opieral sa vo svojej práci o českú gramatiku J. Gebauera v spracovaní V. Ertla a o S. Czambla (1902, 1915, 1919). Sledovať ďalej do minulosti zásady členenia slov na slabiky v slovenčine nie je pre naše ciele potrebné. Týchto pravidiel totiž do minulosti ubúda; napr. veľmi neúplné pravidlá o delení slov má Jozef Viktorin (1862). Výnimkou je Ľudovít Štúr (1846) a Anton Bernolák (1790). Obidvaja priniesli zaujímavé príspevky k teórii slabiky. K ich názorom sa vrátime.

Všetci uvedení autori sa držia v zásade tohto princípu: Na slabiky sa delia slová, a to jednak podľa svojho zloženia a jednak mechanicky. Podľa zloženia sa členia slová na slabiky na morfematickom švíku. Mechanické členenie je tam, kde nie je morfematický švík alebo kde sa morfematický švík už neuvedomuje. V ostatnom sa formulácie jednotlivých autorov líšia od seba iba tým, nakoľko predpokladajú všeobecne známu zreteľnosť morfematického švíku a ako člení slabiky mechanicky tam, kde sa stretne viacej spoluhlások. S. Czambel (1902, s. 290) predpokladá zreteľný morfematický švík nielen v prípadoch ako *roz-po-znať, tras-me,* ale aj v prípadoch ako *roz-um.* Keď je medzi samohláskami viacej spoluhlások a morfematický švík je nejasný, pripája tieto spoluhlásky k nasledujúcej slabike, napr. *se-stra, če-ský, chlape-cký.* J. Damborský (1930, s. 72—73) postupuje obdobne. Jemu je však morfematický švík jasný nielen v slove *roz-um,* ale aj v slove *čes-ký, proroc-ký* (člení tu teda slová inakšie ako S. Czambel). Keď je v nezložených slovách viacej spoluhlások, „vtedy tieto pripoja sa k nasledujúcej slabike, jestli sa nimi začína nejaké slovenské slovo, napr.: *ha-vran, se-stra . . .;* ináč prvá spoluhláska pripojí sa k predchádzajúcej slabike, napr.: *ol-tár, ban-ka* atď." Táto zaujímavá myšlienka

sa už v ďalších prácach neobjavuje. Nemajú ju už Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1931 ani ďalšie vydania. Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1931 a 1940 predpokladajú u slovenských pisateľov veľmi slušnú znalosť etymológie a historickej gramatiky, pričom Pravidlá z r. 1940 boli optimistickejšie ako Pravidlá z r. 1931, pretože predpokladali znalosť morfologického švíka v slovách ako *ses-tra, žob-rať, byst-rý, myš-lienka, jaz-da, bráz-da* atď. Proti tomu autori Pravidiel z r. 1931 v slovách *žo-brať, se-stra, by-strý, myš-lienka, ja-zda, bráz-da* atď. nevedeli rozoznať morfematický švík. Pravidlá z r. 1953 a ostatné vydania sú — zdá sa, že oprávnene — veľmi skeptické čo do etymologických znalostí slovenského publika a tam, kde skutočne nie je zreteľný morfematický švík, predpisujú mechanické delenie, a to tak, že skupinu dvoch spoluhlások rozdeľujú, teda: *bráz-da, mas-lo, myd-lo* a rozdeľujú i skupinu troch a viac spoluhlások, teda: *ses-tra, bys-trý, čer-stvý* (s. 46).

Terajšia úprava delenia slov na slabiky v konkrétnych jednotlivostiach a formuláciách, nie je, pravdaže, prevzatá zo staršieho vydania Pravidiel. Predchádzala mu po oslobodení dlhšia diskusia. Najprv podal návrh Jozef Orlovský (1946), no vlastným východiskom v diskusii pravopisnej komisie a potom pri formulovaní konečného návrhu bol príspevok J. Ružičku (1946). I tento príspevok, i keď si miestami kládol nároky na vedecké pertraktovanie problému, riešil predovšetkým praktické otázky delenia slov. Tie boli vtedy totiž najnástojčivejšie.

Tento krátky prehľad o delení slov na slabiky v slovenčine nás presvedčuje, že v gramatickej praxi i v teoretických pokusoch sa celkom intuitívne berie ako isté, že 1. na slabiky sa členia slová, 2. členia sa podľa svojho zloženia alebo tvorenia. Chápanie, ako sa slová členia vtedy, ak na hranici slabiky nie je morfematický švík tvorenia alebo zloženia a keď je medzi dvoma nositeľmi slabičnosti viacej ako jeden konsonant, nie je už také jednotné. Okolnosť, že členenie na slabiky sa pokladá za záležitosť slova, svedčí o tom, že o slabike sa uvažuje, i keď intuitívne, ako o jednotke jazykovej stavby, ako o niečom, čo patrí do zvukového plánu jazyka.

Okrem uvedeného ponímania slabiky sa objavili aj iné. Všimneme si ich.

J. Štolc v Slovenskej gramatike (1968) kladie morfému a slabiku ostro proti sebe: „Morféma je časť slova v zmysle významovom a tvaroslovnom. Slabika je časť slova v zmysle čisto zvukovom . . . Pre slabičný sklad slova platia zákony artikulačno-akustické. A pretože nielen slovo, ale aj spojenie slov vo výslovnosti splýva do nepretržitého zvukového celku, člení sa tak slovo, ako aj spojenie slov na slabiky, v ktorých sa hlásky zoskupujú podľa zvukových, fonetických zásad. O ich výslovnosti platia zákony ako o výslovnosti hlások na začiatku slova" (s. 31). — „Slabika vrcholí na najvyššom stupni zvučnosti, čiže na slabičnej hláske. Klesnutie zvučnosti na relatívne najnižší stupeň znamená začiatok nasledujúcej slabiky" (s. 28). Slabika teda podľa názoru J. Štolca nepatrí do jazykovej stavby. Je to jav patriaci do výpovede. Niektoré jeho príklady členenia slovných spojení

na slabiky: *ce-zi-zbi-čku ce-zje-dnu u-li-čku; u-žo-di-šla; ta-gvla-stne nie-dni-džno-vé-ho; pri-dem kvám* (s. 28). Neslabičné predložky *s, z, v, k* patria do slabiky s nasledujúcim slovom, teda: *Pri-stú-pil ksto-lu so-tá-zkou vo-čiach* (s. 29). Výnimkou pri takomto delení na slabiky je prípad, „ak je po samohláske zvučná spoluhláska *r, l, ľ, m, n, ň, j* pred ďalšou spoluhláskou, vtedy sa zvučná spoluhláska vyslovuje v jednej slabike s predchádzajúcou slabičnou hláskou: *jar-ný, zim-ný, jem-ný, su-se-dou̯-ci, slnko, ber-me sa, ber-te, kar-ta, slam-ka, per-li-čka, do kon-ca, pôj-dem, mlá-den-ci*". Argumentuje takto: „Na začiatku slabiky musí byť spoluhláska s relatívne najnižším stupňom zvučnosti. V prípadoch typu *slam-ka* je po samohláske zvučné *m* a po ňom šumové *k* a až po ňom samohláska. Preto hranica slabiky je medzi *m* a *k*, čiže pred spoluhláskou, ktorá má najnižší stupeň zvučnosti. V slovenskom jazyku sa zvučné spoluhlásky pred spoluhláskami na začiatku slova nevyskytujú. Nemôžu byť preto ani na začiatku slabiky pred spoluhláskou vnútri slova" (s. 28).

Delenie slov v písme nie je u J. Štolca záležitosťou slabiky, ako je u všetkých doterajších kodifikátorov, ale iba pravopisnou konvenciou. Preto J. Štolc zachováva síce pravidlá delenia slov podľa súčasnej kodifikácie, ale nepokladá ich súčasne aj za pravidlá delenia slov na slabiky. Z toho mu vychodia aj niektoré zvláštne formulácie. Napr. formuláciu Pravidiel (1971, s. 35) „Ak je medzi dvoma samohláskami (dvojhláskami alebo slabičným *l, r* a samohláskou) jedna spoluhláska, patrí táto spoluhláska k nasledujúcej slabike. Napr.: že-na . . ." obmeňuje J. Štolc takto: „Ak je medzi samohláskami jedna spoluhláska, píše sa spolu s nasledujúcou slabikou" (s. 104). Z toho by vyplývalo, že v slove *že-na* spoluhláska *n* netvorí so samohláskou *a* jednu a tú istú slabiku, slabiku tvorí len samohláska *a* a spoluhláska *n* sa s touto slabikou len spolu píše.

Je užitočné zaoberať sa názormi J. Štolca na slabiku, lebo nám to dá možnosť priblížiť sa k podstate slabiky v slovenčine.

Je predovšetkým nesporné, že slovo je dôležitou významovou jednotkou jazyka jednak samo, jednak ako súčasť syntagmy alebo zloženého tvaru. Okolnosť, že slovo je jazykovou jednotkou, odráža sa aj v rozmanitých zvukových ukazovateľoch. Z porovnávacieho slavistického hľadiska poukázala na to M. I. Lekomcevová (1968a). Tu ukážeme na niektoré ukazatele, ktoré súvisia so slabikou.

Najprv prozodické fakty. Je známe, že prízvuk v slovenčine má ohraničovaciu funkciu. Keďže má stále postavenie v slove, obyčajne býva na prvej slabike slova, zriedkavejšie na predposlednej, signalizuje hranice slova (na prvej slabike začiatok slova, na predposlednej koniec slova). Istou výnimkou, ale veľmi obmedzenej platnosti, je prízvuk na slabičnej predložke. Je však známe, že často nebýva prízvuk na slabičnej predložke,

ale na prvej slabike slova; predložka je v tom prípade bez prízvuku. Aj postavenie príkloniek akoby ukazovalo, že prízvuk nie je záležitosťou iba slova, ale väčšej rytmickej jednotky. Ale počet príkloniek a predkloniek je obmedzený, preto v prevažnej väčšine prípadov vo výpovedi je prízvuk signálom hraníc slova. A napokon aj príklonky a predklonky istým spôsobom signalizujú hranice prízvukovaného slova. A keďže prízvuk sa viaže na istú slabiku slova, ktorá má vzhľadom na ostatné slabiky toho istého slova istú pozíciu, svedčí to o tom, že slabiky pri prízvuku platia v rámci slova.

Ďalším prozodickým faktom, ktorý funguje v rámci slova, je pravidlo o rytmickom krátení. I keď dnes nie je už pravidlo o rytmickom krátení v spisovnom jazyku všeobecne platné, jednako je ešte vždy takým dôležitým faktorom, že ho môžeme pokladať za význačného ukazovateľa hraníc slova, pretože funguje iba v rámci slova. Pritom nie je dôležité, že v každom slove sa rytmické krátenie pozitívne neprejavuje. Dôležité je, že platí ako pravidlo a manifestuje sa tam, kde sa na to ukážu podmienky. A aj rytmické krátenie ukazuje, že slabika sa obmedzuje na rámec slova, pretože rytmické krátenie je len na slabikách v rámci slova.

Ďalší dôležitý ukazovateľ je znelostná neutralizácia na hraniciach slova. Znelostná neutralizácia na hraniciach slova v spisovnej slovenčine má iný charakter ako znelostná neutralizácia vnútri slova. Výnimkou je spájanie predpony so základom slova, ktoré má ten istý charakter znelostnej neutralizácie, ako je na hraniciach slov. Vysvetľuje sa to ľahko tým, že predpony sú vo väčšine prípadov zhodné vo svojej podobe s predložkami. Preto majú ten istý spôsob znelostnej neutralizácie ako predložky, čiže je tam ten spôsob, aký je medzi dvoma slovami (porov. Pauliny, 1975).

Vnútri slova nastáva znelostná neutralizácia len na hranici koreňa a slovotvornej morfémy, ak sa tam stretnú dva šumové konsonanty nezhodné v znelosti, napr.: *mlat-ba [mlad-ba], hriad-ka [hriat-ka].* Znelostná neutralizácia vnútri tej istej morfémy (a možno povedať, že vnútri tej istej slabiky, ale o tom ďalej) je veľmi zriedkavá, lebo prípady, že by sa tu stretli fonémy nezhodné znelosťou, sú veľmi vzácne, napr.: *voš-vši [fši], dcéra [céra]* (porov. Bartek, 1944). V slovách ako *nádcha, nadšenie, nadchnúť* je morfematický švík nezreteľný. Dôležité je, že vnútri slova vokály a sonóry v pozícii neutralizujúcej fonémy nespôsobujú znelostnú neutralizáciu. Teda: *tla-čiť, tre-ba — dla-ha, dre-vo; chlap-a, chlap-mi, kos-i-ť.* Výnimkou je tvar imperatívu typu *nos-me [noz-me],* tvar *my sme [zme]* a tvary typu *nášho, nášmu [na:ž-ho], [na:ž-mu].* Osobitný prípad je aj spájanie konsonantu *v* (o tom pozri Pauliny, 1975, s. 258 n.).

Proti tomu na hraniciach slov (a medzi predponou a základom slova) vokály a sonórne konsonanty fungujú ako znelé neutralizujúce fonémy,

napr. *[pod-ložiť], [hrad ľeži:], [z-oraťˈ], kus látky [kuz la:tki]* atď. Teda hranice slov a hranice predpony a slovného základu sú určené vlastnými hraničnými signálmi. Znelostnú neutralizáciu medzi slovami J. Štolc pokladá za jav, ktorý má miesto vždy na začiatku slabiky, napr.: *ta-gvla-stne nie-dni-džno-vé-ho,* a je teda podľa neho dôležitým znakom slabiky. V skutočnosti znelostná neutralizácia medzi slovami ohraničuje slová proti sebe, člení ich navzájom. Teda jeho príklad sa na slabiky člení takto: tag # vlast + ňe ‖ ňied # ňiž # no-ve:-ho. Znakom # sa tu naznačuje príznakovo vyjadrená hranica slova, znak ‖ označuje hranicu slova bez pozitívneho príznaku znelostnej neutralizácie (ale tu vystupujú alebo môžu vystupovať ďalšie hraničné signály, o ktorých bola reč), znak + označuje príznakové spájanie slabík v slove, znak — zasa nepríznakové spájanie. Slová, resp. slovné spojenia *[tag # vlastňe], [ňied # ňič], [ňiž # nove:ho]* sa od seba zreteľne oddeľujú práve prítomnosťou znelostnej neutralizácie, lebo vnútri slova je možné spojenie *[-k+v-],* napr. *kvet,* ale na hraniciach slov (pri neprítomnosti pauzy) takéto spojenie nie je možné. Rovnako tak vnútri slova je možné spojenie *[-t+ň-],* napr. *[tňeš],* spojenie *[-č+n-],* napr. *[čnosť],* ale na hraniciach slov, ak tam nie je pauza, nastáva neutralizácia, ako ukazujú príklady. O pauze na hraničnom signáli som nehovoril, lebo je to evidentná vec. V slove *[vlast-ňe]* nedostatok neutralizácie v spojení *[-st-ň-]* práve signalizuje, že ide o jedno slovo. Možno k tomu dodať, že v spojení slov *pôst nebude [puozd ňebuďe]* práve prítomnosť neutralizácie svedčí, že ide o dve slová.

Tieto fakty ukazujú, že doterajšie, všeobecne prijímané názory, že na slabiky sa členia slová, sú správne. Názor J. Štolca o delení slabík nemá oporu v jazykových faktoch. Naopak. Tieto fakty mu odporujú. Ale aj inak je v názoroch J. Štolca protirečenie. Na jednej strane tvrdí, že koniec (vrchol) slabiky je na slabičnej hláske, ale hneď musí pripustiť výnimku pri sonórach, ktoré kladie na koniec slabiky, pretože „na začiatku slabiky musí byť spoluhláska s relatívne najnižším stupňom zvučnosti" a „v slovenskom jazyku sa zvučné spoluhlásky pred spoluhláskami na začiatku slova nevyskytujú". Je podivuhodné, že J. Štolc nedbá na hranice slova pri členení slabík, ale keď si nevie poradiť so sonórami, argumentuje začiatkom slova. Ale veď na začiatku slova sa nevyskytujú nielen sonóry pred inými spoluhláskami (J. Štolc neuvádza, že skupiny *mr-, ml-, vr-, vl-* sú možné), ale nie sú ani spojenia *[gvla-, džno-, ksto-]* atď., ktoré pri delení na slabiky J. Štolcovi vznikajú. Okrem toho si J. Štolc nevšíma, že stúpanie a klesanie stupňa zvučnosti v jeho slabikách je niekedy skutočne pozoruhodné, napr.: *[ksto-]* (s. 29). Ide tu síce iba o fonetické hodnotenie, ale to je hodnotenie, z ktorého J. Štolc pri svojej teórii slabiky vychádza.

Hoci vo výsledku je M. I. Lekomcevová (1968b) v niektorých prípadoch

dosť blízko takému deleniu slabík, ako má J. Štolc, líši sa od neho zásadne východiskom. Usiluje sa postaviť členenie slabiky na fonologický základ v tom zmysle, že vychádza z dištinktívnych príznakov a typy slabík v jednotlivých slovanských jazykoch pokladá za určené, ak sa uvedú všetky druhy neprerušených vetvení medzi dvojindexálnymi a viacindexálnymi vetveniami (s. 50). Pod vetvením sa rozumie skutočnosť, že istá fonéma v slove vypovedá o tom, čo nasleduje. Napríklad v slovenčine úžinová znelá spoluhláska vypovedá, že za ňou musí nasledovať alebo samohláska (V) alebo sonóra (VC) alebo znelá záverová spoluhláska ($V^{\circ}C$ Vc Cn°), musí teda za ňou nasledovať fonéma s vlastnosťou znelosti (Vc), .čiže:

$$V^{\circ}C\ Vc\ Cn_i - Vc_{i+1}$$

V tomto prípade ide o trojindexálne vetvenie (s. 48). Slabika má koniec tam, kde sa vetvenie preruŠuje. Základná jednotka na delenie slabík je pre M. I. Lekomcevovú slovo, preto sa slabika začína na začiatku slova alebo po skončení inej slabiky. Na základe týchto a ďalších úvah M. I. Lekomcevovej má slovenčina napr. tieto slabiky: *la-(vica), (mno)-hí* (s. 159), *(ha)-wra-(n), (na)-jja-(snejší), (ka)-wka, (ko)-nči-(ť), (me)-nší, kme-(ť)* (s. 160), *(na)-jkra-(jší), trha-(ť), (o)-tstrá-(niť), trhnú-(ť), strpe-(nie)* (s. 161), *vzbĺka-(ť), (po)-tstrči-(ť)* (s. 162). Za slabiku (redukovanú) sa pokladá aj koncový konsonant, napr. *(vieto)-r, (do)-m (sne)-x* (s. 162).

Ako príklady ukazujú (slabičné členenie sa ilustruje na častiach slov, ktoré nie sú v zátvorkách), M. I. Lekomcevová celkom odhliada od morfematického členenia a neberie ohľad ani na intuitívne členenie na slabiky, ktoré je v slovenčine v princípe jednoznačné, ako sme na začiatku ukázali. Neberie do úvahy ani slabičnú platnosť spoluhlások *r, l*. A práve tu sa ukazuje najzreteľnejšie slabosť základného kritéria M. I. Lekomcevovej. Hoci slabičná platnosť spoluhlások *r, l* v zodpovedajúcich podmienkach je v slovenčine mimo diskusie, Lekomcevová ju musí obchádzať práve pre tú príčinu, pre ktorú v slovenčine platia tieto spoluhlásky ako slabičné. Spoluhlásky *r, l* v slabičnej funkcii majú totiž viacindexálne vetvenie, lebo vypovedajú, že za nimi nasleduje spoluhláska. Po slabičnom $\underset{\circ}{r}$, $\underset{\circ}{l}$ sa teda podľa M. I. Lekomcevovej slabika nemôže v slovenčine končiť, lebo vetvenie nie je prerušené. Lekomcevovej úsilie teda nerieši problém slabiky. M. I. Lekomcevová vychádza síce z fonologických hľadísk, ale vôbec si nekladie otázku, akú má fonologická slabika platnosť v jazykovom systéme a jej prístup k fonologickému riešeniu tohto problému nie je plodný.

Treba sa nám vrátiť k poznatkom, ktoré sme získali pri kritike stanoviska J. Štolca, totiž že členenie na slabiky je ohraničené na slová a že hranice morfém sú tiež dôležité pri členení slova na slabiky. Ale najprv si zopakujme niektoré zásady, ktoré sa síce všeobecne prijímajú, ale treba ich uviesť, aby bolo zrejmé naše východisko.

Slová sa členia na slabiky tak, že v každej slabike je jeden nositeľ slabičnosti. Je to vokál, dvojhláska alebo slabičná spoluhláska. Teda na slabiky sa delia v slove (pri splnení ďalších podmienok, o ktorých bude reč) len slabičné morfémy. Neslabičné morfémy netvoria slabiku samy, ale pripájajú sa k niektorej zo susedných slabík podľa všeobecných pravidiel o členení slov na slabiky. Neslabičné slová sa nepripájajú k nijakej slabike. Tvoria samostatné neslabičné slovné jednotky.

Najväčším problémom je delenie zoskupenia konsonantov, ak nie je vnútri tohto zoskupenia morfémový švík. Niekedy je otázne, či táto skupina patrí k predchádzajúcej slabike alebo k nasledujúcej slabike a či časť z týchto konsonantov patrí k predchádzajúcej slabike a časť k nasledujúcej a ako sa zoskupenie správne rozdelí. Pre tento prípad prišiel pre slovenčinu v zásade na správne riešenie už A. Bernolák (1790, s. 11). Hovorí: „Rozličné spoluhlásky, ktoré nemôžu stáť na začiatku nijakého slova, rozdeľujú sa aj vnútri slova, napr.: *slad-kí* (nie: *sla-dkí*), *pán-skí* (nie: *pá-nskí*), *Egipt-skí* (nie: *e-gi-ptskí*) atď. Ale ak sa spájajú na začiatku nejakého slova, môžu sa spájať aj v prostriedku, napr.: *o-chla-diť* (chl : chládek), *o-hňi-ví (hň : hňilí)*" atď. Túto zásadu však dokladá A. Bernolák aj menej presvedčivými príkladmi, napr.: *re-ptať (pt : pták), pru-tkí (tk : tkáč), pra-wda (wd : wdova).*

A. Bernolák tu vychádza z úvahy, ktorá má svoje korene ešte u rímskych gramatikov (porov. napr. Priscianus Caesariensis Maurus, 1855). Neskoršie sa táto poučka spresňovala (porov. Phillipus Melanchthon, 1555). Temer tú istú formuláciu ako A. Bernolák má pred ním P. Doležal (1746). Ide o názor, že začiatok slova je vlastne začiatkom (prvej) slabiky, a teda tak ako sa začína slovo, tak sa začína v príslušnom jazyku aj slabika. Dodať možno aj to, že koniec slova je koncom slabiky a teda slabika sa môže končiť tak, ako sa v danom jazyku končí slovo. Túto myšlienku nedávno rozpracoval J. Kuryłowicz (1948, 1952). Pri tejto úvahe treba mať na mysli, že nejestvuje ani v slovenčine úplná paralelnosť medzi začiatkom a koncom slova a začiatkom a koncom slabiky. V slovenčine sa slovo môže začínať na spojenie *[fč-]*, napr. *včera [fčera]*, ale vnútri slova takéto spojenie nie je prípustné, napr. *ovčí [oučí:]*. Slovo *ovčí* sa nemôže deliť na *o-včí*, lebo hláska *[u̯]* je vždy na konci slabiky, teda *[ou̯-či:]*. A zasa vnútri slova sa slabika v slovenčine môže končiť na slabičné *r̥, l̥*, ale koniec slova takéto zakončenie nemôže mať. Okrem toho sa musí vychádzať z bežných začiatkov a koncov slov a z domácej slovnej zásoby. Nebudeme teda podľa A. Bernoláka členiť *krá-tky*, pretože je v slovenčine slovo *tkať* so skupinou *tk-* na začiatku slova. Je totiž známe, že skupina dvoch záverových spoluhlások na začiatku slova je v slovenčine veľmi zriedkavá (okrem toho je v slove *krát-ky* zreteľný morfematický švík).

Aj Ľ. Štúr (1846, s. 102—103) má dôležitý príspevok k deleniu slov na slabiky. Upozorňuje na to, že slabiky sú v slovenských slovách súčasne aj morfémami, a teda slovo sa delí vlastne na morfémy. Dajme mu slovo:

„Hláski, ktorje jedna k druhej prirástli a jednim dúškom sa vislovujú, voláme silabou. Že sklad reči našej a na pospol rečí indoeuropejskích je jednoslabiční t. j. koreňe v ňích a príveski z jednej silabi záležja a tjeto ostatňje čo aj z vjacej sa skladajú, predca sa na jednotlivje a to víznamnje silabi, ktorje na inších mjestach i osobitňe sa kladú, rozložiť dajú, preto v reči našej víznamnje čjastki, čjastki tje, ktorích hláski jedna k druhej prirástli, so silabami na jedno vichoďja t. j. silabi sú články reči už víznamnje, hoc ešťe aj ňje dovršenjeho víznamu. Z tohoto ale viťeká pri vislovuvaňí siláb v reči našej ten všeobecní zákon, abi čjastki tje slov, ktorích hláska jedna s druhou sa zrástli a ktorje teda i duchovní svazok t. j. víznamu medzi sebou majú i zvonku t. j. hlasom ako k sebe náležjace sa vijavili, na dúšek teda alebo ako silabi sa vislovili. Na tento teda spuosob slová: slávni, rjadni, víška, ďjalka, pravda, belmo, hláska, žrjelo, konskí, chlapskí, šleptať, ťapkať, hrávať, bíjať, povstávať, ostalo atď. visloviť sa majú takto: sláv-ni, rjad-ni, víš-ka, ďjal-ka, prav-da, bel-mo, hlás-ka, žrje-lo, kon-skí, chlap-skí, šlep-ťať, ťap-kať, hrá-vať, bí-jať, po-vstá-vať, o-sta-lo atď. V tomto vislovuvaňí to čo opravďivo k sebe patrí sa tak aj von vipúšťa. Z tohoto aj to vidno ako vážna je známosť tvoreňja sa reči pre dobruo vislovuvaňja. Od spomenutjeho ale všeobecnjeho podstaťe jazika základ majúceho zákona je veľmi moc úchilák a to preto, že silabi, abi rozmaňitosť pochopou utvorili, všeljake samo- i spoluhláski prijímajú a že tjeto k tvoreňú pochopou potrebujú a tak na ích pomoc sa opierajú, traťja oni svoj predošlí tuhí zvazok, rozpadajú sa na ten spuosob s pomocními hláskami sa zvazujú a inšje silabi tvorja."

Potom dáva ďalšie pravidlá, v zásade zhodné s dnešnými. Z nich tretie odcitujeme (s. 103):

3. Jestli za samohláskou, sem aj „l" i „r" poťahujúc, vjac spoluhlások sa zhŕkňe, rozďeleňja siláb sa tak stáva jako to pohodlnuo visloveňja a v reči običajní sklad hlások so sebou donáša. Obecnuo pravidlo hovorí: rozďelená silaba ňech sa začína tak ako sa i inšje slová v tej samej reči začínajú na pr. ochladiť, ohňiví, spravodliví, milosťiví, vražedlní atď. visloviť sa majú: o-chladiť (chládok), o-hňi-ví (hňilí), spra-vo-dli-ví (dljeť), mi-lo-sťi-ví (sťínať), vra-že-dl-ní (dlhí) atď."

Aj keď neobstojí v úplnosti Štúrov názor, že morféma = slabika (veď napokon v ďalšej časti výkladu ho sám Štúr obmedzuje), jednako je skutočnosťou, že korenné morfémy plnovýznamových slov sú najčastejšie jednoslabičné, a ako ukazujú Štúrove príklady, medzi koreňom a odvodzovacou morfémou je často aj slabičné rozhranie, lebo korenná morféma sa končí najčastejšie konsonanticky a odvodzovacia morféma sa začína najčastejšie tiež konsonanticky. Hranice základu slova a ohýbacej prípony sú veľmi zastreté, pretože na tejto hranici nenastáva nijaká neutralizácia

(neutralizácie v tvaroch typu *nesme, vezte, nášho, vášmu* treba vysvetľovať osobitne, porov. Pauliny, 1975, s. 261 n.) a ohýbacia morféma sa najčastejšie začína na samohlásku alebo sa skladá len zo samohlásky alebo medzi koreňom a ohýbacou príponou je ešte vokál *(nes-ie-š).* Je tu teda také fonematické zloženie ako vnútri morfémy a pri delení na slabiky sa v prípadoch ako *chlap — chlap-a : chla-pa, kosť — kost-i : kos-ti* neberie do úvahy morfematický švík. Rovnako je to tak aj pri spojení „koreňová morféma + slovotvorná morféma", ak sa slovotvorná morféma začína na samohlásku, napr.: *suš-in-a : su-ši-na, krut-ý, krut-osť : kru-tý, kru-tosť* atď. Pravdaže, v prípadoch ako *krát-ky, chlap-mi, ver-ný* atď. nastáva slabičné delenie na švíku.

Záverom možno podať zásady, ktoré z doteraz uvedených úvah vyplývajú pre členenie slovenských slov na slabiky:

1. Na slabiky sa členia slová, v ktorých je viac ako jeden nositeľ slabičnosti (vokál, dvojhláska alebo slabičné *r, l*).

2. Neslabičné slová sa chápu ako samostatné. Pri členení výpovede na slabiky sa nepričleňujú k nijakej slabike.

3. Slová sa členia na slabiky podľa zloženia a podľa fonematického skladu.

a) Slabičné predpony sa členia na slabiky samostatne. Neslabičné predpony sa pričleňujú k základu slova (alebo k nasledujúcej slabičnej predpone).

b) Slabičná koreňová morféma, ktorá sa končí na konsonant, oddeľuje sa od odvodzovacej alebo ohýbacej morfémy, ak sa ona začína na konsonant.

4. Nezhoda medzi morfematickým a slabičným členením nastáva, keď sa koreňová morféma, ktorá sa končí na konsonant, spája s odvodzovacou, kmeňovou alebo ohýbacou morfémou, ktorá sa začína na vokál, alebo sa skladá z vokálu. Ten istý stav je, keď sa odvodzovacia alebo kmeňová morféma, ktorá sa končí na konsonant alebo sa skladá z konsonantu, spája s ohýbacou morfémou, ktorá sa začína na vokál alebo sa skladá z vokálu.

V tom prípade:

a) ak sa prvá morféma končí na jeden konsonant, tvorí tento konsonant slabiku so začínajúcim vokálom nasledujúcej morfémy: *žen-a, žen-ám : že-na, že-nám; suš-in-a : su-ši-na;*

b) ak sa prvá morféma končí na dva konsonanty, môžu tieto konsonanty tvoriť slabiku so začínajúcim vokálom nasledujúcej morfémy, ak sa takáto skupina vyskytuje na začiatku slova (čo je v pôvodných slovách bežné, napr.: *lá-ska,* porov. *skočiť; ma-slo,* porov. *slabý, slovo, sluha*); ak sa takéto spojenie nevyskytuje na začiatku slova (pravdaže, v pôvodných

domácich slovách), prvý konsonant ostáva na konci slabiky v prvej morféme, druhý na začiatku slabiky v druhej morféme.

Zdôvodnenie je v tom, že každé slovenské slovo (a teda každá prvá slabika slova) sa môže začínať na ktorýkoľvek konsonant a po vokále sa každé slovenské slovo môže končiť na ktorýkoľvek konsonant okrem šumových znelých. Ale výhrada pre šumové znelé spoluhlásky platí len pre koniec slova pred pauzou, nie pre koniec slabiky vnútri slova. Preto možno povedať, že každá slabika vnútri slova sa po vokáli môže končiť na ktorýkoľvek konsonant. Pre domáce slová je tu len jedno obmedzenie: nemôže sa končiť na spoluhlásku *f*.

Kritérium začiatku a konca slova aj okrem týchto výhrad nie je celkom jednoznačné, pretože napr. v prípade *ma-slo* ide o skupinu *-sl-*, ktorá je veľmi častá na začiatku domácich slov, ale napr. v prípade *ža-tva* je skupina *-tv-* už o niečo menej častá. Okrem toho je tu vždy možnosť členiť slabiky medzi obidvoma konsonantmi *(mas-lo, žat-va),* pretože teoreticky na začiatku slova pred vokálom môže stáť každý konsonant a na konci slova po vokále môže tiež stáť každý konsonant (v skutočnosti sa tieto možnosti naplno nevyužívajú, ak aj odhliadneme od znelostnej neutralizácie);

c) ak sa prvá morféma končí na tri konsonanty, vtedy

α) môžu tieto konsonanty tvoriť slabiku so začínajúcim vokálom nasledujúcej morfémy, ak sa takáto skupina konsonantov vyskytuje na začiatku slova;

β) ak sa takáto skupina nevyskytuje na začiatku slova, ostáva jeden konsonant v ostatnej slabike prvej morfémy a dva ostávajúce konsonanty tvoria slabiku so začínajúcim vokálom nasledujúcej morfémy, ak sa takáto skupina vyskytuje na začiatku slova;

γ) ak sa takáto skupina nevyskytuje na začiatku slova, ostávajú prvé dva konsonanty v ostatnej slabike prvej morfémy, ak sa takáto skupina vyskytuje na konci slova a tretí konsonant tvorí slabiku so začínajúcim vokálom nasledujúcej morfémy. Obdobne je to aj so skupinou štyroch konsonantov.

Napr. slová *sestra, zajtra, pastva* delíme na slabiky takto:

Podľa možnosti α) delíme *se-stra* (*strach, strom, streda, striekať* atď.); nemožno deliť *za-jtra; menej bežné by bolo aj delenie *pa-stva* (*stvoriť, stvora, stvoriteľ* atď. sú s predponou, jediné nezložené slovo *stvol* je málo frekventované a známe).

Podľa možnosti β) možno deliť *ses-tra, zaj-tra, pas-tva.*

Podľa možnosti γ) je možné delenie *sest-ra, past-va,* lebo takéto zakončenie slov i začiatky nezložených slov sú bežné, ale nie je možné delenie *zajt-ra* (nejestvuje domáce slovo, ktoré by sa končilo na *-jt*).

Ako vidieť, je možné delenie: s e s t r a : *se-stra, ses-tra, sest-ra;* z a j t r a : *zaj-tra;* p a s t v a : *pas-tva, past-va.* Treba zdôrazniť, že tieto úvahy nijako nechcú oslabiť alebo uviesť do pochybnosti autoritu platných pravopisných zásad na delenie slov. Nám ide o inšie : o zistenie možných podôb slabiky v spisovnej slovenčine.

Súhrnne možno doterajšie naše uvažovanie o slabike v spisovnej slovenčine zhrnúť takto:

Ukazuje sa, že slabika v spisovnej slovenčine je dôležitý stavebný článok pri výstavbe zvukovej podoby slova a tvaru. A keďže zvuková podoba slova a tvaru je materiálovým predpokladom pre ich význam, má slabika dôležitú funkciu aj pri morfematickej stavbe slova a tvaru a pri ich percepcii a apercepcii. Slabika a ďalšie pravidlá, ktoré platia v súvislosti so spájaním foném v rámci slabiky, umožňujú z jednej strany chápať členenie slova na menšie významové jednotky (morfémy), no z druhej strany je slabika tým činiteľom, ktorý slovo ako významovú jednotku pevne drží spolu.

Literatúra

BARTEK, H.: Správna výslovnosť slovenská. Bratislava — Turč. Sv. Martin, nakl. Ján Horáček, 1944, s. 239.

BERNOLÁK, A.: Grammatica Slavica. Posonii, impensis Ioannis Michaelis Landerer, 1790, s. 10—12.

BERNŠTEJN, S. B.: K istorii sloga v praslavianskom jazyke. In: Slavianskoje jazykoznanije. Moskva, Izdateľstvo AN SSSR 1963 s. 53—69.

CZAMBEL, S.: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. 1. vyd. Turč. Sv. Martin, Knihkupecko-nakladateľský spolok 1902, s. 289—290; 2. vyd. Turč. Sv. Martin, 1915, s. 297—298; 3. vyd. 1919, s. 258—259.

DAMBORSKÝ, J.: Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy. Zv. 1. Hláskoslovie. — Náuka o slove. Nitra, nákladom a tlačou Štefana Huszára 1930, s. 71—73; zv. 2. Skladba. 1930, s. 226.

DOLEŽAL, P.: Grammatica slavico-bohemica. Posonii, Typis Royerianis 1746, s. 16.

KURYŁOWICZ, J.: Contribution à la théorie de la syllabe. In: Biuletyn polskiego towarystwa językoznawczego. 8. 1948.

KURYŁOWICZ, J.: Uwagi o polskich grupach spółgłoskowych. In: Biuletyn polskiego towarzystwa językoznawczego. 11. 1952.

LEKOMCEVA, M. I. (1968a): K tipologii fonologičeskich struktur slova v slavianskich jazykach. In: Slavianskoje jazykoznanije. Moskva, Izd. Nauka 1968, s. 277—295.

LEKOMCEVA, M. I. (1968b): Tipologija struktur sloga v slavianskich jazykach. Moskva, Izd. Nauka 1968, s. 224.

MELANCHTON, F.: Grammatica Philipi Melanchthonis Latina. Lipsiae, in officina haeredum Valentini Papae, anno MDLV (1555), s. 10.

ORLOVSKÝ J.: K problému rozdeľovania slov v slovenčine. Slovenská reč, *12*, 1946, s. 42—45.

PAULINY, E.: Protiklad znelosť — neznelosť v stavbe slova a tvaru v slovenčine. Slovenská reč, *40*, 1975, s. 257—265.

PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika, 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969, s. 27—55, 27—31, 104—105.

Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom. Vydala Matica slovenská, nákladom Štátneho nakladateľstva v Prahe 1931, s. 364.

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom. Turč. Sv. Martin, Matica slovenská 1940, s. 482.

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. 3. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1953; 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 424.
PRISCIANUS CAESARIENSIS MAURUS: Grammatici Latini ex recensione Henrici Keilii. Vol. II.: Prisciani Grammatici Caesariensis Institutionum grammaticarum libri XVIII. Vol. I. Ex recensione Martini Hertzii. Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri. A. MDCCCLV (1855), s. 45.
RUŽIČKA, J.: Rozdeľovanie slov v slovenčine. Slovenská reč, *12*, 1946, s. 224–239.
ŠTÚR, Ľ.: Nauka reči slovenskej. Nákl. Tatrína, v Prešporku 1846, s. 102–103.
VIKTORIN, J.: Grammatik der slovakischen Sprache. 2. vyd. Pešť, Lauffer und Stolp 1862, s. 20–21.

Marta Marsinová

NIEKOĽKO TYPOV ODVODENÝCH SLOVIES V DIELE ALEXANDRA MATUŠKU

Jedným z charakteristických príznakov mnohých Matuškových slovníkových neologizmov je tendencia po kondenzovanosti výrazu, teda úspornosť vo vyjadrovaní. Pozoruhodne sa to ukazuje práve na slovesných neologizmoch. Každý z nich, či ho už môžeme zaradiť medzi celkom pravidelne tvorené slovesá (napr. *zneprehľadniť, zburžoázniť, puritánčiť, odfolklorizovať)* alebo či je akoby „korením" v jazykovom prejave A. Matušku, individuálnym tvorivým prístupom autora k jazykovému materiálu z hľadiska významu alebo spôsobu tvorenia slovesa (napr. *ctnostniť, apartníčiť, tabuľkizovať*), znamená úsporu rozličných formálnych slovies a slov s veľmi všeobecným významom. Namiesto analytických opisov, v ktorých sa opakujú pomocné a neplnovýznamové slová, nastupuje výrazná slovesná a významovo priezračná skratka.

Zároveň však treba pripomenúť, že takto tvorené slovesá nie sú dynamickým prvkom Matuškovho textu ani nie sú nositeľmi činností a dejov, ale sú zoslovesnenými charakteristikami alebo okolnostnými určeniami mena, ktoré je predmetom zásahu, napr. *znezmyselňovať* (svoje potreby) = robiť (svoje potreby) — akými? — nezmyselnými; *znaturalističtiť* (románové postavy) = podávať (románové postavy) — ako? — naturalisticky.

Je jasné, že v tomto príspevku nemôžeme ešte podať vyčerpávajúci obraz slovotvorných postupov u A. Matušku, ale už to, čo predbežne máme k dispozícii, je pozoruhodné. Excerpovali sme z Vybraných spisov A. Matušku 3. zväzok Profily a portréty (Profily), monografiu o J. C. Hronskom (H), výber článkov Protiklady a podlžnosti (P) a zo Slovenských pohľadov (1971) S Alexandrom Matuškom rozhovor piaty až dvanásty (SP). Okrem toho máme excerpty z Kultúrneho života, ktoré sme našli v slovníkovom materiáli JÚĽŠ SAV.

Hoci je isté, že v starších Matuškových textoch sa nevyskytuje mnoho slovesných neologizmov, predbežne neberieme do úvahy rozdiel medzi začiatkami a poslednými dvoma desaťročiami jeho tvorby, keď sa tento autor už „rozpísal" a prišiel na chuť slovesným skratkám, ktoré sú v esejistike veľmi vhodnými ekvivalentmi analytického vyjadrovania. Je to v súlade s vývinom slovnej zásoby slovenčiny, ktorá sa v poslednom čase vo všetkých jazykových štýloch takýmito skratkami obohacuje. A. Matuška však v tomto ohľade načrel citeľne hlbšie a odvážnejšie ako iní.[1]

Na triedenie materiálu použijeme sémantické kritériá v kombinácii s istými gramatickými charakteristikami. Nevynecháme však ani štylistické charakteristiky, pokiaľ to bude potrebné. O štylistickom využití zhromaždeného materiálu bude treba písať osobitne.

V tomto príspevku začneme od pravidelných a bežných slovies tvorených podľa súčasných produktívnych typov a ukážeme, ako A. Matuška kvantitatívne rozmnožuje predovšetkým počet odvodených faktitív, stavových slovies a slovies s významom „byť tým alebo správať sa ako ten, koho pomenúva slovotvorný základ". Pozornosť venujeme teda predovšetkým týmto uvedeným typom slovies.

F a k t i t í v a. — Z produktívnych pravidelných typov sú v slovníku A. Matušku bohato zastúpené faktitíva — slovesá so všeobecným významom „robiť takým, akú vlastnosť vyjadruje adjektívum". Predponové tvorenie týchto slovies[2] je produktívnejšie ako bezpredponové, preto tento typ uvádzame prednostne. Príklady:

Nepočúvna a spurná Anča si sama vyčíta, že ju jej náruživosť *zbezvládňuje* a premáha. (H) — Rozprávaním *zhybňoval* nehybné a budil dojem života v neživote. (H) — Triadický a prívlastkový systém Hronského vrcholí a svojou záplavnosťou jednak spomaľuje, zastavuje chod románu, jednak ho verbalizuje, *zmnohovravňuje*. (H) — Rušil aj čitateľa v jeho pohodlí, *zneisťoval* ho, znepokojoval ho. (H) — V románe Pisár Gráč . . . rôznosť rovín v čase spolu s rôznosťou pásiem dejových román až *zneprehľadňuje*. (H) — Je v nich [dnešných školských osnovách] dosť nedomysleností, ktoré jednotlivci úpravou pre svoje potreby ešte *znezmyselňujú* a iniciatívne zjednodušujú. (SP) — Nemožno tiež nevidieť Hronského tendenciu stavať vedľa historických vzťahov vzťahy medzi ľuďmi, nahradzovať prvé druhými, *zvýlučňovať* druhé. (H)

---

[1] Z vyexcerpovaného materiálu budeme uvádzať bez poznámky len tie neologizmy, ktoré neuvádza Slovník slovenského jazyka (s výnimkou daktorých doložených s Matuškovým menom), a ktoré sme nenašli ani v slovníkovom materiáli Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Touto dvojnásobnou kontrolou sa zvyšuje pravdepodobnosť, že naozaj ide o Matuškove neologizmy.

[2] Pri tvorení týchto faktitív od adjektívnych základov ide o celkom pravidelný prefixálno-sufixálny postup. Prefixom býva *s-/z-*, veľmi zriedka iný prefix, napr. *u-* (utrvácniť). Nedokonavé podoby sa slovotvorným sufixom zaraďujú ku vzoru pracovať, dokonavé ku vzoru robiť.

Hoci v uvedených dokladoch máme len samé nedokonavé slovesá *(zbezvládňovať, zhybňovať, zmnohovravňovať, zneisťovať, zneprehľadňovať, znezmyselňovať, zvýlučňovať)*, u A. Matušku nechýbajú ani dokonavé slovesá tohto typu, napr. *zdôveriť, zvedečtiť*. Tieto a iné slovesá máme doložené aj od iných autorov, a to so skorším datovaním, preto sme ich nespomínali medzi predchádzajúcimi dokladmi.

Uvedené Matuškove neologizmy majú charakter knižných slov. Základom mnohých z nich je záporová podoba adjektíva: *neistý — zneisťovať, neprehľadný — zneprehľadňovať*. Každé z týchto slovies môžeme použiť ako ekvivalent analytického výrazu *robiť + adjektívum v inštrumentáli*. Ale napr. ekvivalentom slovesa *zneisťovať* nie je iba analytické spojenie *robiť neistým (niekoho)*, ale aj iný analytický výraz, spojenie *vyvolávať (v niekom) neistotu*.

Práve preto, že analytická šablóna *robiť + inštrumentál príslušného adjektíva* sa v abstraktnom a zabstraktnenom vyjadrovaní nezdá vždy dosť adekvátna,[3] vyčlenili sme z Matuškových slovies, ktoré sú v podstate faktitívami, podskupiny slovies, v ktorých vidíme jemné navrstvovanie ďalších sémantických príznakov. Význam „robiť dakoho, dačo dajakým" môže znamenať i to, že sa daná skutočnosť podáva, spodobuje, ukazuje (výtvarne, literárne, filozoficky) ako jav s istou vlastnosťou. Uvedieme doklady:

Schopenhauer *sfiktívnil* svet; z vety, že svet je mojou predstavou, vyplýva, že napred je „ja". (Profily) — V poézii tu povedali oslobodzujúce slová Jesenský a Krasko tým, že lásku *odnebeštili* a *spozemštili*. (Profily) — Nič mu však nestojí v ceste, aby naivne a prostoducho *nezľúbezňoval* tento život. (KŽ) — Nie je náhodné, že Hronský aj zosobňuje aj *zneosobňuje* človeka. (H) — Dôverne sa oboznámil s umením prelínať reálne s fantastickým, *zneskutočňovať* skutočné a *zoskutočňovať* neskutočné. (H) — Keď *znormálnime* obrátený a často pozmeňovaný sled románu a vezmeme ho generačne, máme pred sebou román troch pokolení. (H) — Bude *zobyčajňovať, scivilňovať* patetiku tradičnej romantickej koncepcie, boriť jej legendu. (H) — Po nej budú musieť — mali by — prísť práce, ktoré pole svojho výskumu aj rozšíria, aj *zošpecifičnia*.[4] (H) — Diela sa nepo-

[3] Už v závere svojej štúdie *Slovesá z prídavných mien v slovenčine* (Marsinová, 1958) sme na s. 163 konštatovali, že okrem iného v oblasti abstraktného vyjadrovania sa slovesá tohto typu hojne využívajú, ale pri rozbore samých týchto slovies (kapitola Činnostné slovesá z prídavných mien, s. 118 n.) sme venovali pozornosť iba sémantike adjektív, od ktorých sa tieto slovesá tvoria, kým slovesám samým sme dávali iba všeobecný význam „navodzovať — navodiť vlastnosť alebo stav, prípadne zvýšenie vlastnosti, stavu vyjadreného prídavným menom, od ktorého sa sloveso odvodzuje". V dôsledku toho, že za posledných dvadsať rokov sa slovník slovenčiny v oblasti abstraktného vyjadrovania značne rozrástol i obohatil, treba nám venovať pozornosť aj významovým podskupinám v rámci týchto predmetových denominatív.

[4] Sloveso *zošpecifičniť* nemá náležitú podobu, keďže je utvorené od adjektíva „špecifičný", ktoré sa v slovenčine nepoužíva. Podľa podobných prípadov, ako sú *vedecký — zvedečtiť, umelecký — zumelečtiť, naturalistický — znaturalističtiť*, náležitá je iba podoba *zošpecifičtiť* (od *špecifický*). Alebo by bolo treba použiť dvojvidové sloveso *špecifikovať*, ktoré uvádza i Slovník slovenského jazyka IV (s. 439) s exemplifikáciou od A. Matušku.

súvajú do svetla celé; dôrazy sa premiesťujú, jedny zložky sa *spríznačňujú*, iné vypúšťajú; nijako sa tým nekrivia, len sa zoživotňujú. (Profily)

Ako vidieť, sú to nedokonavé i dokonavé slovesá. Ku všetkým z nich môžeme dať ako ekvivalent analytický výraz: *sfiktívniť svet* = podať, ukázať svet ako fiktívny, ako fikciu; *naivne nezľúbezňovať tento život* = nepodávať tento život naivne ako ľúbezný, ako dačo ľúbezné; *zneosobňovať človeka* = podávať človeka ako neosobného, neosobne; *zneskutočňovať skutočné* = podávať, ukazovať, predstavovať skutočné ako neskutočné atď.

Slovesá z podskupiny *sfiktívniť/sfiktívňovať* sú teda skratkou s presne určiteľnou obsahovou náplňou. Všetkým im prislúcha charakteristika knižných slov.

Do skupiny faktitív môžeme z Matuškových neologizmov pričleniť aj ďalšiu podskupinu s významom „dať, dávať dačomu, dakomu charakter, pečať vlastnosti označenej adjektívom, pričiniť sa, pričiňovať sa, aby osoba, vec dostala príslušný charakter". Doklady:

Bol to práve on [Hurban], ktorý neskoršie najviac *scirkevnil* náš život. (P) — Nie je pravda, že by bol len školácky opakoval, len znovu prerozprával Kukučína, že by ho bol len *utrvácňoval* a rozmnožoval, žil iba z reminiscencií a obmien. (H) — Svoje dedinské postavy Jesenský odromantizoval, *znaturalističtil*, strhol z nich pozlátku. (Profily) — Chýba mu [istému umeniu] definitívny rozmer, ten, čo *znesmrteľňuje* smrteľného človeka. (SP) — V rozprávkach príbeh otváral, obnažoval, v novelách javí zreteľný sklon *zneurčiťovať* ho. (H)

Slovesá *scirkevniť, utrvácňovať, znaturalističtiť, znesmrteľňovať, zneurčiťovať* (dokonavé i nedokonavé) sú naozaj významovo priezračnou skratkou proti analytickému vyjadrovaniu: *scirkevniť život* = dať životu cirkevný charakter; *zneurčiťovať príbeh* = dávať príbehu charakter neurčitosti; *znesmrteľňovať smrteľného človeka* = *dávať smrteľnému človeku pečať nesmrteľnosti; k slovesu znaturalističtiť* môžeme dokonca uviesť aj ďalší ekvivalent, teda nielen „dať (dedinským postavám) naturalistický ráz", ale aj „podať (ich) naturalisticky".

Bezpredponové tvorenie nedokonavých faktitív je v slovenčine menej produktívne ako predponové,[5] ale u Matušku nebadať túto disproporcionalitu, lebo bezpredponové tvorenie prislúcha predovšetkým slovesám tvoreným od prevzatých základov nedomácimi príponami a tých sa v Matuškovej tvorbe adekvátne k obsahu vyskytuje ozaj dosť. Dokonavé pendanty sa k uvedeným slovesám dotvárajú pravidelnou prefixáciou. Môžeme uviesť doklady na obidva vidy:

[5] Porov. môj príspevok *Slovesá z prídavných mien v slovenčine*, s. 163.

Nie je náhodné, že Hronský aj zosobňuje aj zneosobňuje človeka, že ho vyníma i nevyníma z dedinského kolektívu, *unanimizujúc* a *anonymizujúc* ho. (H) — Nadto sa [Povstanie] *apokalyptizuje:* aby sa ukázala jeho nezmyselnosť, prevláda v Hronského obraze zmätok, nejednotnosť, lúpenie, rabovanie. (H) — Začal s tým — s týmto *„esejizovaním"* románu — Thackeray, ale možno dávno pred ním niekto iný. (SP) — To *labilizovalo,* znervózňovalo jeho situáciu. (P) — Román má svoju vnútornú hudbu, svoju melódiu; skutočnosť sa tu viac *muzikalizuje,* odhmotňuje. (H) — Bola to literatúra heroizujúca . . .; sústreďujúca sa na bojové počiny, nadšene ich beletrizovala a *rétorizovala.* (P) — [Tolstoj] nielenže sa postil a modlil, ale začal falošne vykladať i svoju literárnu činnosť: *spsychologizoval* ju úplne. (Profily) — Dobre urobili [štúrovci]; keby len naše písomníctvo, potom už slovensky písané, neboli sami najviac *steologizovali.* (P) — Hronský *unanimizuje* svojho dedinského človeka, typizuje ho. (H)

Ak analyzujeme význam tu uvedených slovies, iba dve z nich — *labilizovať* a *steologizovať* — sú bežnými faktitívami s významom „robiť labilným (situáciu), urobiť teologickým (písomníctvo)". Všetky ostatné môžeme sémantizovať spojeniami typu „podávať dakoho ako anonymného *(anonymizovať),* dačo ako apokalyptické *(apokalyptizovať),* podávať na spôsob eseje *(esejizovať),* podať v duchu unanimizmu, ako unanimistické *(unanimizovať)"* atď., takže aj tieto slovesá výslovne knižného charakteru sú veľmi lapidárnymi a v plnej miere zrozumiteľnými knižnými vyjadrovacími skratkami.

S t a v o v é s l o v e s á. — Nie menej bohato sú v Matuškovej tvorbe zastúpené pravidelne utvorené stavové slovesá. Skupina slovies tvorených predponovo-príponovým postupom zahŕňa nezvratné i zvratné slovesá:

Reálne a snové si vymieňajú miesta; . . . realita sa noří do tmy, *stajomnieva.* (H) — *Zbezcitnela* aj [Maruša], zmŕtvela, otupela, nežije, živorí len. (H) — Môžeme — v našom prípade — uvažovať, čo by bolo bývalo, ako by bolo Povstanie *zgrandióznelo,* keby dve východoslovenské divízie boli sovietskej armáde a našim jednotkám ušetrili dukelskú operáciu. (P) — [J. Jesenský] znova *zjunáčtel,* našiel v sebe mladý, energický zápal. (Profily) — Jazyk *sa zliterárňuje* lexikálne i syntakticky. (H) — *Zliterárnenie* sa uskutočňuje užívaním cudzích slov, o ktorom už bola reč. (H) — Jilemnický sa naučil hlbšie vidieť súvislosti a jeho obraz Kysúc a Slovenska preto *zmnohostrannel.* (Profily) — Obrys človeka, jeho kontúry *sa znejasňujú,* ťažko hovoriť o nejakej jeho dominantnej vlastnosti. (H) — Človek *znepriesvitnel,* je menej transparentný. (H) — Hronského svet sa mení, *znerovnovážňuje sa,* vychyľuje biedou sociálnou. (H) — Nespratná nátura, na vojne ešte *znespratnela,* je plný jedu a vzdoru. (H) — Jeho postoj nepríjemne *skonvenčnel* a *zoptimističtel.* (H)

Uvedené slovesá (nedokonavé i dokonavé, nezvratné i zvratné) sú napospol ekvivalentmi analytického výrazu „stávať sa, stať sa takým, akú vlastnosť vyjadruje prídavné meno, od ktorého sa sloveso tvorí".

Keďže však zväčša ide o slovesá z oblasti abstraktného vyjadrovania, môžeme zas vyčleniť podskupinu stavových slovies, ktoré sú ekvivalentmi ešte abstraktnejšieho analytického výrazu „nadobúdať ráz, charakter tej vlastnosti, ktorú pomenúva prídavné meno ako slovotvorný základ slovesa". Z hľadiska slovotvorných typov ide o pravidelne tvorené nedokonavé i dokonavé zvratné slovesá. Doklad na nezvratné sloveso predbežne nemáme:

Autorská reč sa intelektualizuje, stráca na ústnom ráze — neprichodiac oň — *spísomňuje sa.* (H) — Národné *sa* síce *zosobnieva,* je integrálnou súčasťou človeka, ale osobné *sa neznárodňuje,* žije akosi oddelene v človeku. (H)

Slovesá *spísomňovať sa, zosobnievať sa, (ne)znárodňovať sa* sú v porovnaní so svojimi ekvivalentmi (nadobúdať ráz písanej reči; nadobúdať ráz čohosi osobného, nenadobúdať ráz čohosi národného) skutočne skratkou. A. Matuška ich vie využiť aj v štylistickom protiklade k analytickému výrazu, čím vzniká pôsobivá asymetria vyjadrovania. Napr.: *Autorská reč ... stráca na ústnom ráze, spísomňuje sa.*

Menej často sa u A. Matušku vyskytujú ako neologizmy stavové slovesá tvorené vo svojej nedokonavej podobe ako bezpredponové. Aj tu sú slovesá od domácich i cudzích základov, nezvratné i zvratné:

[Príroda] mení človeka, polepšuje ho, zbavuje ho ťažôb, pod jej vplyvom človek *citlivie,* mäkne, *dobrie.* (H) — [Timrava] *demokratizujúc sa* v ohľade spoločenskom, dospela ta, že pôsobila extra a exoticky na svoju spoločenskú triedu. (Profily) — Ako *sa bude hĺbiť* jeho básnický vid a jeho poznanie, bude Hronský môcť čím ďalej tým menej držať dedinský život v izolácii. (H) — Dialóg je v „ich" — novelách na ústupe, v objektívnych novelách sa aspoň premieňa, *intelektualizuje sa.* (H) — Teraz *sa* rozmer dediny prehlbuje, *univerzalizuje* ešte inak. (H)

Slovesá *citlivieť, demokratizovať sa, hĺbiť sa, intelektualizovať sa, univerzalizovať sa* sú nedokonavé stavové slovesá s významom stávať sa takým, akú vlastnosť označuje slovotvorný základ. Pokiaľ ide o zvratné slovesá od nedomácich základov, treba pripomenúť, že Slovník slovenského jazyka uvádza pomerne málo takých lexikálnych jednotiek popri predmetových slovesách, ako sú napr. *demokratizovať, intelektualizovať,* hoci tieto zvratné slovesá, ako je jasné z kontextu, sú samostatnými lexikálnymi jednotkami.

V rámci týchto slovies možno zas uviesť podskupinu s významom „nadobúdať vlastnosť označenú základom, od ktorého sa sloveso tvorí":

Kritika vlastnej buržoázie, a v nej najmä *buržoáznejúcej* a *zburžoáznenej* inteligencie, je z vedúcich motívov jeho [Hviezdoslavovej] tvorby. (Profily) —

Ako sa púšťal do dosažnejších námetov — v románoch — temnel jeho vid, jeho vesmír *sa dramatizoval.* (H) — Dobre, že *sa* esej *zvedečťuje* a veda *esejizuje,* ale nebolo by dobré, keby sa prvá aj *zvedečtila* a druhá *zesejizovala.* (SP) — Postoj Hronského *sa materializuje: ...* vidí rozhodujúci význam materiálneho života. (H) — Miesto idealít nastúpili reality, preč je humor a úsmev, vesmír Hronského *sa* dramatizuje a *tragizuje.* (H)

Podrobný rozbor tu uvedených slovies opäť ukazuje, že sú vhodnou a významovo priezračnou kondenzáciou výrazu: *buržoázniť/zburžoázniť* = nadobúdať/nadobudnúť charakter príslušníka buržoázie; *dramatizovať sa* = nadobúdať dramatický charakter, charakter drámy; *materializovať sa* = nadobúdať materialistický ráz; *tragizovať sa* = nadobúdať tragický charakter, charakter tragédie atď.

Matuškove neologizmy od nedomácich základov pôsobia v jeho intelektuálnom štýle celkom prirodzene. Použitie málo produktívneho nepredponového tvorenia od domáceho základu je pre Matušku príznačné zasa zo štylistického hľadiska. Nájdeme u neho napr. bezpredponovo utvorené sloveso, aby mal protiklad k bežnej lexéme a mohol ju štylisticky využiť. Výstižný doklad na to máme pri slovese *hĺbiť sa* v protiklade k bežnému predponovému *prehlbovať sa: Zmierovanie sa prehlbovalo, ako sa hĺbilo poznanie a znalosť aj domácej aj inonárodnej slovesnej tvorby.* (SP)

Nepredmetové slovesá. — Poukázali sme už na dve produktívne skupiny slovies, do ktorých A. Matuška bohato prispel. Môžeme uviesť ešte jeden typ odvodených slovies, kde sa ukazuje Matuškov kvantitatívny prínos. Ide o slovesá s významom „byť tým, koho pomenúva slovotvorný základ". Sú to hovorové alebo slangové slová. V každom prípade v písomnom texte pôsobia expresívne:

Bol, nerudovsky, všeličím a všeličo zrejme rád robil: profesorčil, *dramaturgoval,* vydával, redaktorčil, prekladal. (Profily) — Mousson, „slovenský maliar francúzskeho pôvodu" na tom [východoslovenskom kroji] pekne *gýčiaril.* (SP) — Dá sa spievať a *hudobníčiť* — nikdy sme nemali toľko spevákov a muzikantov. (SP) — Vo svojom profesorskom *mocnárení* zachodili tak ďaleko, že nepripustili, aby si žiak opravil či zlepšil známku. (SP) — Autor odložil všetko *posmeškárenie* a vážne, rovno a smelo vyslovil svoju myšlienku. (Profily) — Roztúlal sa, *rubárčil,* vrátil sa do dediny s peniazmi. (H) — Pretože [Hamsun] nie je mocnár, posmieva sa, *samotárči,* koná nevypočitateľne, vystrája. (SP)

Základom týchto slovies sú názvy vykonávateľov nejakého zamestnania, nejakej činnosti *(dramaturg, hudobník, rubár)* alebo názvy nositeľov nejakej vlastnosti *(gýčiar, mocnár, posmeškár, samotár).* Slovesá utvorené z takýchto základov sa v písanom prejave vždy pociťujú ako príznakové. A. Matuška ich použil ako ironizujúci prvok *(gýčiariť, hudobníčiť, mocná-*

renie), ďalej v reprodukcii rozprávania deja románu *(rubárčiť)* i vo familiárnom vyjadrovaní v medailóne o literárnom kritikovi J. Felixovi *(dramaturgovať,* ale i *profesorčiť, redaktorčiť),* alebo v súvislosti s Hamsunom, ku ktorému má dôverný vzťah *(samotárčiť).*

Rovnakými slovotvornými postupmi (príponami *-iť, -čiť, -ovať;* od cudzích základov aj *-izovať)* sa tvoria slovesá od názvov príslušníkov rozličných hnutí a smerov, alebo od názvov vykonávateľov nejakého zamestnania, ale v prenesenom význame, alebo aj od vlastných mien, ale s významom čiastočne posunutým, „správať sa ako ten, počínať si ako ten, koho pomenúva motivujúce slovo". Príklady:

Objektívna situácia je taká, že musíme ísť so svetom, subjektívne však taká, že si niektorí myslia, že vystačíme s tradičným *drotárením.* (P) — V detstve ho mrzelo, že ani jeden z chlapcov vrstovníkov nechcel byť Jánošíkom, ale ani sám sa ním nestal, *jánošičil* len voči vlastnej žene. (H) — Spisovatelia okrem Jilemnického pri zobrazovaní Povstania ... *kronikárčia.* (KŽ) — Ja, ktorý som si predstavoval, že som prinajmenej docent, som alebo stál pri katedre, alebo som *peripatetizoval,* chodil pomedzi lavice. (SP) — Bolo v nej [slovenskej literatúre] veľa mravnosti a moralizovania (menej už etiky), predpisovala a zakazovala, *puritánčila* pedagogicky a didakticky. (SP) — Táto užšia technika jeho [Gabajova] je už taká, že alebo kĺže po povrchu, referuje, pero mu beží po papieri, takže si nás vôbec nepristaví, alebo *šikovníči* a filigráni, takže sa zastavíme, ale krútime hlavou. (P)

V uvedených dokladoch sú slovesá z domácich aj cudzích základov: *drotáriť* = pren. správať sa, počínať si primitívne; *peripatetizovať* = správať sa ako peripatetik (teda: prechádzať sa po triede); *kronikárčiť* (o spisovateľovi) = písať ako kronikár atď. Posunutím významu sa utvára i možnosť, že sa nepredmetové sloveso presúva do kategórie predmetových slovies, napr. *jánošičiť* (= správať sa ako Jánošík) — pren. jánošičiť voči vlastnej žene (= správať sa sebavedome, hrubo voči vlastnej žene). Slovesné podstatné meno *drotárenie,* nezvyčajné svojou podobou proti bežnej forme *drotárčenie,*[6] použil A. Matuška azda zámerne štylisticky: *drotárčiť* = „byť drotárom, chodiť po svete ako drotár"; pren. *drotáriť* = „primitívne sa správať, mať primitívny prístup, postoj k dačomu (z abstraktnej oblasti)".

Z hľadiska štylistického zaradenia všetky tieto slovesá sú použité s príznakom irónie.

V Matuškovom slovníku sa stretáme aj s ďalšou podskupinou slovies, ktorú ako veľmi typickú a novátorskú nemôžeme obísť bez povšimnutia. Uvedieme niekoľko dokladov:

---

[6] V našich slovníkoch ani v slovníkovom materiáli v JÚĽŠ SAV niet dokladu na podobu *drotáriť.* Známa je iba ako variant podoby *drotárčiť* z Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1940.

V tejto oblasti [sveta umelcov a bohémov] *apartníčil* Urbanovič. (H) — „Francúzovanie" neznamenalo pre Felixa ani trochu *elegantníčenie* a šikovníctvo. (Profily) — A keď sa vec javila tak, že píše nie podľa svojich možností, ale pod ne, ... že gestikuluje, *geniálničí*, no nezvládol, „hneval" som sa. (SP) — Pochopiteľne, nešlo mi o *originálničenie*, jednoducho som sa chcel presvedčiť, nakoľko sa vie študent ... voľne a kultúrne vyjadrovať. (SP)

Slovesá *apartníčiť*, *elegantníčiť* (ako aj *geniálničiť*, *originálničiť* — doložené nie iba u A. Matušku) sú nezvyčajné spôsobom tvorenia. Hoci na prvý pohľad majú podobu desubstantív typu *nezbedníčiť* (od *nezbedník*), *šikovníčiť* (od *šikovník*), treba nám pri interpretácii spôsobu ich tvorenia vychádzať od príslušných adjektív, lebo podoby typu „apartník, elegantník" a pod. nemáme doložené. Ak potom vychádzame od adjektív typu *apart-n-ý*, tvoria sa deadjektíva typu *apartn-íčiť* sufixom *-íčiť* z prídavných mien, čo je predbežne málo známy slovotvorný postup v súčasnej slovenčine. J. Horecký (1959) tento typ slovies spomína, ale uvedené analogizmy treba do skupiny typu *drotáriť* zaradiť z hľadiska významu. Ich analytickými ekvivalentmi sú spojenia: správať sa, počínať si opatrne (s vkusom, s pochopením), správať sa elegantne (navonok pôsobivo), správať sa ako človek geniálny, originálny, ale v ironickom zmysle. Všetky tieto slovesá, hoci sú vhodnou skratkou, vyznievajú expresívne: majú pejoratívny charakter.

K tejto skupine ako ďalšia podskupina by sa azda dali priradiť nepredmetové slovesá s významom „prejavovať sa s nejakými sklonmi, prejavovať sklon, náklonnosť k niečomu, správať sa podľa toho, konať v mene niečoho". Príklady:

V mene čistoty, rýdzosti a neporušenosti (jazyka) sa hojne archaizovalo, *purizovalo*, *cnostnilo* a *mravnilo*. (P) — Boli veci tam, kam patrili? Bolo inak? Alebo je to len naša predstava a blahoslavene krášliaca ilúzia? Kúzlenie pamäti? *Elegizovanie* a *nostalgizovanie*? (P) — U *existencializujúceho* Hronského nie izolovaný, do seba zamurovaný človek premáhal ťarchy; ťarchy premáhali jeho. (H) — Priložíme ruky, ... aby sme sa pokúsili urobiť z tejto krajiny ... čosi príťažlivého aj pre iných — bez zbytočného *gigantizovania*, bez fanfarónstva. (P)

Na rozdiel od predchádzajúcich podskupín ide tu zväčša o slovesá tvorené od nedomácich základov a všetky majú nocionálny charakter: *purizovať* = prejavovať sa ako purista, *existencializovať* = prejavovať sa ako existencialista, *elegizovať* — prejavovať sa ako elegik, *gigantizovať* = prejavovať sklon zveličovať dačo a pod. Slovesá od domácich základov *cnostniť* a *mravniť* sú zriedkavé a majú význam „prejavovať sa so sklonom k cnostnosti, k mravnosti." Ale myslené sú tiež ironicky.

Sem by sme mohli priradiť aj bezpredmetové sloveso *jánošíčiť*, ako ho A. Matuška použil aj v inej súvislosti ako v tej, ktorú sme už uviedli: *Spi-*

sovatelia okrem Jilemnického pri zobrazovaní Povstania jánošíčia, schematizujú alebo kronikárčia. (KŽ)

Sloveso *jánošíčiť* je tu skratkou opisného ekvivalentu „zobrazovať účastníkov Povstania ako jánošíkovcov". Toto hovorové sloveso je v danom kontexte použité pejoratívne.

Z dosť obmedzeného úseku Matuškovej literárnej tvorby sme uviedli desiatky istých typov slovesných neologizmov a podali sme ich analýzu. Upozornili sme tým na Matuškov prínos do slovníka abstraktného vyjadrovania v súčasnej spisovnej slovenčine.

Poukázali sme aj na to, akou vhodnou a účinnou skratkou sú u A. Matušku slovesné neologizmy i akým sú osviežením vyjadrovania, ak sa použijú v rámci tej istej vety ako protiklad k príslušnému analytickému výrazu.

Matuškov prínos v tejto oblasti je pozoruhodný, ale A. Matuška nie je v tomto ohľade osamotený. V súčasnej slovenskej literárnej kritike, v esejistike, v publicistike navidomoči pribúda takýchto slovies. Matuška používa podobné postupy ako jeho súčasníci, ale — ako nám ukazuje rozoberaný materiál — aj dopĺňa slovník slovenčiny svojím vlastným prínosom.

Literatúra

Kultúrny život, *1—23*, 1946—1968.

MARSINOVÁ, M.: Slovesá z prídavných mien v slovenčine. Jazykovedné štúdie. 3. Spisovný jazyk. Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1958, s. 107—166.

MATUŠKA, A.: J. C. Hronský. 1. vyd. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1970. 236 s.

MATUŠKA, A.: Pripomienky a podlžnosti. 1. vyd. Bratislava, Smena 1971. 116 s.

MATUŠKA, A.: Profily a portréty. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1972. 568 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. Turč. Sv. Martin, Matica slovenská 1940.

S Alexandrom Matuškom rozhovor piaty až dvanásty. Slovenské pohľady, *87*, 1971: č. 5, s. 99—110; č. 6, s. 14—23; č. 7, s. 16—24; č. 8, s. 61—71; č. 9, s. 31—40; č. 10, s. 27—35; č. 11, s. 107—114; č. 12, s. 26—31.

Slovník slovenského jazyka. 1. vyd. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.

DISKUSIE

Šimon Ondruš

PÔVOD MENA VRCHU **CHOČ** A RIEKY **ORAVA**

Substrat často vystupajet deus ex machina dľa objasnenija vsech trudnych javlenij.

R. A. Budagov

1. V článku *Sú pomenovania vrchov Choč a Kýčera slovanské?* (Slovenská reč, *37*, 1972, č. 6, 334—340) som sa pokúsil dokázať, že doterajšia tradícia pripisovať pôvod mena vrchu, resp. sústavy vrchov *Choč* na rozhraní Liptova a Oravy nejakým neznámym predslovanským obyvateľom je neopodstatnená.

Doterajšie pokusy vykladať názov *Choč* ako neslovanský, predslovanský musíme hodnotiť ako nedialektické, pretože nebrali vôbec do úvahy tri závažné okolnosti:

a) Nerešpektoval sa poznatok slovanskej jazykovedy, že v slovanských slovách, a to tak vo všeobecných apelatívach, ako aj vo vlastných menách, najmä zemepisných názvoch, je veľmi časté striedanie záverovej zadopodnebnej spoluhlásky *k* a úžinovej zadopodnebnej spoluhlásky *ch*. Nebralo sa do úvahy, že slovenčina má popri podobe *plákať* aj podobu *pláchať*, resp. *vypláknuť/vypláchnuť*, že slovo *chochol* má aj podobu *kochol*, že slovo *sokorec* má aj podobu *sochorec*, že popri *krasta* je aj podoba *chrasta*, že lotyšskému *kams* a ruskému *kom* zodpovedá české *chomáč* (Machek, 1968, s. 202), že poľskému *komolec* zodpovedá moravské hanácke *chomolec* (Machek, 1968, s. 202) atď.

Striedanie *k/ch* je dobre známe aj v pomenovaniach vrchov na Slovensku. Kým apelatívum má podobu *kopec*, vrch v Nízkych Tatrách má podobu *Chopec*. Oproti apelatívam *kopok*, *kôpka* máme v Nízkych Tatrách vrch *Chopok*, popri vrchu *Kochuľa* máme v Nízkych Tatrách aj vrch *Chochuľa*, popri vrchu *Kabenec/Kabanec* máme v Nízkych Tatrách dobre známy vrch *Chabenec*.

Zistenie o častom striedaní *k/ch* v slovenských a slovanských všeobecných slovách aj v zemepisných názvoch vedie jednoznačne k presvedčeniu, že meno vrchu *Choč* je svojím pôvodom zhodné s menami vrchov *Koč* Pri Svederníku v okrese Žilina, v Gemeri medzi Šafárikovom a Gemerskou Panicou, v okrese Humenné pri dedine Hažín a i.

b) Doterajšia tendencia vykladať meno *Choč* ako predslovanské nebrala na vedomie to, že pomenovania vrchov *Koč/Choč* majú svojho „brata" aj v apelatívnej slovanskej slovnej zásobe. Ruština pozná zdrobneninu *kočka* vo význame „vyvýšenina, kopček, hrbolec". Morfematická stavba tohto ruského slova jasne ukazuje, že ide o zdrobnenú odvodeninu od základu *koč-* s významom „kopec, vrch". Významový vzťah medzi slovom *kočka* „kopček, hrbolec" a základom *koč-* „kopec" je obdobný ako medzi slovenskými odvodeninami *kopeň, kopenec* „kôpka" (Kálal, 1923) a slovami *kop, kopa, kopec*. Tak ako slovenské apelatíva *kopec, kopok, kôpka* majú svojich „bratov" v menách vrchov *Chopec, Chopok*, aj ruské apelatívum *koč-ka* má svojich „bratancov" v slovenských názvoch vrchov *Koč/Choč*.

Je veľmi pravdepodobné, že aj slovenské apelatívum *kopenec* „kopček" súvisí s názvami vrchov *Kabenec/Kabanec*, resp. *Chabenec*. Oproti slovu *kopenec* je v názvoch vrchov alternácia *o/a*, akú poznáme napr. v slovesách *kročiť/kráčať, zlomiť/zlámať*. Vokalický rozdiel v slovesách *kráčať, lámať* atď. oproti *kročiť, lomiť* atď. máme preto, lebo tu ide o novšiu a morfologicky priezračne motivovanú alternáciu, kým v prípadoch typu *kopenec/Kapenec* ide o nemotivovanú, morfologicky nepriezračnú, sporadickú alternáciu *o/a*.

V slovanských jazykoch, resp. v jazykoch vôbec je známa sporadická zámena neznelej spoluhlásky znelou spoluhláskou v postavení medzi dvoma samohláskami. Takúto zámenu poznáme v slovanských slovách *lapa/laba* (inoslovanské, ruské, poľské, slovinské *lapa* oproti slovenskému *laba*, z čoho je aj maďarské *láb*, hoci maďarskí etymológovia vykladajú svoje slovo ináč; porov. Benkö a kol., 1970) a v slovanských slovách *čupa/čuba*. Zámenu neznelej spoluhlásky znelou v postavení medzi samohláskami poznáme napr. aj v názvoch vrchov (v Beskydách popri názve *Kykula* máme aj podobu *Gygula*).

Pravidelný aj sporadický výskyt striedania *o/a*, ako aj tendencia zamieňať neznelé spoluhlásky znelými v postavení medzi samohláskami oprávňuje vysloviť názor, že meno vrchu *Chabenec* v Nízkych Tatrách má svojho „brata" v slovenskom apelatíve *kopenec* „kopček, kôpka". V mene vrchu *Kabanec* nenastala zámena *k/ch*, ale nastala asimilácia *Kabenec* na *Kabanec*.

c) Novšie poznatky o hláskovej stavbe odvodeného indoeurópskeho a tým aj praslovanského koreňa umožňujú slovenské mená vrchov *Choč* a *Koč* geneticky stotožniť nielen so slovanským (ruským) apelatívom *koč-ka* „kopček, kôpka", ale aj so širšou čeľaďou slovanských a indoeurópskych slov so základným významom „kopa, kopec, vrch".

V spomínanom príspevku o menách *Choč* a *Kýčera* som sa odvolával na prednášku, ktorú som mal na sympóziu v Lipsku (porov. Ondruš, 1975).

Tu som na bohatom slovanskom a indoeurópskom slovnom materiáli ukázal, že v predhistorickej dobe v indoeurópčine aj v samostatnom vývine jednotlivých indoeurópskych jazykov, medzi nimi aj slovanských, obojperná spoluhláska *w* v postavení po obojperných spoluhláskach *p, b, m* a po zubno-ďasnových sonórnych spoluhláskach *r, l, n* zanikala bezvýnimočne, kým v postavení po zadopodnebných spoluhláskach *k, g* (v slovančine aj po *ch*) a po zubno-ďasnových nesonórnych spoluhláskach *t, d, s* (v slovančine aj *z*) zanikala iba sporadicky.

Ak obojperná spoluhláska *w* zanikla po zadopodnebných spoluhláskach *k, g, ch* a po zubno-ďasnových spoluhláskach *t, d, s, z* ešte v období praslovanskej jednoty, máme príslušné slovo vo všetkých slovanských jazykoch bez *w*. Tak je to napr. v slovanskom slove *sok* „šťava" oproti lotyšskému *svaka* a litovskému *svekas* v tom istom význame (toto slovo má starý indoeurópsky pôvod, v indoeurópčine znelo ako *swek^{w}-/swok^{w}-*, z čoho je aj grécke slovo *opium* zo staršieho *hopium* v pôvodnom význame „šťava vytlačená z makovice; porov. Frisk, 1969). Tak je to aj v slovanskom slove *sestra* oproti staropruskému *swestro* a nemeckému *Schwester,* v slovanskom, resp. praslovanskom *kopъt-* „dym, dymiť" (ruské *kopoť*, české *kopet,* východoslovenské *kopcic śe* „dymiť sa" atď.) oproti litovskému *kvapas, kvepti* (Vasmer, 1953, s. 620).

Tak ako slovanské slovo *kopъt-* „dym, dymiť" malo staršiu predhistorickú podobu *kwop-ut-*, o čom svedčí litovské *kvapas,* rovnako aj slovanská slovná čeľaď *kop, kopa, kopec, kopenec* atď. mala staršiu predhistorickú hláskovú podobu *kwop-*. To bola tzv. II. forma odvodeného indoeurópskeho koreňa. Tzv. prvá forma toho istého pomenovacieho základu mala hláskovú stavbu *kowp-*. Z tejto hláskovej podoby vznikla v praslovančine po zmene dvojhlásky *ow/oų* na samohlásku *u* historická podoba *kup, kupa* s tým istým pôvodným významom ako druhá forma *kwop-*, po delabializácii *kop-* „kopa, kopec". Tzv. prvá forma toho istého pomenovacieho základu *kowp-* je zastúpená nielen slovanskými slovami *kup, kupa,* ale aj litovským slovom *kaupas,* nemeckým *Haufe* „kopa" atď. Ide o staré indoeurópske slovo.

Tak ako v pomenovacom základe *kwop-* (ktorý je geneticky zhodný s *kowp-* „kup, kupa") nastala delabializácia na *kop-* „kop, kopa, kopec", podobne aj v pomenovacom základe *koč-* (ruské *koč-ka* „kopček, kôpka", slovenské názvy vrchov *Koč/Choč*) nastala delabializácia *kwoč-* na *koč-,* resp. pred palatalizáciou *kwok-j-* na *kok-j-* (základ *kok-* je ten istý ako v slovanských slovách *kok-ol-* > *kochol* > *chochol,* v menách vrchov *Kokuľa* > *Kochuľa/Chochuľa).*

Základ *kwok-(j)-* predstavuje druhú formu odvodeného koreňa. Prvú formu predstavovala hlásková podoba *kowk-,* ktorá je zastúpená litovskými slovami *kaukas, kaukars* „kopa, kopec, vrch, vrcholec, chochol".

Kým druhá forma *kwok-* > *kok-* mala v praslovančine jo-kmeňovú formáciu *kwok-jo-* > *kokjo-* > *kočь* „kopec, vrch", prvá forma *kowk-* mala ja-kmeňovú formáciu *kowk-ja,* z ktorej po monoftongizácii a palatalizácii vznikla historická podoba *kuča* „kopa" (ruské *kuča,* české *kuče,* poľské *kučki* „kôpky"; porov. Vasmer, 1953, s. 708).

Hláskový rozdiel medzi slovanskými slovami *kuč-a* „kopa" na jednej strane s ruským *koč-(ka)* „kôpka" i slovenskými oronymami *Koč/Choč* na druhej strane z hľadiska samohlások v koreni týchto slov je ten istý ako medzi slovanskými slovami *kup-a* a *kop-a, kop-ec* atď.

Alternácia *kuč-a/koč-, kup-a/kop-a* nie je v slovanských jazykoch osihotená. Oproti bulharskému *guľav* „holý, holohlavý" máme celoslovanské *gol-* „holý", oproti srbochorvátskemu *gura* (kopa, hŕba) máme celoslovanské *gora* „kopa, kopec, hora", oproti srbochorvátskemu *mukl-jiv* „mokrý" máme celoslovanské *mok-r-* „mokrý" atď. Okolnosť, že sa bulharské *guľav* geneticky nespájalo s *gol-* „holý", srbochorvátske *gura* s *gora,* srbochorvátske *mukl-* so slovanským *mokr-* „mokrý", má tú istú príčinu, ako doterajšie genetické izolovanie *kuč-a* od *koč-, kup-a* od *kop-a* atď. Príčina je v tom, že sa v slovanskej genetickej jazykovede neaplikoval Benvenistov model dvoch foriem odvodeného indoeurópskeho koreňa a že sa nepoznali zákonitosti a tendencie pri delabializácii spoluhláskových skupín *Kw-* > *K-* (K = hocijaká spoluhláska okrem *j* a *w*).

Z hľadiska rozdielu *k — ch* patrí pomenovanie *Choč* do širokej škály pomenovaní s touto alternáciou: *kopec/Chopec, kopok/Chopok, Kabanec/Chabenec, Kochuľa/Chochuľa, Koč/Choč.*

Z hľadiska striedania samohlások *o/u* v koreni slova patrí pomenovanie *koč-ka, Koč/Choč* oproti ruskému (a širšie slovanskému) *kuča* „kopa" taktiež do širšej škály slovanských slov s touto alternáciou: *kup-a/kop-a, churavý/chorý, gura/gora, guľav/golъ, mukl-/mokr-, kuča/koč-/choč-* atď.

Túto alternáciu možno vysvetliť iba dvoma formami odvodeného indoeurópskeho a tým aj slovanského koreňa a delabializáciou hláskových spojení *Kw-* na *K-*. Z prvej formy *kowp-* vzniklo *kup-a,* z druhej formy *kwop-* vzniklo *kop-a,* z prvej formy *gowr-* vzniklo *gura,* z druhej formy *gwor-* vzniklo *gor-a,* z prvej formy *gowl-* vzniklo *guľav,* z druhej formy *gwol-* vzniklo *gol-,* z prvej formy *mowk-l-* vzniklo *mukl-,* z druhej formy *mwok-r-* vzniklo *mok-r-* atď. Kým sa tieto zákonitosti a tendencie v slavistike nepoznali, museli sa príslušné slová vykladať buď ľudovou etymológiou, ako to bolo napr. s vysvetľovaním slova *kopa, kopec* od slovesa *kopať,* alebo sa hľadalo „vysvetlenie" v tom, čo Budagov nazval deus ex machina, t. j. v neznámom substráte, ako to bolo so slovenským názvom vrchu *Choč.* Pri tomto názve sa však nerešpektovali ani tradičné poznatky slavistiky o sporadickej alternácii *k/ch,* preto sa názov *Choč* nespájal s názvami *Koč,*

a okrem toho sa nebralo do úvahy ruské slovo *koč-ka* „kôpka, kopček". Preto som hodnotil doterajší výklad pomocou substrátu ako nedialektický. Budagovovom spomínaný deus ex machina je takmer vždy „výkladom" nedialektickým.

2. V. Šmilauer v Zpravodaji Místopisné komise ČSAV, 14, č. 2—3, s. 531 napísal: „Je jistě správné, nevykládáme-li každé méně průhledné jméno jako předslovanské. Ale v případě Choče je takový předpoklad možný. Vždyť tato hora signalizuje vstup do údolí Oravy, kudy šlo pradávné spojení k Baltu (samo jméno Orava je staroevropské)."

Pre uvažovanie prof. V. Šmilauera o *Choči* a *Orave* je charakteristický taký istý circulus vitiosus ako pri jeho uvažovaní o Váhu a Dudváhu. Váh je preto germánsky, lebo aj Dudváh je germánsky, Dudváh je preto germánsky, lebo aj Váh je germánsky. Choč je preto predslovanský, lebo aj Orava je predslovanská, Orava je preto predslovanská, lebo aj Choč je predslovanský.

Uvažovanie, ktoré v logike nazývame circulus vitiosus, má jednu veľmi zraniteľnú stránku. Ak sa jeden článok v bludnom kruhu ukáže ako slovanský, je tým eo ipso veľmi ohrozený aj názor o predslovanskom pôvode druhého článku. Keď sme širokou analýzou pomenovania rieky *Váh* na širšej slovanskej a indoeurópskej platforme ukázali, ba som presvedčený, že dokázali autochtónny slovansko-indoeurópsky pôvod mena rieky *Váh* (porov. Slovenská reč, *37,* 1972, č. 5, Slovenská reč, *40,* 1975, č. 1), veľmi sa narušil circulus vitiosus o germánskom pôvode Váhu a Dudváhu. Toto narušenie viedlo k zisteniu, že aj morféma *dud(a)* v mene rieky *Dudváh* je slovanská, geneticky totožná so slovanským apelatívom *duda* v prvotnom význame „dolina, jama, priehlbeň" a druhotnom význame „fujara, píšťala" (porov. Slovenská reč, *40,* 1975, č. 4).

Obdobný rozpad hrozí aj bludnému kruhu o *Choči* a *Orave.* Ak je meno vrchu *Choč* geneticky zhodné s pomenovaniami vrchov *Koč* na iných oblastiach Slovenska a s ruským apelatívom *koč-ka* „kopček, kôpka, vŕšteк", ako aj so širšou slovanskou čeľaďou slov *kuča* „kopa", *čuka* „vrch, vrcholec, končiar" (v južných slovanských jazykoch) z predhistorickej podoby *kewk-ā* oproti temnému apofonickému stupňu *kowk-ja* > *kuča,* veľmi nebezpečne sa narúša aj druhý článok bludného kruhu, t. j. názor o staroeurópskom, to znamená neslovanskom pôvode pomenovania rieky *Orava* (pomenovanie kraja je vzhľadom k pomenovaniu rieky druhotné).

Tak ako sa mechanicky, nekriticky traduje zdogmatizovaný názor o predslovanskom pôvode oronyma *Choč/Koč,* rovnako nekriticky, bez hlbšej analýzy sa traduje zdogmatizovaný názor o staroeurópskom, neslovanskom pôvode mena rieky *Orava.* Nemožno sa čudovať tomu, že takýto zdogmatizovaný názor mechanicky opakujú ľudia, od ktorých ťažko čakať hlbší ponor do genetickej jazykovej problematiky (napr. A. Kavuljak v prácach Historický miestopis Oravy z r. 1955, Hrad Orava z r. 1927). Čudovať sa však treba tomu, že takýto zdogmatizovaný názor mechanicky opakujú aj odborníci, ktorých povinnosťou je robiť širšiu, všestrannejšiu analýzu, než to robili bádatelia pred nimi.

Je až zarážajúce, ako pri doterajších pokusoch o etymologický výklad mena *Orava* sa ľahkomyselne nerešpektoval rozsah a obsah apelatívnej slovanskej slovnej zásoby, ako sa nerešpektoval dávno známy poznatok, že veľmi častou motiváciou pri pomenovaniach riek je hlasné, zvučné, šumivé, zurčiace tečenie rieky.

Keby V. Šmilauer nebol pri uvažovaní o pôvode mena rieky *Orava* zabudol na svoje vlastné zistenie, ktoré uviedol vo Vodopise starého Slovenska (s. 462), že jedným z podstatných motivačných „modelov" pri vzniku pomenovaní riek je slovanský typ *Sopot, Sopotnica* a pod. z praslovanského *sopot-* „šumiaca, hučiaca voda, vodopád" (porov. maďarské pomenovanie odvodené od slovesa *zuhan* „tiecť s rachotom", nemecké pomenovanie odvodené od slovesa *rauschen* „zurčať, zvučne tiecť"), bol by sa azda sám pokúsil zistiť, či Slovania nemajú alebo nemali slovesnú lexému takého hláskového zloženia a takého „zvukového" významu, z ktorej by sa dalo geneticky vyložiť meno *Orava*. No takúto robotu si nedal nielen V. Šmilauer, ale ani O. N. Trubačev. Trubačev (1968) uvádza, že meno rieky *Orava* je známe aj v oblasti vrchného toku Dnestra. Mechanicky opakuje názor starších prívržencov postupu „deus ex machina", keď píše, že „V celom neslavianskimi nazvanijami sredi grupy na -ava možno sčítať ... Orava" (s. 50), resp. „Dunajsko-dnestrovskij gidronim otražajet doslavianskuju formu **Orava/Arava*, staroje nazvanije na *-ava* neutočnennogo proischoždenija" (s. 51).

Na území Slovanov je veľa riek, ktoré boli pomenované podľa zurčiaceho, zvučného, hlasného, revúceho, kričiaceho tečenia vody.[1] Okrem pomenovaní riek odvodených od základu *sopot* (*Sopot, Sopotnica* — rieka v Nízkych Tatrách a inde) sú to napr. pomenovania riek odvodené od slovesa *revať*, ako je viacej názvov ruských, resp. východoslovanských riek s pôvodným hláskovým zložením *Revut*, po redukcii *Reut* (Vasmer, 1955, s. 517; Trubačev 1968, s. 220), ktoré majú praslovanský participiálny základ *revǫt-* „revúci", ako aj slovenské rieky *Revúca* (južný prítok Váhu pri Ružomberku; gemerskú *Revúcu* prekladali do nemčiny ako *Rauschenbach*, porov. Vodopis, s. 319), ktoré majú ja-kmeňovú formáciu *revǫt-ja* „revúca".

Od slovesa *kričati* majú Bulhari odvodený názov rieky *Kričim*, resp. *Kričimska reka* (západne od Plovdivu). Tá istá rieka má aj synonymné pomenovanie *Vǎča* z praslovanskej temnej apofónie *ǫča* oproti jasnej apofónii *ęča* „jačanie", resp. *(j)ęčati* „jačať" (porov. Georgiev, 1958, s. 523).

Podobne od základu *bob-ot-* „tupý zvuk, šum" má bulharčina nielen apelatívnu odvodeninu *bobotalo* „šumiaci tok, šumiaci vodopád", ale aj veľa názvov riek v oblasti západného Bulharska (porov. Georgiev, 1971). Pretože názvy riek a názvy toponým majú často ten istý pomenovací základ, treba zaiste do tejto čeľade etymologicky začleniť aj slovenské toponymum *Boboty*.

[1] Vladimír Mináč má vo svojej próze Talent tento text: Dolina je úzka a hlboká. Smrekový les sa spúšťa po strmých brehoch až na dno doliny, kde rozkošnícky *zurčí* potok. Nemám rád slovo *zurčať*. Vždy sa mi videlo prázdne vznešené, romantizujúce a literárne. Ale náš potok po väčšine času *zurčí*, hrá sa so zvukom tohto slova a tvrdohlavo ho mrmle. Po väčšine času: videl som, ako ani nie o dve minúty sa nevinné *zurčanie* premenilo na hnevlivé búrenie... (Mináč, V.: Tmavý kút. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1960. — Za upozornenie na text ďakujem dr. Štibranému.)

Od základu *grochot* „silný zvuk, silný šum" sú taktiež často odvodené názvy riek, ako sú bulharské názvy *Grochot, Grochotak* a i. (Georgiev, 1958, s. 524). Sem treba zaradiť aj slovenský zemepisný názov *Hrochoť*.

Od základu *šum, šumieť* sú bulharské názvy riek a osád *Šumnatica, Šumene* (Georgiev, 1958, s. 524), slovinské názvy *Šumnik* (Bezlaj, 1961).

Nemožno tu, prirodzene, uvádzať všetky názvy riek a osád u Slovanov, ktoré majú tento druh pomenovacej významovej motivácie. Materiál je taký bohatý, že si zasluhuje samostatné monografické spracovanie.

Praslovančina mala dve homonymné slovesá s rovnakým hláskovým zložením: a) *orati* „rozrývavať zem radlom, pluhom"; b) *orati* „kričať, revať".

V ruštine zostalo sloveso *orati* „kričať, revať" dodnes pevnou súčasťou aktívnej slovnej zásoby; porov. text z prózy N. Čukovského Baltijskoje more: „A-a-a-a-! kričal Lunin, ne slyša krika v gule motora. A-a-a-a-! *oral* on v otčajaniji." Alebo text v románe Gladkova Povesť o detstve: „Eto kto tu chochočet? Kto pesni *orët*? Čto by u meňa v izbe ticho bylo!" (Slovar russkogo jazyka, 1958).

Pretože homonymia je často prekážkou jednoznačnej komunikácie, zachovanie slovesa *orať* „kričať, revať" spôsobilo na značnej časti východoslovanských jazykov úplný alebo čiastočný zánik slovesa *orať* „rozrývavať zem". Naproti tomu na území ostatných slovanských jazykov zachovanie slovesa *orati* „rozrývavať zem" spôsobilo zánik slovesa *orati* „revať, kričať". Iba ruština nahradila *orati* „rozrývavať zem" slovesom *pachať*.

O tom, že sloveso *orati* „revať, kričať" malo pôvodne širšie slovanské zastúpenie, svedčí aj srbochorvátske sloveso *oriti* (Vasmer, 1955, s. 274; Skok, 1972). Slovanské sloveso *orati, oriti* „kričať, revať" je veľmi staré, lebo má responzie aj v iných indoeurópskych jazykoch (Vasmer, 1955, s. 274).

Aj v predhistorickej dobe, t. j. v praslovančine, aj v historickom vývine slovanských jazykov je veľmi rozšírená derivácia sufixom *-ava* od slovesných alebo aj menných základov. Svedčí o tom substantívum *dŕžava,* ktoré sa všeobecne pokladá za odvodeninu slovesa *držati.* Slovenčina má substantívum *páľava* odvodené od slovesa *páliť, mrákava* odvodené od slovesa *mračiť (sa),* resp. od substantíva *mrak.* Ruština má substantívum *kropiva,* resp. s grafikou podľa akavej výslovnosti *krapiva* odvodené od slovesa *kropiť.*

O tom, že aj od slovies významu „vydávať zvuky" Slovania derivovali substantíva príponou *-ava,* svedčí ruské *stonava* od slovesa *stonati.* O skutočnosti, že táto derivácia je veľmi stará, svedčí preukazne staroslovieske *kričava* „krauge, clamor" (Miklosich, 1862—1865) od slovesa *kričati.*

Ak bolo u Slovanov od *kričati* odvodené *kričava,* od *stonati stonava,* nemožno sa vôbec čudovať, že bolo odvodené aj *orava* od *orati* „kričať, revať".

Substantívum *orava* poznajú Slovania ako apelatívum, ale aj ako hydronymum.

Slovanskému apelatívu *orava* venovala pozornosť v ostatnom čase Ž. Ž. Varbotová (1974). Podľa nej ešte v polovici 19. stor. S. Mikuckij spájal slovo *orava* so slovesom *orati „kričať, revať",* čo sa v súčasnej etymologickej literatúre celkove prijíma. O genetickej väzbe substantíva *orava* so slovesom *oraťi* „kričať" svedčí preukazne aj text zo 17. stor. (uvádzaný Varbotovou): „Ko mně cholopu tvojemu, tě voľnyja ľudi prichoďat vseju oravoju šumom i krikom" (s. 100).

Pretože Varbotová našla slovo *orava* aj v kašubských nárečiach, kde označuje vzájomnú susedskú pomoc pri orbe, vyslovuje názor, že ruské (východoslovanské) *orava* „trma-vrma, húf ľudí" je odvodené od slovesa *orati* vo význame „rozrýpavať zem", nie od slovesa *orati* „kričať, revať".

Pozitívna metóda významových responzií však hovorí v prospech správnosti názoru S. Mikuckého, že *orava* „trma-vrma, húf ľudí" je odvodené od *orati* „kričať, revať".

V starej češtine slovo *hluk* označovalo nielen zvuk, hluk, „ale i hlučící zástup, dav, množství lidu, oddíl vojska, komonstvo" (Machek, 1968, s. 170).

Podobne staročeské *lájě* vo význame „zástup, množstvo ľudí, vojska", poľské *laja* „húf, svorka psov", ukrajinské *laja* „staja sobak" je odvodené od slovesa *lajati* „kričať, revať, brechať". Toto sloveso je aj v slovenskej pesničke: Už sa fašang kráti, už sa nenavráti, staré dievky *lajú*, že sa nevydajú.

V. Machek (1968, s. 318) pri výklade pôvodu slova *laja* „húf, zástup, svorka" zabudol na významovú diferenciáciu slova *hluk*, preto neprávom odtrháva substantívum *laja* od slovesa *lajati*.

Kašubské *orava* treba azda vykladať tak, že po zániku slova *orati* „kričať, revať" sa odvodenina *orava* „húf ľudí" asociačne spojila so slovesom *orati* „orať", preto sa starší význam „húf ľudí (kričiacich)", zachovaný v ruštine, špecifikoval, zúžil na „húf ľudí pracujúcich spolu pri orbe". Nemožno však vylúčiť ani možnosť, že kašubská *orava* bolo odvodené od *orati* „orať" úplne nezávisle od východoslovanského *orava* „húf (kričiacich) ľudí", ktoré má fundujúce slovo v slovese *orati* „revať, kričať".

Ak starí Slovania od slovesa *orati* „kričať, revať" odvodili substantívum *orava* s prvotným významom „rev, krik" a s druhotným významom „(revúci, kričiaci) húf ľudí" (podobne ako *hluk, laja, riava*), nemožno sa čudovať, že derivátom *orava* pomenovali aj rieky s „kričiacim, revúcim, zurčiacim tečením". Sémantická motivácia pomenovania rieky Oravy na severozápadnom Slovensku, ako aj pomenovania rieky Oravy na hornom Dnestri je tá istá ako pri pomenovaniach riek *Revut/Reut, Revúca, Kričim, Šumnik, Šumnatica, Bobot, Boboš, Grochot, Grochotak* atď.

O fakte, že prípona *-ava* bola produktívna nielen pri odvodeninách od slovies, ako svedčia deriváty *kričava, stonava, orava, dŕžava, mrákava, páľava* atď., ale aj od substantív a adjektív, svedčí množstvo slovanských riek, ako je slovenská *Bebrava* a ukrajinská *Bobrava*, slovenská *Trnava* a ukrajinská *Ternava*, slovenská a ukrajinská *Rudava* atď.

Starý strašiak, že sufix *-ava* je indikátorom cudzieho, substrátového či adstrátového pôvodu názvov riek na slovanských jazykových územiach, treba už konečne zo slovanskej hydronomastiky a toponomastiky odhodiť ako starinársku haraburdu. Pravda je práve opačná. Ak Slovania ozaj prevzali názov rieky alebo osady od predchádzajúceho obyvateľstva, pridali mu svoj domáci sufix *-ava*. Tak to bolo asi aj pri hydronyme *Morava*.

Zistenie, že podľa derivačného modelu *kričati → kričava, stonati → stonava*

vznikol aj derivát *orati* „kričať, revať“ → *orava*, ktorý v apelatívnej funkcii prešiel od prvotného významu „krik, rev“ k významu „kričiaci húf ľudí“ (podobne ako *hluk/zhluk*, *laja*, *riava*), kým v hydronymickej funkcii sa využil na pomenovanie „kričiacej, revúcej rieky“ (slovenská *Orava*, ukrajinská *Orava*), vedie aj k ďalším korektúram Trubačevovho genetického výkladu pomenovaní niektorých ukrajinských riek. V tej istej oblasti, kde je rieka Orava, totiž v hornej oblasti Dnestra, je aj rieka *Piskava*. Pretože Trubačev nerešpektoval derivačný model *kričati* → *kričava*, *orati* → *orava*, pripísal meno rieky *Piskava* Germánom, spájajúc ho s nemeckým slovom *Fisch* „ryba“. Uvedený derivačný model a častá sémantická motivácia pomenovaní riek podľa hlasného, zvučného tečenia vedie k názoru, že od slovesa *piskati* bolo odvodené aj meno rieky *Piskava*. Nie je to náhoda, že toto meno je v tej istej oblasti ako meno *Orava* (horná oblasť Dnestra).

Jednostranne vykladá Trubačev aj meno rieky *Ržava*. Jednoznačne ho spojil s adjektívom *ržavyj* „hrdzavý, červený“. Je síce pravda, že od základu *rud-* „červený“ máme mená riek *Rudava*, ale derivačný model *kričati* → *kričava*, *orati* → *orava* pripúšťa aj výklad, že od slovesa *ržati*, resp. prasl. *rъzati*, *rъžati* „vydávať erdžavé zvuky“ bol podľa uvedeného modelu názov rieky *Ržava* „zurčiaca, erdžiaca rieka“.

Pri úvahe o mene rieky *Orava* sa žiada zaujať stanovisko aj k hydronymu *Rawa* v oblasti hornej Visly a toponymu *Rava* na západnej Ukrajine. Trubačev ich geneticky spája so slovenským apelatívom *riava* „bystrina“, pričom verí Melichovmu výkladu (opäť je tu ten deus ex machina!), že *riava* má pôvod v nedoloženom dákorumunskom *reu*, ktoré Melich (1929) skonštruoval podľa rumunského *rîu* z latinského *rivus* (Trubačev, 1968, s. 51; Machek, 1957).

V. Šmilauer a E. Schwarz pri výklade názvu rieky Oravy nerešpektovali obsah a rozsah slovanskej slovnej zásoby, nerešpektovali poznatok o „zvukovej“ motivácii pomenovania riek, preto bol pre nich potrebný deus ex machina. To isté sa stalo aj Melichovi pri výklade slova *riava*. Melich totiž nerešpektoval domovskú príslušnosť slova *riava* v oblasti Gemera a nerešpektoval ani hláskové zákonitosti slovenských nárečí, v tomto prípade nárečí gemerských.

Také použitie slova *riava*, ako je v Alexyho vete *Smiech sa z nás valí ako jarná r i a v a*, ale predovšetkým Urbanova veta *V ušiach mu hučí šum ľudskej r i a v y*, t. j. šum vzbúreného zástupu ľudí (Slovník slovenského jazyka III, 1963, s. 742), veľmi preukazne napovedá, že prvotný význam v lexéme *riava* bol zvukový. To znamená, že pôvodnejšia podoba lexémy bola *rěva*, odvodená od slovesa *revǫ* — *rjuti*, resp. *revǫ* — *revati* „revať“. Tak ako od slovesa *orati* „revať“ bolo odvodené *orava* s prvotným významom „rev“ a druhotným významom „(revúci) húf ľudí“, resp. „revúca rieka“, podobne od slovesného základu *rev-* bolo odvodené substantívum *rěva* s prvotným významom „rev, krik“, ktorý sa špecifikoval buď na revúcu, kričiacu rieku, horskú bystrinu, t. j. riavu, alebo na „revúci húf ľudí“, ako dokazuje uvedená veta z Urbana a mnoho použití tohto slova v Dobšinského rozprávkach.

V gemerských nárečiach je zákonitá zmena praslovanského *ě* na *ia*, resp. staršieho dlhého *ē* cez medzifázu *je* na *ja* (podobne ako staršie *kōň* cez medzifázu *kuoň* na *kvaň*), ako svedčia gemerské podoby slov *briažďi se* oproti spisovnému *brieždi sa* za psl. *brěžditi sę* a *šriavco* zo staršieho *šrievo/črievo* za prasl. *črěvo* atď. (porov. Orlovský, 1972).

Tak ako máme v Gemeri *briažďi se*, *šriavco* za psl. *brěžditi*, *črěvo*, máme

v Gemeri aj *riava* za psl. *rěva,* odvodené od slovesa *revati.* Pretože Dobšinský nazbieral najviacej rozprávok z Gemera, slovo *riava* sa najmä zásluhou Dobšinského Prostonárodných povestí (a možno aj zásluhou rozprávok zozbieraných Gemerčanom J. Franciscim-Rimavským) a vplyvom poézie J. Bottu rozšírilo z domovskej gemerskej oblasti aj na iné časti Slovenska, resp. začali ho používať aj spisovatelia nepochádzajúci z Gemera. Nie je zaiste náhoda, že Bernolák vo svojom Slovári, ktorý písal koncom 18. stor., slovo *riava* vôbec nemá.

Pretože sa slovo *riava* iba literárnou cestou rozšírilo na väčšiu oblasť Slovenska, geneticky nemôže mať s ním nič spoločné poľské hydronymum *Rawa* ani ukrajinské toponymum *Rava.*

Hlásková podoba *Rava* vznikla takou istou morfematickou dekompozíciou, akú poznáme pri ruskom slove *boloki* z pôvodného *oboloki* „oblaky" (Vasmer, 1953, s. 105), pri slovenskom slove *bahnica* zo staršieho *obahnica,* resp. psl. *obagnica* „ojahnená ovca", ako aj pri ďalších slovách s pôvodným prefixom *ob-,* resp. druhotne *o-.* Zo spojení *govoriti o(b) oblače, o(b) obagnici, govoriti o(b) Oravě* vznikli „okyptené" podoby *o(b) bolače, o(b) bagnici, o(b) Ravě,* pričom sa tieto o prefix *o(b)* okyptené podoby slov dostali aj do nominatívu. Tento jav dekompozície uvedeného typu je v slavistike už dávno známy. Poľské hydronymum *Rawa* a ukrajinské toponymum *Rava* je teda „okyptená" *Orava,* so slovenským slovom *riava* nemá geneticky nič spoločného. Ak by sa malo nájsť vysvetlenie, prečo Trubačev tento známy jav dekompozície uvedeného typu nerešpektoval, mohlo by sa hľadať asi iba v tom, že tu strašil deus ex machina o neslovanskom pôvode mena *Orava.*

Ani V. Šmilauer, ani E. Schwarz si nedali robotu hľadať genézu hydronyma *Orava* v slovanskej slovnej zásobe (o ukrajinskej *Orave* ani jeden ani druhý nevedeli, resp. ju nespomínali). Je možné, že V. Šmilauera odradili doterajšie nevedecké, naivné pokusy o výklad slovanského alebo maďarského pôvodu mena *Orava* (odvodzovanie od *hora,* vraj *Hôrava* dalo *Orava,* odvodzovanie od *orať* „rozrývavať zem", odvodzovanie od *Morava* stratou začiatočného *M-,* odvodzovanie od *Ondrej,* vraj *Ondrejovka* dalo *Oravka, Orava;* „maďarský" výklad ó-riava „stará riava" dalo *Orava, árva* „sirota" dalo *Orava* a i.).

Strach z nevedeckých etymológií je síce oprávnený, ale tento strach nás nezbavuje povinnosti hľadať a nachádzať etymológie vedecké. Nemá hneď viesť k záchrane, ktorú R. A. Budagov nazval deus ex machina, t. j. k substrátu, alebo k inej záchrane v etymológii, ktorou je zvukomalebnosť. K týmto dvom „záchranám" sa pohodlní etymológovia obracajú vždy, keď si nevedia rady. Oveľa ťažšou cestou než mechanizačný boh substrát alebo zvukomalebnosť je dialektická jazykovedná analýza berúca do úvahy celý komplex apelatívnej aj propriálnej lexiky, sémantické responzie a typy sémantických motivácií a novšie poznatky indoeurópskej a slovanskej komparatistiky. V. Šmilauer, E. Schwarz a iní bádatelia pred nimi tieto základné podmienky nerešpektovali (o úrovni poznania starších vykladačov rieky Orava, a to aj renomovaných bádateľov, svedčí aj taká „ma-

ličkosť", že podľa nich sa vraj Orava vlieva do Popradu!). Nerešpektovali pritom ani taký učebnicový poznatok, že substrátové (ilýrsko-keltské alebo germánske) *arv-/orv-* nemohlo dať v slovenčine ani v ukrajinčine formu *orava.*

Záverom môžeme s istotou konštatovať, že tak ako sa rozpadol circulus vitiosus o germánskom pôvode pomenovaní Váhu a Dudváhu, rovnako sa po hlbšej analýze slovanskej slovnej zásoby na súčasnej úrovni poznania rozpadol aj circulus vitious o predslovanskom, staroeurópskom pôvode mena vrchu *Choč* a mena rieky *Orava.* Je to vo vývine vedeckého poznania vec zákonitá. Veda sa nemôže pohnúť ďalej dopredu, ak mechanicky opakuje názory, ktoré vznikli na nižšom stupni poznania tak materiálového, ako aj metodologického.

Literatúra

BENKÖ, L. a kol.: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Zv. 2. Budapest, Akadémiai kiadó 1970, s. 698.

BEZLAJ, F.: Slovenska vodna imena. Zv. 2. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti 1961 s. 250—251.

BUDAGOV, R. A.: Jazyk, istorija i sovremennosť. Moskva, Izdateľstvo Moskovskogo universiteta 1971, s. 298.

FRISK, H.: Griechisches etymologisches Wörterbuch. Zv. 2. Lieferung 15. Heidelberg, Carl Winter Universität Verlag 1969, s. 405.

GEORGIEV, V.: Proizchodăt na imenata na rekite Văča i Kričim. Bălgarski ezik, *8,* 1958, s. 523—524.

GEORGIEV, V. a kol.: Bălgarski etimologičen rečnik. Zv. 1. Sofia, Izdatelstvo na Bălgarskata akademija na naukite 1971, s. 59.

KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica, tlačou Slovenskej Grafie 1923, s. 256.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha, Nakladatelství ČSAV 1957, s. 419.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha, Academia 1968. 866 s.

MELICH, J.: Slowak. *Rava, riava.* Archiv für slawische Philologie, *42,* 1929, s. 312.

MIKLOSICH F.: Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum. Vindobonae, Guilelmus Braumueller 1862—1865, s. 312.

ONDRUŠ, Š.: Delabializácia spoluhláskových skupín *Kw-* > *K-* v praslovančine (indoeurópčine) a jej význam pre etymológiu. In: Slawische Wortstudien. Bautzen, Domowina-Verlag 1975, s. 116—132.

ORLOVSKÝ, J.: Zo slovnej zásoby stredogemerských nárečí. In: Vlastivedné štúdie Gemera. Red. J. Botík. Bratislava, Obzor 1972, s. 59—79.

SKOK, P.: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zv. 2. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti 1972, s. 565.

Slovar russkogo jazyka. Zv. 2. Red. S. G. Barchudarov a kol. Moskva, Gosudarstvennoje izdateľstvo inostrannych i nacionaľnych slovarej 1958, s. 871.

SCHWARZ, E.: Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle. Handbuch der sudetendeutschen Kulturgeschichte, München, Verlag Robert Lerche 1961, s. 29—30.

ŠMILAUER, V.: Vodopis starého Slovenska. Praha a Bratislava, Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy 1932.

TRUBAČEV, O. N.: Nazvanija rek pravobrežnoj Ukrajiny. Moskva, Izdateľstvo Nauka 1968, s. 50—51.

VARBOT, Ž. Ž.: Kakogo proischoždenija slovo orava? Russkaja reč, 1974, č. 3, s. 100—103.

VASMER, M.: Russisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg, Carl Winter Universitätverlag 1953 (zv. 1), 1955 (zv. 2), 1958 (zv. 3).

Ladislav Dvonč

ZDOMÁCNENÉ A NEZDOMÁCNENÉ NÁZVY CUDZÍCH RIEK V SPISOVNEJ SLOVENČINE

V osobitných príspevkoch sme si všimli používanie zdomácnených a nezdomácnených názvov cudzích miest v spisovnej slovenčine.[1] V tomto príspevku chceme preskúmať názvy cudzích riek. Aj pri týchto názvoch máme v niektorých prípadoch popri pôvodných podobách aj zdomácnené formy. Vychádzame zo spracovania názvov cudzích riek v Slovníku slovenského jazyka, ktorý tieto názvy prináša spolu s názvami cudzích miest a názvami cudzích vrchov v časti Zemepisné názvy.[2] Materiál z tohto slovníka konfrontujeme s materiálom, ktorý prináša Malý atlas sveta, a s materiálom z niektorých iných kartografických diel.[3]

V Slovníku slovenského jazyka sa uvádzajú zdomácnené a zároveň za nimi aj pôvodné, cudzie podoby názvov riek mimo územia Slovenska v týchto prípadoch:

Amazon i Amazonka — Amazonas (Braz.); Emža — Ems (NSR); Eufrat — Firat i Ferrát (Tur., Sýria, Irak); Jordán — Urdum (Jord., Izr.); Kremža — Krems (Rak.); Labe — Elbe (ČSSR, NDR, NSR); Loira — Loire (Fr.); Marna — Marne (Fr.); Mohan — Main (NSR); Mosela — Mosel (NSR); Níl — Nílu (Sudán, ZAR, dnes EAR); Pád — Po (Tal.); Paraguaj — Paraguay (Braz., Parag.); Piava — Piave (Tal.); Rhôna — Rhône (Fr.); Rýn — Rhein (NSR); Seina — Seine (Fr.); Temža — Thames (V. Brit.); Tiber — Tevere (Tal.); Tigris — Dižlat (Irak); Tisa — Tisza (Maď.); Visla — Wisła (Poľ.).

K týmto názvom možno uviesť niekoľko doplňujúcich poznámok. Z podôb *Amazon* a *Amazonka* sa podľa našej mienky ako domáca používa skôr podoba *Amazonka*.[4] Názvy *Emža* a *Kremža* sú menej známe (nepatria medzi väčšie toky), takže nie je pri nich vylúčený zánik zdomácnených podôb. V Slovníku slovenského jazyka sa popri hesle *Kremža — Krems* (rieka) uvádza aj heslo *Krems* (mesto i rieka). Z tohto spracovania môže

---

[1] DVONČ L.: O zdomácnených a nezdomácnených podobách cudzích názvov miest v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, *37*, 1972, s. 305—312. — Zdomácnené a nezdomácnené cudzie miestne názvy v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, *39*, 1974, s. 10—16. — Používanie zdomácnených a nezdomácnených podôb cudzích miestnych názvov v spisovnej slovenčine. In: Zborník Pedagogickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika v Prešove (v tlači).

[2] Slovník slovenského jazyka. Zv. 6. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 255—305.

[3] Súpis takýchto názvov obsahuje materiál pripravený pre rokovanie Názvoslovnej komisie pri Slovenskom úrade geodézie a kartografie.

[4] DVONČ, L.: Amazonas, Amazon, či Amazonka? Slovenská reč, *33*, 1968 s. 326—328.

vzniknúť dojem, že rovnako ako podobu *Kremža* môžeme používať aj formu *Krems*. Ak však existuje zdomácnená forma, potom sa bežne popri nej nepoužíva nezdomácnená podoba. Pri spracovaní názvu *Krems* je ďalší nedostatok pri uvádzaní derivátov. Pri tomto názve ako názve mesta a rieky sa zaznamenávajú v SSJ deriváty *Kremsan*, *Kremsanka* a *kremský*. Obyvateľské mená *Kremsan* a *Kremsanka* sa môžu vzťahovať iba na pomenovanie *Krems* ako názov mesta, nie však na názov rieky. Prídavné meno *kremský* sa tiež vzťahuje na názov mesta *Krems*. V spisovnej slovenčine totiž v tých prípadoch, v ktorých popri pôvodnej, nezdomácnenej forme existuje zdomácnená, poslovenčená podoba, prídavné meno tvoríme od zdomácnenej podoby, napr. od *Paríž*, nie od *Paris*. To sa vzťahuje aj na názvy riek; porov. príd. meno od zdomácnených foriem *Temža — temžský*, *Pád — pádsky*, *Visla — visliansky* atď. (tieto deriváty ukazujú, že aj v prípadoch *Seina — Seine: seinsky*, *Loira — Loire: loirský* atď. patrí príslušný derivát zdomácnenej, nie pôvodnej forme názvu, t. j. k *Seina, Loira*). Ak na označenie rieky používame zdomácnenú podobu *Kremža*, potom sa používa aj príd. meno *kremžský* a nie „kremský" ku *Krems*. Formy *Labe* a *Elbe* sú v trochu inom pomere ako napr. formy *Pád — Po*, *Tiber — Tevere*, *Visla — Wisła* atď. Rieka *Labe* tečie na území Čiech a na území NDR a NSR, a tak názov *Labe* nepredstavuje zdomácnenú formu nemeckého názvu, ale tu máme českú a nemeckú podobu názvu tej istej rieky. Vo väčšine prípadov zdomácnené formy predstavujú hláskoslovne a tvaroslovne mierne upravené pôvodné podoby. Dôležitá je tu najmä úprava zakončenia názvu,[5] čím sa dosahuje hladké zaradenie názvu do deklinačnej sústavy spis. slovenčiny. Pri názve *Rýn* treba upozorniť na *ý* za nemecké *ei*. Nemecké názvy s *ei* slovenčina preberá v nezmenenej pôvodnej podobe, t. j. s výslovnosťou *aj*, napr. *Weimar, Meissen* (vysl. *vajmar, majsen*), *Švajčiarsko* (z pôvodného *Schweiz* pridaním slovotvornej prípony). Pri názve *Rýn* zovšeobecnela podoba s *ý* (vo výslovnosti *í*) pravdepodobne vplyvom češtiny.[6]

V SSJ sa uvádzajú aj niektoré ďalšie zdomácnené názvy *(Adiža, Kubáň, Sála, Spréva, Dráva, Sáva, Varta, Amudarja, Dneper, Syrdarja, Brahmaputra, Senegal)*, ale sa nespomínajú pôvodné podoby *(Adige, Kubaň, Saale, Spree, Drava, Sava, Warta, Amu-Darja, Dnepr, Syr-Darja, Ja-lu-cang-putiang, Sénégal)*. Pri názve *Kongo* (ako názve rieky) sa v SSJ hovorí: pís.

[5] K morfologickému zdomáčňovaniu porov. napr. PACNEROVÁ, L.: Cizí vlastní jména ve staré češtině. In: Jazykovědné sympózium 1971. U příležitosti 65. narozenin prof. dr. Františka Svěráka 3. 2. 1971. Red. J. Veselý — L. Čermák. Brno, Universita J. E. Purkyně 1973, s. 43.

[6] IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M.: Jeden typ zemepisných názvov preberaných z nemčiny. Slovenská reč, *36*, 1971, s. 95—96.

i *Congo*. Táto formulácia môže vzbudiť dojem, že sa v spisovnej slovenčine môže písať *Kongo* i *Congo*, čo nezodpovedá skutočnosti, lebo v spisovnej slovenčine bežne používame iba podobu *Kongo*.

V slovenských kartografických dielach sa uvádzajú aj niektoré ďalšie poslovenčené podoby názvov riek, ktoré sa v SSJ nezaznamenávajú. Uvádzame ich podľa materiálu pripraveného pre Slovenskú názvoslovnú komisiu pri Slovenskom úrade geodézie a kartografie.

Európa

povodie Labe: Bobrava — Bóbr; Halštrov — Elster; Havola — Havel; Klodnica — Kłodnica; Modla — Mulde; Nisa — Nysa, Neisse; Noteč — Noteć; Kamenica — Chemnitz

povodie Dunaja: Enža — Enns; Kriš — Körös; Litava — Leitha, Lajtha; Maruša — Maros, Mureşul; Mura — Mur; Murica — Mürtz; Nába — Naab; Rába — Raab (nem.), Rába (maď.); Rezná — Regen; Salica — Salzach; Samoš — Szamos (maď.), Someşul (rum.); Slaná — Sajó; Struma — Strymón; Svetlá — Zwettl; Temeš — Timişul (rum.), Tamiš (srb.); Travna — Traun

ostatná Európa: Másа — Meuse, Maas; Marica — Meriç; Šelda — Escaut, Schelde; Vesera — Weser

ZSSR

Berezina — Beriozina; Dnester — Dnestr; Tunguzka — Tunguska

Ázia

Čerčen — Čche-er-čcheng-che; Chotan — Che-tchien-che; Indus — Sindh; Jarnkand — Jie-er-čchiang-che; Kašgar — Kcha-š'-er-che; Paňdžáb — Pančanád; Sungari — Sung-chua-tiang; Tarim — Tcha-li-mu-che; Ussuri — Wu-su-li-tiang, Ussuri (rus.):

Afrika

Džuba — Giubba; Kwango — Cuango; Šari — Chari; Ubangi — Oubangui

Amerika

Marañon — Marañon; Magdaléna — Magdalena; Parana — Paraná; Uruguaj — Uruguay, Uruguaj

V niektorých uvedených podobách ide iba o pravopisnú úpravu, o prevedenie cudzej pravopisnej podoby do pravopisnej podoby zodpovedajúcej spisovnej slovenčine, napr. *Klodnica — Kłodnica, Noteč — Noteć.* V iných prípadoch ide o úpravu cudzieho názvu tak, aby sa dal skloňovať podľa niektorého vzoru. Cudzí názov dostáva napr. koncovku *-a,* a tak sa zaraďuje medzi podstatné mená ženského rodu, napr. *Šelda — Schelde, Seina — Seine, Loira — Loire.* V niektorých ďalších prípadoch sa názvy zakončené na spoluhlásky tiež prevádzajú medzi ženské podstatné mená. Vzorom sú tu iné ženské názvy na *-a* alebo *-ava,* napr. *Bobrava — Bóbr, Havola — Havel, Kamenica — Chemnitz, Enža — Enns, Maroša — Maros, Mureşul, Travna — Traun, Másа — Meuse, Maas, Vesera — Weser.* Citeľnejšie sú rozdiely pri niektorých názvoch riek z ázijského kontinentu. Pri názvoch riek

z Afriky ide v podstate tiež iba o pravopisnú úpravu, podobne aj pri názvoch z amerického kontinentu.

Podoby *Klodnica* (za *Kłodnica*) a *Noteč* (za *Noteć*) zodpovedajú zásadám prepisu niektorých cudzích písmen do slovenčiny.[7] Pri názvoch *Dneper* a *Dnester* (za *Dnepr*, *Dnestr*) sa vsunutím samohlásky *e* odstraňuje výskyt slabičného *r* na konci slova. V Slovníku slovenského jazyka sa uvádza názov *Sindh* a k nemu ako starší i názov *Indus*. V spomínanom materiáli sa podoba *Indus* uvádza ako zdomácnená a či domáca, podoba *Sindh* ako pôvodná. Zdá sa, že toto druhé spracovanie skôr zodpovedá skutočnosti, skutočnému používaniu týchto názvov v spisovnej slovenčine. V SSJ sa zaznamenáva podoba *Paraná* s dlhým *á* na konci, kým v cit. materiáli je ako zdomácnená uvedená podoba *Parana*, podoba *Paraná* ako pôvodná, úradná. Názvy na *-á* majú v spisovnej slovenčine tú nevýhodu, že sa nedajú skloňovať. Preto sa pri nich dlhé *á* skracuje, resp. nahrádza krátkym *-a*, a tým sa názvy na *-á* zaraďujú medzi podstatné mená ženského rodu (vzoru žena). Takýmto procesom prispôsobenia sa štruktúre slovenského skloňovania prešiel už v minulosti názov *Panamá*, ktorý sa upravil na podobu *Panama*, novšie sa pri pôvodnej podobe *Bogotá* čoraz viac používa zdomácnená forma *Bogota*.[8] Na základe podôb *Panama* a *Bogota* možno súhlasiť s úpravou podoby *Paraná* na *Parana*.

Viaceré iné názvy z územia Európy, ktoré sa v uvedenom materiáli spomínajú ako zdomácnené podoby (používané v niektorých kartografických prácach v minulosti), pociťujú sa dnes ako viac alebo menej umelo slavizované. V definitívnom Zozname vžitých názvov riek a vodných plôch sveta[9] sa už niektoré z takýchto názvov označujú ako historické, napr. *Rezná*, *Salica*, *Svetlá*, *Temeš*, *Travna*. Zdá sa, že ešte aj v niektorých ďalších prípadoch bude potrebné ustúpiť od používania uvedených zdomácnených podôb a obmedziť sa iba na používanie pôvodných úradných foriem. Napr. k názvu *Mürz* sa uvádza zdomácnená forma *Murica*. V tejto súvislosti môžeme uviesť, že napr. pri miestnych názvoch sa domáca podoba *Mohuč* už používa len ako historický názov, inak sa používa pôvodná nemecká podoba *Mainz*.[10] Aj názov *Mürz* môžeme používať podobne ako názov *Mainz*.

V Pravidlách slovenského pravopisu sa niektoré názvy riek uvádzajú spolu s názvami miest pri výklade o pravopise a výslovnosti cudzích slov.[11]

[7] DVONČ, L.: O prepisovaní niektorých cudzích písmen do slovenčiny. Slovenská reč, *40*, 1975, s. 41—47.

[8] Porov. DVONČ, L.: Bogotá, či Bogota? Slovenská reč, *40*, 1975, s. 191—192.

[9] Zoznam vžitých názvov riek a vodných plôch sveta. Sprac. M. Hajčíková. 1. vyd. Bratislava, Slovenský úrad geodézie a kartografie 1974. 24 s.

[10] MARSINOVÁ, M.: Meinz, Mainz, či Mohuč? Slovenská reč, *34*, 1969, s. 122—124.

[11] Pravidlá slovenského pravopisu. Red. Š. Peciar. 11. vyd. Bratislava Vydavateľstvo SAV 1971, s. 34.

Medzi nezdomácnenými cudzími zemepisnými názvami sa spomínajú názvy riek *Loira, Seina*. V týchto prípadoch však nejde o nezdomácnené podoby cudzích názvov riek, ale o čiastočne zdomácnené formy, na čo práve ukazujú zakončenia podôb *Loira, Seina* (vo francúzštine *Loire, Seine* s *e* na *konci*, ktoré sa nevyslovuje). V skupine názvov veľkých riek, ktoré píšeme slovenským pravopisom, a to podľa ich slovenskej výslovnosti, zaznamenáva sa v Pravidlách slovenského pravopisu popri názvoch *Rýn, Visla, Dneper, Dnester* a *Níl* aj názov *Volga*. Názov *Volga* nie je zdomácnená podoba, je to pôvodná forma prevzatá aj do slovenčiny. Zdomácnená podoba sa vždy vyznačuje tým, že sa nejakým spôsobom líši od pôvodnej podoby, napr. *Rýn — Rhein, Visla — Wisła*. Podoba *Volga* je rovnaká v slovenčine aj v ruštine, čiže tu nestoja proti sebe dve čiastočne odlišné formy, a preto podobu *Volga* nemožno hodnotiť ako zdomácnenú na tej istej úrovni ako podoby *Rýn, Visla, Dneper, Dnester, Níl* atď.

Popri hláskoslovnej a tvaroslovnej (a, pravda, aj pravopisnej) úprave niektorých názvov cudzích riek sa v spisovnej slovenčine stretávame ešte s jedným postupom, ktorým sa cudzie názvy prispôsobujú podobe slovenských slov. Niektoré názvy alebo aspoň ich časti sa do slovenčiny prekladajú alebo sa prevádzajú do slovenskej podoby. Do slovenskej podoby sa prevádzajú aj prídavné mená v názvoch typu *Biały Dunajec — Biely Dunajec, Czarny Dunajec — Čierny Dunajec, Černyj Irtyš — Čierny Irtyš, Južnyj Bug*, ukr. *Južnyj Buh — Južný Bug, Severnaja Dvina — Severná Dvina, Zapadnaja Dvina — Západná Dvina* a i. O preklady ide v prípadoch: *Freiberger Mulde — Freiberská Modla; Zwickauer Mulde — Zwichauská Modla;* maď. *Fehér Körös*, rum. *Crişul Alb — Biely Kriš;* maď. *Sebes Koros*, rum. *Crişul Repede — Bystrý Kriš;* maď. *Fekete Körös*, rum. *Crişul Negru — Čierny Kriš;* fr. *Volta Blanche*, angl. *White Volta — Biela Volta;* fr. *Volta Noire*, angl. *Black Volta — Čierna Volta*. Celé názvy sa prekladajú napr. v prípadoch *Snake River — Hadia rieka, St. Lawrence River — rieka sv. Vavrinca*. Tento typ domácich názvov sa okrem niektorých názvov z územia Severnej Ameriky (z angloamerickej oblasti) používa aj pri názvoch riek z Číny a niektorých priľahlých území, napr. *Ču-ťiang — Perlová rieka, Jüan-ťiang, Songkol — Červená rieka, A-mo-che, Songhac — Čierna rieka, Chuang-che — Žltá rieka*. V starších kartografických dielach sa názov rieky *Slave River* prekladal ako *Otročia rieka*. Podoba *otročia* tu však nie je veľmi vhodná. Ukazuje sa, že vhodnejšie je tu používať namiesto príd. mena *otročí* tvar gen. pl. *otrokov*, a teda preklad *rieka Otrokov*.[12] V Zozname vžitých názvov riek a vodných plôch sveta (s. 8) sa už uvádza názov *rieka Otrokov*. V tejto súvislosti je zaujímavé

[12] DVONČ, L.: Prídavné meno *otročí*? Slovenská reč, *38*, 1973, s. 318–319.

zistenie, že názvy zo Severnej Ameriky sa niekedy prekladajú, ale napr. obdobné názvy z Južnej Ameriky (španielske alebo portugalské názvy) sa bežne používajú v pôvodnej podobe, hoci majú podobnú stavbu ako anglické názvy, napr. *Rio Grande* (zaznamenáva SSJ), *Rio Negro* a pod.

V citovanej štúdii o zdomácnených podobách cudzích názvov miest sme konštatovali, že v tejto oblasti existuje istý pohyb, isté zmeny, že totiž na jednej strane ustupujú z jazyka niektoré zdomácnené formy a namiesto nich sa začínajú používať v dnešnom jazyku iba pôvodné, cudzie formy (čo sme ukázali na príkladoch *Päťkostolie — Pécs, Linec — Linz, Miškovec — Miskolc, Štajerský Hradec — Graz, Zhorelec — Görlitz* atď.), a na druhej strane zas v niektorých prípadoch pribúdajú novšie zdomácnené formy, napr. *Osaka — Ósaka, Nikózia — Nicosia* a pod. Prevažuje pritom ústup starších zdomácnených foriem, novšie zdomácnené formy sú vcelku zriedkavosťou. Podobný stav pozorujeme aj pri názvoch cudzích riek. Zanikanie zdomácnených foriem sme už spomínali. Tu ešte môžeme uviesť príklady na novšie zdomácnené podoby. Tak Slovník slovenského jazyka uvádza len pôvodnú, nezdomácnenú podobu názvu rieky *Orinoco* (vo Venezuele). Dnes sa tu začína používať popri tejto podobe aj zdomácnená, pravopisne upravená forma *Orinoko*. Napr.:

Pútnici z *Orinoka*. Pri rieke *Orinoko* sa vyskytuje najhojnejšie. (Príroda a spoločnosť, 19, 1970, č. 1, s. 46) — Tam, kde na americkom kontinente tvoria rieky *Orinoko* a Vetuari trojuholník, chodili prví Španieli. (Expres. 2, 1970, č. 18, s. 14) — V povodí *Orinoka*. (Svet socializmu, 1975, č. 1, s. 17)

Podobne názov *Gironde* sa upravuje na *Gironda* a skloňuje sa podľa vzoru žena (SSJ názov neuvádza), napr. *Od ústia G i r o n d y* (J. Škultéty — Z. Hampejs, Úvod do románskej jazykovedy s osobitným zreteľom na jazyky iberorománske, Bratislava 1959, s. 14). Podoba *Gironda* je utvorená podobne ako formy *Loira, Seina*. S takýmto poslovenčovaním možno rátať aj pri ďalších názvoch z územia Francúzska, ktoré sa končia na nevyslovované *-e*.

Záver. Zdomácnené názvy riek z území mimo Slovenska sa vcelku v našom jazyku používajú v pomerne malom rozsahu. Vo väčšine prípadov sú pri názvoch riek z Európy. Pri riekach z iných kontinentov ide o názvy niekoľkých riek známych už zo starovekých dejín *(Tigris, Eufrat, Jordán)*, inak sa zdomácnené formy pri názvoch riek z ostatných kontinentov obmedzujú na niekoľko jednotlivých prípadov. Pomer nezdomácnených a zdomácnených foriem pri názvoch miest a pri názvoch riek je trochu odlišný. Pri názvoch cudzích miest sa bežne používajú zdomácnené formy, nezdomácnené formy sa používajú na mapách, ale aj pri písaní adries do

cudziny. Pri názvoch riek sa nezdomácnené formy používajú iba na mapách a v iných kartografických dielach a príručkách. Inak rovnako ako pri názvoch cudzích miest aj pri názvoch cudzích riek pozorujeme jednak obmedzovanie počtu zdomácnených foriem, jednak miernejšie pribúdanie novších zdomácnených podôb. Početné zdomácnené podoby sú už dnes iba historické. Novšie zdomácnené formy predstavujú iba pravopisnú úpravu pôvodných podôb *(Orinoko)* alebo úpravu zakončenia slova *(Gironda).*

Konštantín Palkovič

PRAVOPIS ADJEKTÍV TYPU HAAGSKY

Prídavné mená utvorené od takých cudzích miestnych názvov, ktoré majú poslednú slabiku dlhú, nie sú v slovenčine zriedkavé. Pri týchto adjektívach sa podľa rytmického zákona prípona *-ský* skracuje. Z hľadiska rytmického zákona sa adjektívami utvorenými od cudzích zemepisných názvov zaoberal L. Dvonč (Slovenská reč, *39,* 1974, s. 101—109). Pozrime sa na tieto prídavné mená z hľadiska pravopisu.

Je niekoľko typov adjektív od cudzích zemepisných názvov. Odlišujú sa označovaním dĺžky predposlednej slabiky.

1. Prvý typ je najčastejší. Dĺžka sa označuje tak, ako v domácich slovách. Napr. *Alžír — alžírsky, Andalúzia — andalúzsky, Chartúm — chartúmsky.*

2. V druhom type je dĺžka poslednej slabiky zemepisného názvu označená zdvojenou spoluhláskou. V SSJ sa pri takýchto slovách označuje aj výslovnosť a príslušné prídavné mená majú krátku koncovku. Napr. *Haag* (vysl. *hág*) — *haagsky, Liverpool* (vysl. *livrpúl*) — *liverpoolsky, Hollyvood* (vysl. *-vúd*) — *hollyvoodsky, Aberdeen* (vysl. *ebrdýn*) — *aberdeensky.*

Pravdaže, keď je zdvojená samohláska v prvej slabike, po ktorej nasleduje jedna alebo dve krátke slabiky, skracovanie koncovky v adjektíve nenastáva, napr. *Aachen* (vysl. *áchen*) — *aachenský, Haarlem* (vysl. *hár-*) — *haarlemský, Saarbrücken* (vysl. *sárbrüken*) — *saarbrükenský,* podobne *Naarden — naardenský.*

Zdvojená samohláska niekedy môže označovať aj krátku slabiku. V takomto prípade je koncovka adjektíva dlhá, napr. *Gothaab* (vysl. *gothop*) — *gothaabský, Tennessee* (vysl. *tenesi*) — *tennesseejský, Tallahassee* (vysl. *telehesi*) — *tallahasseejský, Waterloo* (vysl. *Vaterlo* — belgické mesto, ale názov amerického mesta sa vyslovuje *vótrlú*) — *waterlooský.* Ide tu prevažne o názvy, ktorých výslovnosť nie je všeobecne známa, preto pri ozna-

čovaní kvantity prípony prídavného mena musíme vychádzať z takej podoby príslušného zemepisného názvu a jeho výslovnosti, ako je kodifikovaná v Slovníku slovenského jazyka. A tak pri krátkej výslovnosti zdvojenej samohlásky na konci názvu by mala byť v prídavnom mene dlhá prípona, pri dlhej výslovnosti zase krátka prípona.

Dlhá výslovnosť zdvojených samohlások má u nás paralelu aj v istom type priezvisk. V slovenčine sú zdvojené samohlásky označujúce jednu dlhú slabiku, pravda, iba v jednotlivých menách napr. *Baar, Haar, Haas, Raaz, Maar, Kaan, Žaar, Boor, Loos, Beer.* Vyslovujú sa síce dlho, ale dakedy sa ešte osobitne dĺžka označuje dĺžňom, napr. *Baán, Paál, Gaál* (aj *Gaal*), *Saák, Raáb* (aj *Raab*), *Joób, Poór* (popri *Poor*), *Šoóš* (popri *Šooš*). Podobne je to aj v citoslovciach, napr. *ááh, áách, híí.* Inak v slovenčine dve rovnaké samohlásky sú heterosylabické (patria do dvoch slabík), napr. *pookriať, zaangažovaný, neexistuje,* podobne aj v prevzatých slovách, napr. *indivíduum, rezíduum, zoológ, reedícia.*

3. Inakšie je to s typom cudzích názvov, v ktorých je dĺžka označená skupinou (najčastejšie dvoma) rozličných samohlások. Pri označovaní dĺžok adjektív odvodených od tohto typu názvov je v SSJ nedôslednosť. Veľmi zriedka sa píše krátka koncovka, napr. *Springfield* (vysl. *-fílt/d*) — *springfieldsky, Kiel — kielsky,* ale najčastejšie sa ponecháva dlhá koncovka, napr. *Sheffield* (vysl. *šefílt/d*) — *sheffieldský, Cherbourg* (vysl. *šerbúr*) — *cherbourský, Toulouse* (vysl. *tulúz*) — *toulouský, Baton Rouge* (vysl. *betnrúž*) — *batonrougeský, Strasbourg* (vysl. — *búr*) — *strasbourský.* K názvu *Bordeaux* (vysl. *bordó*) sa má podľa SSJ písať adjektívum *bordeauxský* a má sa vyslovovať *bordóski.*

Označovanie dlhej slabiky skupinou dvoch rozličných samohlások (resp. dve odlišné samohlásky vo funkcii ukazovateľa dlhej slabiky) má (majú) v slovenčine oporu v priezviskách cudzieho pôvodu, napr. *Fiedler, Rieger, Siegel.*

Osobitným variantom názvov so samohláskovou skupinou je variant typu *Lago Maggiore* (vysl. *madžóre*) — *lagomaggiorský* (podľa SSJ), pri ktorom má prvá samohláska istú grafickú funkciu (naznačuje výslovnosť predchádzajúcej spoluhlásky), a variant typu *Euboia* (vysl. *eubója*) — *eubojský,* v ktorom hláska *i* patrí do nasledujúcej slabiky.

Pravopis uvedených adjektív navrhujeme zjednotiť tak, aby sa písali podľa výslovnosti, t. j. s krátkou príponou, pričom by dĺžku predposlednej slabiky signalizovala cudzia skupina samohlások, napr. *toulousky, sheffieldsky,* ale — v adjektívach s jednou samohláskou — by sa dĺžka označovala domácim spôsobom, napr. *eubójsky.*

4. Napokon sú zemepisné názvy, v ktorých dĺžka nie je nijako formálne označená. V SSJ sa pri takýchto názvoch uvádza výslovnosť a v adjektíve

sa ponecháva dlhá prípona. Pri dodržaní naznačenej výslovnosti (pri adjektíve sa dĺžka základu totiž nemení) by sa potom vyslovovali po sebe dve *dĺžky*. Napr. *Veracruz* (vysl. *berakrús/z*) — *veracruzský*, *Luxembourg* (vysl. *lüksambúr*) — *luxembourský*, *Alabama* (vysl. *elabáma*) — *alabamský*, *Baltimore* (vysl. *bóltymór*) — *baltimorský*, *Chicago* (vysl. *šikágo* i *čikágo*) — *chicagský*, *Landskrona* (vysl. *lantskrúna*) — *landskronský*, *Addis Abeba* (vysl. *adyzabéba*) — *addisabebský*, *Arkansas* (vysl. *árkensó*) — *arkansaský*.

Aj tento typ adjektív by sa mal písať podľa výslovnosti. Vo variante, pri ktorom sa vyslovuje rovnaká hláska (ale odlišnej dĺžky), ako sa píše, by sa mohla kvantita predposlednej slabiky prídavného mena označovať dĺžňom. Adjektíva predstavujú istý stupeň zdomácnenia, pretože majú domácu príponu, a to nás oprávňuje aj kvantitu označiť domácim spôsobom. Tak by sa písalo *chikágsky*, *colorádsky* ap. Pritom by základ slova ostal v podstate nezmenený. L. Dvonč uvažuje ešte o väčšom stupni zdomácnenia, t. j. o podobách *čikágsky*, resp. *šikágsky*, *kolorádsky*. Aj vo variante, pri ktorom sa vyslovuje iná samohláska, ako sa píše, by sa mala písať krátka prípona. Tak by sa písalo napr. *arkansasky*, *landskronsky* (vysl. *arkansóski*, *landskrúnski*).

Príslušné vzťahové prídavné mená k uvedeným zemepisným názvom by sa mali písať podľa výslovnosti, t. j. napr. *haagsky*, *bordeauxsky*, *chicagsky* (resp. čikágsky), *arkansasky* (resp. *arkansósky*), pokiaľ sa neupraví písanie cudzích slov dôslednejšie a jednoznačnejšie.

Karel Sekvent

VÝSLOVNOSŤ A SKLOŇOVANIE FRANCÚZSKYCH VLASTNÝCH MIEN ZAKONČENÝCH NA -S

Nepravidelnosť vo vzťahu francúzskej výslovnosti a pravopisu spôsobuje ťažkosti v slovenskom i českom prostredí najmä pri vlastných menách osôb a názvoch miest. V hromadných oznamovacích prostriedkoch a vo verejných prejavoch sa s nimi stretáme pomerne často, pričom ich výslovnosť zavše nezodpovedá francúzskemu úzu. V tomto príspevku si všimneme výslovnosť niektorých bežnejších priezvisk s koncovým *-s* a pokúsime sa formulovať určité pravidlá. Najprv ukážeme, aká je výslovnosť týchto priezvisk vo francúzštine.

Koncové *-s* sa vyslovuje napr. v týchto francúzskych priezviskách:

1. na *-as: Delmas, Greimas, Moréas, Matias, Arras, Callas, Ruy Blas;*
2. na *-ès: Funès, Méliès, Jaurès, Mendès, Barrès, Barbès, Dorgelès, Vallès, Vendryès, Agnès* (v koncovke *-ès* sa *s* vyslovuje vždy);

3. na *-is: Régis, Rungis, Cassis, Senlis, Joris, Francis, Cabanis, Coriolis, Armais;*

4. na *-os: Bernanos, Daninos, Desnos, Calvados, Athos, Porthos;*

5. na *-us: Dreyfus, Fréjus, Artus* (v koncovke *-us* sa *s* vyslovuje vždy v menách latinského pôvodu).

Ďalej sa *s* vyslovuje v týchto priezviskách: *Huysmans, Pons, Imbs, Lesseps, Saint-Saëns, Argens, Exelmans, Reims.*

Koncové *-s* sa nevyslovuje napr. v týchto francúzskych priezviskách:

1. na *-as: Degas, Dumas, Duras, Rochas, Vaugelas, Nicolas, Lucus, Thomas;*

2. na *-es (-és): Yves, Descartes, Barthes, Courrèges, Cannes, Jules, Jacques, Georges, Charles, Meaulnes, Sauvagnargues, Malesherbes, Arles, Nîmes, Sèvres, Rennes, Nantes, Clèves, Limoges, Bourges, Landes, Chartres, Tuileries, Versailles, Vauvenargues de Coulanges, de Noailles, Desportes, Destouches, Commynes, Suresnes, Saint-Germain-des-Prés* (v koncovke *-es, -és* sa *s* nikdy nevyslovuje);

3. na *-is (-ais, -ois): Denis, Louis, François, Dubois, Maurois, Louvois, Dupuis, Alexis, Marais, Rabelais, Lamennais, Chablis, Buis, Mont-Cenis, Bois, Blois, Valois, Beaujolais, Beaumarchais;*

4. na *-os: Duclos, Choderlos de Laclos, Cros, Ninon de Lenclos;*

5. na *-us: Camus.*

Ďalej sa *s* nevyslovuje v týchto priezviskách: *Cendrars, Vercors, Romains, Thiers, Le Mans, Amiens, Orléans, Doubs, Nevers, Nemours, Poitiers, Deschamps, Desmoulins, Pas-de-Calais, Juan-les-Pins.*

Ak má vlastné meno francúzskeho pôvodu ustálenú poslovenčenú podobu, problémy s výslovnosťou zväčša odpadajú *(Paris — Paríž, Reims — Remeš, Lourdes — Lurdy, Vosges — Vogézy, Champs Elysées — Elyzejské polia . . .).* Ináč aj tu je vhodné zachovať výslovnosť zvyčajnú vo francúzštine.

Keď sa priezviská s koncovým *-s* skloňujú, toto *-s* sa pred slovenskou pádovou príponou vždy vyslovuje.

Pri menách osôb na *-as, -is, -os, -us* (napr. *Dumas, Dumasa, Dumasovi, Dumasom; Rabelais, Rabelaisa, Duclos, Duclosa, Duclosovi* a pod.) treba dbať, aby sa pri skloňovaní zachovávala medzi samohláskami výslovnosť *-s-* (nepripúšťať výslovnosť so *-z-*).

Pri priezviskách na *-es* sa v pravopisnej podobe odporúča pripustiť skloňovanie a tvorenie odvodených mien s ponechaním *-es* popri skloňovaní a odvodzovaní s odsúvaním *-es* (Dvonč, 1967). Popri tvaroch *Bartha, Barthovi* (od *Barthes*) sú podľa L. Dvonča možné i varianty *Barthesa, Barthesovi* (s výslovnosťou *Barta, Bartovi*). Pri výbere tvaru hrá istú úlohu i zaužívanosť a frekvencia príslušného mena. Pri veľmi známych a častých

priezviskách sa ako vhodnejšie ukazuje skloňovanie bez *-es* (*Descartes, Descarta, Descartovi, Jules, Jula, Julovi* — porov. konštatovanie v Pravidlách slovenského pravopisu, 1971, s. 67: „Vo francúzskych priezviskách zakončených na *-es* toto koncové *-es* pri skloňovaní odpadá . . ."), pri menej známych a menej bežných priezviskách je zasa skloňovanie so zachovaním *-es* (Sauvagnargues, Sauvagnarguesa . . .); v tomto prípade by šlo o doplnenie dnešnej kodifikácie.

Možno prihliadnuť aj na dĺžku priezviska. Pri dlhšom priezvisku by sme dávali prednosť skrátenej forme *(Malesherbes, Malesherba . . .)*, pri jednoslabičných menách bude vhodné pre jednoznačnosť mena zachovávať pôvodnú podobu *(Barthesa, Yvesa)*.

Priezviská s predložkou *de* sa zväčša neskloňujú; skloňuje sa meno, ktoré predchádza: *Philippe-Emmanuel de Coulanges*, gen. *Philippa-Emmanuela de Coulanges . . .; Anna de Noailles*, gen. *Anny de Noailles . . .* Podobne sa zaužívalo i skloňovanie *Giscard d'Estaing*, gen. *Giscarda d'Estaing*. Osobitným prípadom je priezvisko *Honoré de Balzac*. Skloňuje sa: *Honoré de Balzaca, Honoré de Balzacovi*, zrejme pod vplyvom častého samostatného používania priezviska *Balzac* bez *de*. Takéto samostatné priezviská pri niektorých osobách úplne prevládli: *Ronsard (Pierre de . . .), La Fontaine (Jean de . . .)*. Podobne ako meno *Honoré de Balzac* sa skloňuje aj *Couve de Murville* (gen. *Couve de Murvilla*, dat. *Couve de Murvillovi*). Meno *Charles de Gaulle* sa však skloňuje celé: *Charlesa (Charla) de Gaulla, Charlesom (Charlom) de Gaullom*.

Ukazuje sa, že tu jestvujú viaceré možnosti. V úze sa spravidla ustáli jeden variant, ktorý zavše odráža rozličnú povahu mien s *de* v samej francúzštine.

Pri skloňovaní osobných mien, ktoré majú pred nevyslovovaným koncovým *-s* spoluhlásku, vzniká problém výslovnosti *-s* pred pádovou príponou. Tvary *Cendrarsa, Vercorsa, Cendrarsovi, Vercorsovi*, sa niekedy vyslovujú bez *s: -ra, -rovi*, ale často sa v nich spoluhláska *s* vyslovuje *(-rsa, -rsovi)*, čo je iste správnejšie. Pri tvorení odvodených slov je tendencia vychádzať z tvarov so *s* (napr. *Thiersova vláda*).

Miestne mená na *-es (-és)* a *-is* (*Cannes, Landes, Arles, Nîmes, Rennes, Limoges, Pas-de-Calais, Saint-Germain-des-Prés, Blois, Chablis* atď.) sú nesklonné. Niektoré mená, ktoré majú pred *-s* spoluhlásku *(Doubs, Juanles-Pins, Poitiers)*, sa tiež pociťujú ako nesklonné, iné by zasa bolo možné skloňovať *(Amiensu, Orléansu)*. V Smrekovom a Felixovom prebásnení Villonovho Veľkého testamentu (1965) nachádzame popri neskloňovaných menách *(Lille, Salins, Rennes, Saint-Satur, Poitou, Bourges)* i skloňované mená *(Grenoble, Dijon, Orléans, Montmartre)*.

Na záver možno konštatovať, že pri francúzskych vlastných menách sa

výslovnosť koncového *-s* v nominatíve spravuje francúzskym úzom. Vlastné mená, v ktorých sa koncové *-s* vyslovuje, zachovávajú túto výslovnosť i pri skloňovaní a tvorení odvodených slov. Pri skloňovaní vlastných mien na *-as, -is, -os, -us,* v ktorých sa *-s* v nom. nevyslovuje, zjavuje sa táto spoluhláska v nepriamych pádoch. Pri menách na *-es* nie je skloňovanie celkom ustálené: možno ich skloňovať s *-es* i bez *-es*. Miestne mená na *-es (-és)* a *-is* sú nesklonné.

Pochybnosti vyvoláva výslovnosť a skloňovanie menej známych a menej frekventovaných mien, pri ktorých navyše chýba dostatočná opora v domácom úze. V takomto prípade možno hľadiskom zrozumiteľnosti odôvodniť priblíženie sa k písanej podobe cudzích vlastných mien.

Literatúra

DVONČ, L.: Zo skloňovania francúzskych mien na *-es* a anglických a francúzskych mien na *-e*. Slovenská reč, *32*, 1967, s. 146—153.

Pravidlá slovenského pravopisu. 11. vyd. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 422 s.

VILLON, F.: Veľký testament. Prebásnili J. Smrek a J. Felix. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1965. 168 s.

SPRÁVY A POSUDKY

Celoštátne kolo súťaže o najlepšiu študentskú jazykovednú prácu

Práca v krúžkoch študentskej vedeckej odbornej činnosti na vysokých školách prináša pozitívne výsledky v zapájaní študentov do vedeckého výskumu a prispieva k príprave talentovaných adeptov na vedeckú alebo vedecko-pedagogickú prácu. Na celoštátnych kolách súťaže o najlepšiu študentskú vedeckú prácu sa každý rok predstavujú a konfrontujú najlepšie práce, ktoré napísali študenti v jednotlivých vedných odboroch.

V školskom roku 1974/75 sa celoštátne kolo tejto súťaže v odbore humanitných vied konalo v Prešove na Filozofickej fakulte UPJŠ. Dôstojné miesto medzi deviatimi sekciami tohto kola zaujímala súťaž v jazykovej sekcii. Zúčastnili sa na nej svojimi prácami študenti zo všetkých filozofických fakúlt v ČSSR okrem brnenskej (je to do istej miery prekvapením). Predstavili sa tematicky značne rôznorodými prácami, takže práca poroty, ktorú tvorili pracovníci z filologických katedier vysokých škôl i pracovníci Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied (prof. PhDr. Ľudovít Novák, DrSc., doc. PhDr. Rudolf Krajčovič, CSc., PhDr. Ján Oravec, DrSc., PhDr. Juraj Furdík, CSc., PhDr. Peter Vavroušek, Mária Krempaská), nebola ľahká. Priebeh súťaže potvrdil dobrú predbežnú prípravu, a to zo strany poroty i zo strany účastníkov. Diskusia bola pri všetkých súťažných prácach živá a dala súťažiacim veľa nových podnetov. Ako sa dalo predpokladať, zameranie prác bolo ovplyvnené výskumným zameraním školiteľov, ukázala sa však aj dobrá úroveň samostatného teoretického myslenia väčšiny súťažiacich. Práce sa dotýkali čiastkových otázok zo všetkých rovín jazykového systému, a to nielen v synchrónnom priereze, ale aj so zreteľom na dejiny jazyka a na jeho nárečové rozvrstvenie. Potešujúca bola dobrá úroveň prác konfrontačného charakteru.

Výsledky súťaže ukázali, že príprave mladých adeptov jazykovedy sa najviac pozornosti venovalo na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe a na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, ale osobitne dobre sa pripravila hostiteľská Filozofická fakulta UPJŠ v Prešove. Prvé miesto porota priznala práci T. Jakabčinovej z Filozofickej fakulty UPJŠ v Prešove *Vzťah medzi významom a odvodzovacími možnosťami motivujúcich slov.* Práca je pozoruhodná tým, že na základe konfrontácie štatistických údajov zo slovenčiny a iných jazykov sa pokúša korigovať niektoré zistenia P. Girauda o vzájomnom vzťahu medzi významovými a slovotvornými vlastnosťami lexikálnych jednotiek.

Pozornosť vzbudila i práca zahraničných študentov Filozofickej fakulty Karlovej univerzity v Prahe M. Dimova, C. Poeta, E. Gonthiera *Některé aspekty semanticko-gramatických korelací v oblasti slovesné intence*, v ktorej autori v širokom konfrontačnom rámci skúmali problematiku slovesnej intencie.

Fonickú rovinu, konkrétne tempo reči ako suprasegmentálny jav skúmala D. Klepsatelová z Filozofickej fakulty UPJŠ v Prešove; jej práca sa umiestnila na treťom mieste.

Tematické nóvum znamenala práca P. Ž i g u z Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave *O syntaxi zo začiatku 17. storočia;* autor v nej prejavil úsilie o moderný výskum historickej syntaxe.

I ďalšie z celkového počtu 11 prác boli serióznymi a dobre fundovanými pokusmi vyrovnať sa s istými čiastkovými lingvistickými problémami. Ukázalo sa, že na našich vysokých školách rok čo rok vyrastá schopný jazykovedný dorast, ktorý po ďalšom prehĺbenom štúdiu bude môcť zaistiť kontinuitu vedecko-výskumnej práce v jazykovede. Aj v tom možno vidieť prínos súťaže študentskej vedeckej odbornej činnosti ako špecifickej formy objavovania a výchovy mladých záujemcov o vedeckú prácu na socialistickej vysokej škole.

M. Kožejová

RIPKA, I.: Dolnotrenčianske nárečia. 1. vyd. Bratislava, Veda 1975. 276 s.

Dôležitou zložkou slovenského národného jazyka sú i jeho zemepisné nárečia. Ich dôležitosť je najmä v tom, že ešte aj dnes veľa Slovákov — niektorí popri spisovnom jazyku, ale mnohí ako jediný prostriedok — používajú na bežné dorozumievanie v rozličných situáciách svoje rodné nárečie. Nárečový materiál je dôležitý pre poznanie starších dejín slovenčiny, pre ktoré máme málo historických dokladov. Nárečia poskytujú cenný materiál aj pre rozličné jazykovedné výskumy, lebo sú prirodzenými, kodifikáciou neovplyvnenými jazykovými útvarmi. Je preto prirodzené, že sa jazykovedci venujú výskumu nárečí a výsledky svojich výskumov spracúvajú vo forme rozličných monografií o jednotlivých jazykových javoch alebo o určitých zemepisných oblastiach, ďalej v podobe atlasov, slovníkov a pod. Každý z uvedených spôsobov si vyžaduje špeciálny výskum i primerané spracovanie. Tým sa sleduje čo najpodrobnejšie poznanie našich nárečí zo všetkých stránok, pričom takéto poznanie azda najlepšie umožňuje vyčerpávajúca monografia o istej nárečovej oblasti.

Doteraz vyšli u nás iba dve obšírnejšie monografie o stredoslovenských nárečiach (*Liptovské nárečia* J. Stanislava a *Oravské nárečia* A. Habovštiaka) a jedna o východoslovenských nárečiach vyšla po častiach (*Šarišské nárečia* F. Buffu — I. časť Úvod a Hláskoslovie v zborníku Šarišského múzea v Bardejove, 1972, II. a III. časť Tvorenie slov a Tvaroslovie v zb. Nové obzory, 14—15, 1972—7973, IV. časť Charakteristika a rozdelenie šarišských nárečí v zb. Nové obzory, 16, 1974). Zo západoslovenskej nárečovej oblasti sme doteraz nemali rozsiahlejšiu prácu. Túto medzeru veľmi vhodne vyplnila monografia Ivora R i p k u o dolnotrenčianskych nárečiach. Týmto názvom autor pomenúva západoslovenské nárečia južnej časti bývalej Trenčianskej stolice, no na rozdiel od doterajších klasifikácií vynechal z tohto označenia bánovské nárečia, ktoré majú už mnohé stredoslovenské črty. Takto dostal autor oblasť pomerne jednoliatych nárečí, ktoré patria do väčšej severozápadoslovenskej skupiny (spolu s hornotrenčianskymi a kysuckými nárečiami) a ktoré tvoria v istom zmysle prechod k juhozápadoslovenským nárečiam. Sú to nárečia 52 obcí bývalého Trenčianskeho okresu (z r. 1949); po niektorých jeho hraniciach motivovaných geomorfologickou situáciou terénu idú aj isté izoglosy hláskoslovných javov týchto nárečí.

Materiál k tejto práci získal autor predovšetkým vlastným výskumom, ktorý si konfrontoval s materiálom z iných, najmä starších prameňov. Tým sa mu podarilo postihnúť dynamickosť viacerých javov a smer ich vývinu, ako je napr. strata mäkkých spoluhlások v niektorých južných obciach (s. 17—18), ďalej zachovanie foriem min. času typu *robel, pel, skončela* ap. (so starou zmenou *i* > *e* pred *l;* s. 158) ap. Autorovmu postrehu neušli ani mnohé generačné rozdiely u dnešných nositeľov opisovaných nárečí; napr. staršia generácia častejšie používa formy s *ié* (s. 44), lok. sg. s alternáciou *ch/s* typu *na strese, na bruse* ap. (s. 68), názvy pre príslušníkov celej rodiny typu *Bačé* (od *Bača*), *Stané* (od *Stano*) ap. (s. 84), partitívny a záporový genitív typu *podaj motiki, ňeňi tam ňikoho* ap. (s. 195) atď. Dôležité je aj postihnutie členitosti opisovaných nárečí, hoci takýchto znakov je pri týchto pomerne jednoliatych nárečiach pomerne málo. Taký je napr. výskyt dvojhlásky *ie* vo vých. časti (s. 38), formy typu *čerep, čerenoví* so skupinou *čere-* v severových. časti (s. 42), nedostatok palatálnych *ď, ť, ň* v juhozáp. kúte (s. 63) a iné, čo je veľmi výrazne zachytené na prehľadných mapkách. Pri mnohých javoch autor zachytil aj menšiu frekvenciu v ich dnešnom používaní; také sú napr. deminutíva na *-ek* (napr. *domek, dvorek* ap., s. 102), gen. mužských substantív typu *od gazdi, do preccedi* ap. (s. 123), pl. neutier typu *kuratá* (s. 140), bezpredložkový inštr. nástroja typu *kopali lopatámi, vistruhoval to oberučním nožom* ap. (s. 198) a iné. Takýto opis nárečí je veľmi plastický. Okrem toho autor si všíma aj vzťah opisovaných nárečí k ostatným, najmä susedným nárečiam, predovšetkým k juhozápadoslovenským, k bánovským a k stredoslovenským, čím zapojil spracované nárečia do širšieho slovenského kontextu. Autor pamätá aj na historické pozadie nositeľov týchto nárečí v poznámkach o ich dejinách a o osídľovaní tejto oblasti (s. 26 n.).

Veľmi cenné je aj to, že autor sa podujal spracovať všetky jazykové plány skúmaných nárečí. V recenzovanej monografii najviac pozornosti venoval hláskovému a tvarosloviu. Hláskoslovnú časť spracoval prevažne s uplatnením historického aspektu, aby sa zvýraznil západoslovenský charakter skúmaných nárečí a aby bola možná konfrontácia s materiálom z iných nárečových monografií (s. 23). A tak výskyt jednotlivých hlások v opisovaných nárečiach autor podáva najčastejšie podľa ich pôvodu, teda ako reflexy za pôvodné (psl.?) hlásky, ďalej podľa výskytu v jednotlivých tvaroch a slovných druhoch a nakoniec aj porovnaním so stavom v spisovnom jazyku. Niektoré hlásky sa v opisovaných nárečiach zmenili najmä pod vplyvom susedných hlások (asimilačne a pod.), o čom autor hovorí v kapitole pod názvom *Zmeny hlások* (s. 71 n.). Najcharakteristickejšie sú pre tieto nárečia zdvojené spoluhlásky (najmä asimilačného pôvodu typu *ňišší, succa, šillo, sannúť* a pod., s. 75 n). Vcelku majú opisované nárečia okrem krátkych a dlhých samohlások aj dve (stredné) dvojhlásky: *ié, vó (uo)* (s. 38); inventár dolnotrenčianskych spoluhláskových foném je vcelku ako vo väčšine západoslovenských a stredoslovenských nárečí (bez *ľ*, v niektorých nárečiach aj bez *ť, ď, ň;* s. 56 n.). Tento u nás tradičný postup opisu hláskoslovia zdá sa pre práce tohto druhu najprimeranejší a jeho aplikácia sa autorovi dobre podarila (okrem drobných nedopatrení, napr. slovo *kmotra* nie je domáceho pôvodu — s. 59; v tvare *makší -kš-* nie je za *-chš-* ako v slove *sukší* — s. 70 a pod.).

Slovotvornú charakteristiku opisovaných nárečí autor priradil k morfológii (tvorenie slov chápe ako lexikálnu morfematiku, s. 23), z čoho mu vyplynul aj spôsob spracovania materiálu v tom zmysle, že sa pri jednotlivých typoch

uspokojuje s uvedením niekoľkých ilustračných príkladov (ako v tvarosloví), zväčša zhodných so spisovným jazykom. Azda vhodnejšie by bolo pristupovať k tomu z hľadiska lexikologického (ide tu o tvorenie nových lexikálnych jednotiek) a v príkladoch sa sústrediť na uvedenie čo najväčšieho množstva najmä takých odvodenín, ktoré nie sú známe v spisovnom jazyku, čím by sa veľmi vypuklo zvýraznila slovotvorná štruktúra opisovaného nárečia (lebo v repertoári slovotvorných prostriedkov niet väčších diferencií medzi nárečiami a spisovným jazykom). Ale aj autorov postup umožňuje získať solídny obraz o slovotvornej štruktúre týchto nárečí najmä pri substantívach, ale aj pri iných slovných druhoch, pričom pri jednotlivých slovotvorných typoch sa venuje pozornosť najmä početnému zastúpeniu odvodenín (azda menej vhodne sa v práci hovorí o „produktívnych" a živých" slovotvorných typoch alebo sufixoch, pretože dnes sa už v nárečiach nové názvy tvoria iba výnimočne, zväčša sa slovník v nich obohacuje preberaním hotových slov), ako aj ich štylistickému zaradeniu. Substantívny materiál autor roztriedil do tradičných vecno-sémantických skupín, pričom veľmi správne sa sústredil najmä na slovotvorné typy charakteristické pre opisované nárečia (ako sú napr. pri názvoch osôb pomenovania podľa príslušnosti — s. 83 n., ďalej expresívne odvodeniny napr. pri menách zhoršujúceho významu — s. 91 n., pri zdrobneninách — s. 101 n. a pod.). Pri adjektívach a slovesách autor postupuje už podľa vonkajších znakov, podľa charakteru slovotvorného základu (desubstantívne, deadjektívne, deverbatívne atď.), pri zámenách a príslovkách podľa jednotlivých prípon. Aj táto kapitola recenzovanej práce je dobre spracovaná; rušia tu iba menšie nedopatrenia v zaradení niektorých odvodenín (napr. medzi zamestnanecké mená by sme nezaradili také pomenovania ako *kopaničár* „kto žije na lazoch", *hodár* „hosť na hodoch", *grunár* „kto býva na grúni", *pútňík, farňík* ap. — s. 90; pri adj. typu *maličký, malinký, blizučký, maliličký* ap. azda nejde o „zmenšovanie" miery vlastnosti, ako je to pri adj. *modrastí, horkaví* ap., ale skôr naopak — s. 107 a pod.) a v slovotvornej analýze, najmä pri vyčleňovaní afixov a slovotvorných základov (napr. subst. *sklenár* je desubstantívna odvodenina s rozšíreným afixom, slovo *miškár* spájame dnes skôr so slovesom *miškovať*, je teda deverbatívne — s. 90; v deadjektívnych odvodeninách ako *maškrtník, preberačník* je sufix *-ík* — s. 91; rozšírený sufix majú slová ako *papulnáč, smradlák, spachtoš* ap. — s. 92; pri výrazoch typu *kokrhel, chráščel, lafňa, trachna* — s. 92, *kvatoliščo* — s. 98. a pod. by sa žiadalo uviesť aj motivujúce slovo).

Rozsahom najobsiahlejšia je tvaroslovná časť recenzovanej monografie, veľmi dôkladne spracovaná tradičnou synchrónnou metódou opisu najmä jednotlivých tvarov ohybných slov s priradením gramatickej a významovej charakteristiky aj neohybných slovných druhov. Veľmi podrobne sa preberajú najmä skloňovacie a časovacie typy v rozoberaných nárečiach, ktoré sú v podstate zhodné s typmi v ostatných, najmä v západoslovenských nárečiach; cenný je tu bohatý dokladový materiál, presvedčivý najmä tým, že sa uvádza zväčša v kratšom kontexte.

Neohybné slovné druhy, ktoré do kapitoly o tvarosloví sa azda veľmi nehodia, autor člení podľa významu (príslovky, s. 173 n. a citoslovcia, s. 187 n.), podľa valenčných schopností (spájateľnosť predložiek s pádmi, s. 176 n.) a podľa syntaktických funkcií (spojky, s. 181 n. a častice, s. 184 n.). Aj tieto slovné druhy sú spracované starostlivo i dostatočne dokumentované. (Zaiste nedopatrením sa dostali do state o predložkách s akuzatívom na s. 179 viaceré príklady s inštru-

mentálom pri tých predložkách, ktoré majú väzbu aj s inštr. aj s akuz., napr. *medzi tima domámi, nat kostelom, pret kostelom;* v tejto stati aj pri predložke *v* je väčšina príkladov na lokál.)

Veľmi cenné sú v recenzovanej monografii poznámky zo syntaxe opisovaných nárečí (s. 189 n.) najmä preto, že doterajšie naše vedomosti o syntaktickej stránke našich nárečí sú nepatrné a že ani syntax spisovnej slovenčiny ešte nie je súhrnne a v dostatočnej šírke prebádaná. Z týchto dôvodov, ako aj preto, že syntaktická diferencovanosť našich nárečí nie je taká bohatá, volil autor diferenčnú metódu a sústredil sa iba na javy charakteristické pre opisované nárečia. Najprv spomína niektoré znaky typické pre nárečia ako hovorený jazyk istej grupy obyvateľstva, potom uvádza syntax jednotlivých pádov a nakoniec zaraďuje vetnú syntax. Vcelku sa autorovi podarilo aj na takom malom priestore zachytiť a dostatočne doložiť charakteristické javy nárečovej syntaxe tejto oblasti.

Po záverečnej kapitole, v ktorej je celková charakteristika skúmaných nárečí, ich zaradenie do širšieho kontextu západoslovenských nárečí a poznámky o vývinových tendenciách v nich, nasleduje príloha súvislých nárečových textov zo skúmanej oblasti (s. 215 n.), tematicky veľmi dobre volených a formálne spoľahlivo zachytených. Prácu uzatvára zoznam literatúry, zoznam máp, preskúmaných obcí a ich skratiek, ako aj skratiek používaných v práci, ďalej ruské i nemecké resumé, ako aj dôkladný vecný register, ktorý bude na dobrej pomoci používateľom tejto práce.

V súhrne možno o recenzovanej monografii I. Ripku o dolnotrenčianskych nárečiach konštatovať, že je to vzorná dialektologická práca: dôkladne a spoľahlivo zachytáva a interpretuje skúmané nárečia vo všetkých jazykových plánoch. Je prínosom aj z metodologickej stránky: autorovi sa v nej podarilo presvedčivo dokázať oprávnenosť u nás tradičnej (synchronicko-diachronickej) metódy nárečovej monografie, ktorú vo svojej práci náležite využil a v mnohom i zdokonalil.

F. Buffa

Nová česká monografia o rytme v próze

Pri skúmaní rytmu v próze vznikajú mnohé otázky a problémy. Zdena Palková v monografii *Rytmická výstavba prozaického textu* (1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV, Academia 1974. 140 s.) sa zaoberá niektorými z nich. Primárne sú to tieto: akým spôsobom sa realizuje rytmus v českej próze a ako, prostredníctvom čoho sa odráža vo vedomí nositeľa českého jazyka, ktorý je raz interpretom a raz počúvajúcim.

Rytmus prózy sa nepoddáva ľahko analýze. Známe sú viaceré postupy na jeho zachytenie. Najznámejšie sú koncepcie rytmických stôp a metrických radov, koncepcia klauzulová, koncepcia rytmických responzií a variačná koncepcia. Dôležité je (upozornil na to už zakladateľ rytmológie u nás O. Zich) nedať sa pomýliť rytmom daného jazyka. Toto striedanie prízvučných a neprízvučných slabík nie je totožné s rytmickou organizovanosťou textu alebo prehovoru.

K jednotke, o ktorú sa pri skúmaní rytmu treba opierať, dochádza Z. Palková vylučovacou metódou. Takt podľa nej nie je vhodný, pretože väčšina taktov je

jednoslovná a v dôsledku toho sú to jednotky viac sémantické ako zvukové. Okrem toho je to podľa jej zistení jednotka príliš krátka na to, aby sa rozdiel v jej charakteristike presadil vo vedomí poslucháča. Veta nevyhovuje z dôvodov podobného druhu. Najvhodnejšou jednotkou na tento cieľ je podľa autorky prehovorový úsek. Je to jednotka, ktorej hranice poslucháč vníma a členenie textu na prehovorové úseky je vo voľnejšom vzťahu k nezvukovým zložkám, ako je to pri takte a vete. Autorka nepripúšťa výklad, že by realizácia úsekov bola predovšetkým záležitosťou interpreta. Podľa nej záleží na texte: buď podporuje členenie alebo sa mu vzpiera. Na tomto základe možno rozlišovať texty rytmické a nerytmické.

Z toho istého predpokladu, že smerodajnou jednotkou na posudzovanie rytmu v próze je prehovorový úsek, vyšiel aj F. Miko (1963) pri rozbore slovenských textov. Žiaľ, porovnanie výsledkov týchto dvoch bádateľov, hoci by bolo pri príbuznosti slovenčiny a češtiny zaujímavé a užitočné, nie je možné, pretože medzi ich teoretickými východiskami sú zásadné rozdiely. F. Miko svojím „polyfónnym" prístupom získava údaje o iných vlastnostiach prózy ako Z. Palková. Úsek pritom chápe ako jednotku úplne závislú od gramatickej stavby textu. Z toho, zdá sa, vyplýva i jeho negatívne stanovisko k možnosti zistiť rytmické rozdiely medzi jednotlivými textami. Hoci Z. Palková a F. Miko vychádzajú z F. Daneša, je v ich prístupe rozdiel: kým autorka recenzovanej knihy sa ho v chápaní úseku dosť dôsledne pridŕža, F. Miko sa zbližuje so sovietskou tradíciou (Tomaševskij, Ščerba, Peškovskij) a úsek stotožňuje so syntagmou, lepšie povedané, so zvukovou podobou syntagmy. Pre F. Miku nie je problematické ani nachádzanie hraníc týchto jednotiek. Vychádza z písomnej podoby textu a hranice úsekov určuje hypoteticky. Asi podľa vlastnej rečovej praxe.

Práve týmto problémom, vymedzením hraníc úsekov, sa Z. Palková zaoberá v druhej kapitole (*Prehovorový úsek ako jednotka rytmickej stavby,* s. 23—45). Kritériom pre vymedzenie tejto jednotky (ako aj všetkých ostatných jednotiek) je pre ňu testovateľnosť. Po určení z prvej kapitoly (*Vymedzenie základných predpokladov,* s. 7—21), že prehovorový úsek je ustredným pojmom pri výskume rytmu, v tejto kapitole sa zaoberá jeho presnejším vymedzením. Zisťuje, že prehovorový úsek je pre poslucháčov ešte výraznejšou jednotkou ako prízvukový takt. Môže ho vnímať aj priemerný poslucháč.

Pri určení vlastnej zvukovej podoby prehovorového úseku Danešov termín *intonačné centrum* nahrádza *vetným prízvukom.* Pre nás je dôležitý záver, že pri identifikácii intonačného centra ako zvukového vrcholu úseku veľmi často poslucháči rezignovali (aj tzv. skúsení). Z. Palková bola nútená považovať ho za jav, ktorý v češtine nie je testovateľný, a konštatovať, že podoba úseku vo vedomí poslucháčov nie je nevyhnutne spojená s predstavou jediného zvukového vrcholu. Za rozhodujúce pre odraz úsekového členenia vo vedomí poslucháča je — ako je tu presvedčivo dokázané — predovšetkým zreteľné vymedzenie úsekových hraníc.

V tretej kapitole (*Zložky textu relevantné pre vznik úsekového členenia,* s. 47—95) pri zisťovaní činiteľov, ktoré ovplyvňujú realizáciu úsekového členenia, sleduje ešte vplyv a) syntaktickej stavby vety, b) vetného prízvuku. Ťažkosti sa objavili najmä pri pokuse o určenie vplyvu vetného prízvuku na úsekové členenie. Palkovej sa ukázalo, že ak majú poslucháči určiť v nejakej jednotke zvukový vrchol, majú snahu pričítať mu nejakú významovú platnosť — „a když to nejde, nejsou schopni takový vrchol označit" (s. 70). Vychádzajúc

z takéhoto intuitívneho chápania vetného prízvuku (ako kvality s prevažne významovou funkciou), Z. Palková nahrádza tento pojem iným pojmom, ktorý pomenúva *špecifikácia výrazu*. Týmto novým termínom sa podčiarkuje skutočnosť, že niektoré slová v priebehu textovej línie sú významovo vytýčené, zvýraznené, ale sa ním nenaznačuje, akým spôsobom (zvukový prostriedok, slovosled, lexikálny prostriedok) sa to robí (porov. termíny *accent d'insistance, vydeliteľnoje udarenije, prominence* atď.). Vydeľujú sa dva typy špecifikácie: dominantná a jednoduchá. Dominantná špecifikácia znamená významové hodnotenie nie iba špecifikovaného výrazu, ale aj ostatných výrazov v jednotke, a to tak, že medzi ním a ostatnými výrazmi je obyčajne vzťah nadradenosti. Funkciu dominantnej špecifikácie má vetný prízvuk vtedy, keď je vo zvukovej jednotke jediný a pritom nie je na poslednom mieste. Na poslednom člene jednotky má skôr iba platnosť konštitutívnu. Pravda, záleží na jeho výraznosti. Ak je naozaj silný, hodnotí sa aj v tejto pozícii ako dominantná špecifikácia.

Jednoduchá forma špecifikácie sa týka iba špecifikovaného výrazu, pričom táto operácia nemá nijaký vplyv na hodnotenie ostatných slov jednotky. Zatiaľ čo dominantnú špecifikáciu by sme mohli označiť ako kontextovo motivovanú, táto druhá takou zrejme nie je. Pri nej Z. Palková hovorí o niektorých tendenciách: silnejší prízvuk ako ostatné výrazy majú konektory, výrazy v prirovnaní, v kontraste, t. j. všetky tie výrazy, ktoré vykonávajú „špecifikácie" už v písanom texte.

Keďže Palkovej opis sa týka výhradne čítanej češtiny, jej závery nemožno priamočiaro rozšíriť na iné typy jazykových prejavov. Písaný text je daný dopredu a len druhotne vzniká zvuková realizácia. Hovoriaci (čítajúci) je teda vedený aj „špecifikáciou" v stavbe písaného textu, ktorá je už raz (nezvukovými prostriedkami) realizovaná. Ani takto chápaný vetný prízvuk sa však nedarí veľmi testovať. Laický poslucháč podľa skúseností Z. Palkovej nie je schopný rozlišovať jednotlivé druhy špecifikácie a nevie ich — a to je prekvapujúce — odlíšiť ani od nerelevantného dynamického zosilnenia alebo melodického zvýšenia.

Z. Palková na mnohých miestach preverila výklad F. Daneša v jeho už klasickom diele *Věta a intonace ve spisovné češtině* (1957), kde sa opisovali rôzne typy úsekového predelu vzhľadom na prehovor. Jej rozbory s Danešovými závermi úplne súhlasia. Overila sa teda pomerná samostatnosť prehovorového úseku vzhľadom na rôzne roviny jazykového prejavu (u F. Daneša vplyvy významové, sémantické a syntaktické). Sama práca však priniesla i nové poznatky v oblasti rytmológie a teórie aktuálneho vetného členenia. Znamená prehĺbenie našich vedomostí o rytme v prozaickom texte jedného jazyka a je prínosom i k metodológii výskumu tohto fenoménu. Ide tu o tzv. subjektívnu metódu (získavanie údajov prostredníctvom percepčných a interpretačných textov), pomocou ktorej vzniklo už veľa cenných prác o javoch suprasegmentálnej oblasti. Jednou z nich je aj táto monografia.

S. Ondrejovič

ACHMANOVA, O. S.: Slovar' omonimov russkogo jazyka. 1 izd. Moskva, Sovetskaja Enciklopedija 1974. 448 s.

V minulom roku sa dostal na knižný trh so záujmom očakávaný *Slovar' omonimov russkogo jazyka* (obsahuje vyše 2000 slovníkových hesiel). Jeho autorkou je profesorka Moskovskej štátnej univerzity O. S. Achmanovová, ktorá popri svojej pedagogickej práci napísala už veľký počet významných lexikologických a lexikografických prác (na koncepte slovníka pracovala aj T. A. Ganijevová).

Bohatá a mnohostranná tvorba sovietskych lexikografov najmä v posledných troch desaťročiach je všeobecne známa. Po vydaní základných slovníkových diel, t. j. výkladových slovníkov ruštiny, zamerali sa sovietski jazykovedci nielen na slovníky dvojjazyčné, ale aj na najrozličnejšie špeciálne slovníky, ako sú slovníky synonymické, frazeologické, slovníky skratiek, mien ap., teda slovníky, ktoré zachytávajú istú mikrosústavu slovnej zásoby. Medzi tieto slovníky prichádza teraz homonymický slovník a treba povedať, že tento slovník sa svojím charakterom odlišuje od predchádzajúcich.

Každý slovník musí mať cieľ, pevné teoretické základy a musí si stanoviť adresáta čiže používateľa. Platí to aj o slovníkoch, ktoré spracúvajú užšiu lexikálnu oblasť a ktoré plnia funkciu príručky. Zatiaľ čo všetky známe špeciálne slovníky majú veľmi širokého adresáta (môže ním byť i nefilológ), ktorý hľadá v nich odborné poučenie a aj ho prakticky využije, homonymický slovník má predovšetkým význam teoretický, čo mu určuje osobitné postavenie medzi špeciálnymi slovníkmi a čo mu predurčuje aj používateľa.

S otázkou homonymity sa musí vyrovnať každý lexikograf, či už pracuje na výkladovom alebo prekladovom slovníku. Dlhoročné skúsenosti na slovníkovej práci nám ukázali, že v uvedených slovníkoch nie je možné dôsledne uplatňovať prísne teoretické hľadisko pri členení na homonymá. Príčina spočíva v tom (ak odhliadneme od objektívnych ťažkostí pri stanovovaní homonymity), že dôsledné členenie lexém na homonymá a ich spracúvanie v osobitných slovníkových heslách by slovníkový heslár príliš rozbíjalo a používateľovi by sťažovalo orientáciu pri hľadaní informácie o význame slova, informácie, ktorá je v každom slovníku primárna. V homonymickom slovníku je informácia o významovej stránke lexémy druhoradá, prvoradá je tu informácia o hraniciach slova. Táto skutočnosť je súčasne odpoveďou na otázku o rozdiele medzi slovníkom homonymickým a inými jazykovými slovníkmi.

Veľmi cennou časťou slovníka je jeho úvod, kde autorka vyložila svoje teoretické hľadiská, ktoré potom uplatnila v slovníkovej časti. Osobitosť recenzovaného slovníka spočíva i v tom, že je náročný na používanie, a to preto, lebo jeho plnohodnotné pochopenie nie je možné bez preštudovania úvodu a poučenia o používaní slovníka.

O. S. Achmanovová delí homonymá na tri typy:

Prvý typ predstavujú homonymá s vyjadrenou morfologickou štruktúrou (tvorenie slov zaraďuje do morfológie). Typ sa delí na päť podtypov. Homonymá prvého podtypu vznikli na základe homonymity slovotvorných základov, napr.: многозначный (1.: много + значение, 2.: много + знак). Do druhého podtypu zaraďuje autorka lexémy s homonymnými afixami: prefixami (пере-, за-, до- ap.) a sufixami (-тель, -ник ap.). Do tohto podtypu patria aj substantíva, ktoré popri významovom rozdiele vykazujú aj rozdiel v gramatických kategó-

riách. Ide o homonymitu substantíva v pluráli a substantíva s lexikalizovaným plurálom, t. j. pluralia tantum: часы (1.: pl. k час, napr.: вечерние часы, 2. len pl., napr.: золотые часы). V treťom podtype nachádzame homonymá s nerovnakým stupňom členiteľnosti, t. j. s rozličnou morfologickou motivovanosťou štruktúry homonymne protikladných slov, napr.: выправить гранки (править гранки) a выправить паспорт. Štvrtý podtyp charakterizuje autorka ako homonymá s rozdielnou vnútornou štruktúrou, napr.: самострел: 1. to, čo samo strieľa (druh zbrane), 2. strieľanie do seba samého alebo ten, kto strieľa sám do seba, podobne: газоход: 1. to, čím prechádza plyn, 2. to, čo ide pomocou plynu. Piaty podtyp predstavujú lexémy, ktoré patria k rozdielnym slovným druhom, napr.: печь: 1. infinitív, 2. substantívum; знать: 1. infinitív, 2. substantívum, 3. uvádzacie slovo.

Druhý typ homonymie tvoria po prvé slová, ktorých genetická príbuznosť sa zo synchrónneho hľadiska nedá vysvetliť: лук (1. cibuľa, 2. luk, kuša), топить (1. топить печь, 2. топить сало, 3. топить человека) a po druhé ktoré sa dostali do ruštiny z rozličných jazykov: кран (1. z holandčiny, 2. z nemčiny), рейд (1. z holandčiny, 2. z angličtiny).

V treťom type nachádzame lexémy, ktorých homonymný vzťah je založený na rozštiepení pôvodnej polysémie. Tento typ homonymie patrí teoreticky i lexikograficky k najzložitejším prípadom. Autorka sa pokúša v slovníku ukázať „zavŕšený" a „nezavŕšený" proces rozpadu polysémie. Na nezavŕšený proces upozorňuje hviezdička, ktorú nachádzame pri heslovom slove.

Autorka venuje osobitnú pozornosť rozdeleniu homoným do štyroch podsystémov podľa týchto príznakov:

1. rozličné oblasti použitia: травить: 1. — (мышей), 2. — (зверя), 3. — спец. (узоры, клише), 4. — спец. (якорь, цепь);
2. nesynchronizovaný, t. j. časovo netotožný vzťah medzi slovami: печатать: 1. — устар. (ставить печать), 2. — (на машинке);
3. vzťah založený na „územnej" nerovnorodosti lexém: бабка: 1. — (баранка), 2. — обл., спец. (бабка льна);
4. štylistické rozdiely: пайка: 1. — прост. (от паять), 2. — (пайка хлеба).

S osobitným zameraním slovníka súvisí aj jeho spracovanie. V slovníkovom hesle okrem označenia počtu homoným a ich zatriedenia k homonymickému typu, resp. podtypu (počet homoným je označený obyčajnou rímskou číslicou, polotučná rímska číslica za veľkou hviezdičkou označuje homonymický typ a index pri tejto číslici podtyp) uvádza autorka niektoré gramatické údaje. Význam lexém sa zväčša nevykladá, uvádza sa však ich pôvod a kompatibilita. Pri každom homonyme sa uvádza jeho anglický, francúzsky a nemecký ekvivalent. Ich cieľom je zvýrazniť sémantickú protikladnosť. Tieto ekvivalenty podľa nášho názoru narúšajú teoretickú čistotu slovníka, ktorý chce ukázať homonymné vzťahy lexém v ruštine. Praktický význam im však nemôžeme uprieť.

Slovar' omonimov russkogo jazyka má okrem základnej slovníkovej časti dva ukazovatele a dve prílohy. Prvý ukazovateľ obsahuje abecedný zoznam homoným a ich zatriedenie do homonymického typu. V druhom ukazovateli sú homonymá roztriedené podľa slovných druhov s označením homonymického typu.

V prvej prílohe spracovala autorka funkčnú homonymitu a rozdelila ju na dve časti. Do prvej časti zaradila lexémy, pri ktorých vznikol homonymný

vzťah medzi krátkym tvarom prídavného mena a príslovkou (zriedkavejšie je homonymným párom častica alebo uvádzacie slovo), napr.:

ясно: (1) прил. крат.: это объяснение ясно и понятно
(2) нареч.: я ясно вижу горы вдали
(3) предик. безл.: Было ясно, что произошло что-то необыкновенное
(4) частица: Если напишу тебе, Исанка, — ответишь? — Ясно, — отвечу!
(5) ввод. сл.: — А конники, ясно, — нас нагоняют

Druhú časť funkčných homoným tvoria lexémy s homonymným vzťahom medzi prídavným menom a substantivizovaným prídavným menom: раненый: 1. príd. meno (раненый боец), 2. podst. meno (перевязка раненых).

V druhej prílohe nachádzame zoznam ruských homografov (slov, ktoré majú rovnakú grafickú podobu, ale nerovnaký prízvuk, a teda aj výslovnosť), napr.: átlas (большой атлас мира, ботанический атлас) a atlás (халат из красного атласа).

Slovarʼ omonimov russkogo jazyka je cenným obohatením jestvujúcich druhov špeciálnych slovníkov. Má vysokú odbornú úroveň a môže sa stať vzorom pre homonymické slovníky ostatných jazykov, najmä slovanských.

Eleonóra Kučerová

Lev Vladimirovič Ščerba a nový výber jeho prác

Hádam nik nebol kompetentnejší predstaviť Ščerbovo dielo verejnosti ako L. R. Zinder a M. I. Matusevičová. Ščerbovo dielo — ako ukazuje zborník *L. V. Ščerba: Jazykovaja sistema i rečevaja dejateľnosť* (1. vyd. Red. L. R. Zinder — M. I. Matusevič. Izdateľstvo Nauka, Leningrad 1974. 425 s.) — je vlastne nepoznané. Veľkú popularitu má iba časť jeho prác.

Doteraz vyšli už dva výbery zo Ščerbovho diela, a to Izbrannyje raboty po russkomu jazyku (1957) a Izbrannyje raboty po jazykoznaniju i fonetike (1958), obidva za redakcie M. I. Matusevičovej. Recenzovaná knižka je koncipovaná ako omnoho reprezentatívnejší a omnoho kompletnejší výber zo Ščerbových prác. Redaktori sa usilovali, aby čitateľ čo najlepšie spoznal osobnosť tohto vedca, aby si urobil čo najprimeranejší obraz najmä o jeho všeobecnolingvistických náhľadoch.

Sú tu umiestnené jeho publikované práce, i tie, čo ostali v rukopisoch alebo boli rozmnožené iba stenografickou technikou. Veľmi cenné je aj uvedenie prekladov Ščerbových článkov zo starších zahraničných časopisov, dnes už úplne nedostupných. Zozbieranie prác roztrúsených po neznámych vydaniach je bezpochyby záslužný čin. Mohlo by sa síce diskutovať, či je dostatočne užitočné uvádzať tie štúdie, ktoré sa dostali do predchádzajúcich dvoch vydaní Matusevičovej, nemožno však uprieť veľkú výhodu — mať v jednej knihe ucelený a relatívne kompletný výber zo Ščerbových prác, ktoré nič nestratili na závažnosti a aktuálnosti ani dnes. Nebolo azda treba uvádzať pasáže z Fonetiky francúzskeho jazyka. Dávajú iba kusý obraz o tejto knihe, pričom ani jednému čitateľovi by nerobilo ťažkosti siahnuť po origináli tohto diela, ktoré vyšlo už v deviatich vydaniach (naposledy v r. 1969).

V nepublikovanej autobiografii L. V. Ščerba takto načrtol okruh svojich ve-

deckých záujmov: „Teória jazyka všeobecne. Zaoberal som sa osobitne veľa fonetikou, lexikológiou a aj syntaxou . . ." „Teória jazyka všeobecne" je najcharakteristickejšou črtou vedeckej tvorby tohto lingvistu. Nech sa Ščerba zaoberal akýmkoľvek konkrétnym problémom v ktoromkoľvek jazyku, pristupoval k nemu z pozície premyslenej všeobecnej teórie jazyka. V jeho vedeckej práci bola vždy prítomná snaha organicky prepojiť teóriu jazyka a výskum konkrétnych jazykov. Jeho želaním bolo, aby teoretické koncepcie pomáhali nielen hlbšie pochopiť podstatu jazyka, ale aby prispeli aj k riešeniu konkrétnych úloh. A to nemožno povedať o každom lingvistovi ani dnes.

Ščerbove autobiografické informácie by sme mohli doplniť o ďalšie údaje, a to najmä z oblasti lexikografie, problematiky vzájomných vzťahov jazykov, metodiky, vzťahu jazyka a myslenia, jazyka a skutočnosti a i. Pravda viaceré z nich by bolo možné zahrnúť do „teórie jazyka všeobecne". Konečne širokú orientáciu L. V. Ščerbu veľmi dobre vidieť aj z kompozície prítomného zborníka. Po úvodnom slove redaktorov (*L. V. Ščerba. Základné míľniky jeho života a vedeckej tvorby*, s. 5—23) sa vyčleňujú tieto časti: I. *Všeobecné otázky jazykovedy* (s. 24—109), II. *Fonetika* (s. 110—190), III. *Teória písma, transkripcia, transliterácia* (s. 191—264), IV. *Lexikografia* (s. 265—312), V. *Metodika* (s. 313—380), VI. *Personálie* (s. 381—412) a nakoniec *Súpis prác L. V. Ščerbu* (s. 413—419).

Najúplnejšie sú Ščerbove všeobecnolingvistické náhľady vyložené v článku *O trojakom aspekte jazykových javov a o experimente v jazykovede* a v nezakončenej práci *Aktuálne problémy jazykovedy*. Týmito štúdiami sa začína prvá časť knihy (s. 24—39 a 39—59; uvádza ich aj V. A. Zvegincev v druhom diele svojich Dejín jazykovedy 19. a 20. stor.). Tu Ščerba rozvádza svoju známu trichotómiu — rozlíšenie rečovej činnosti, jazykového systému a jazykového materiálu. Na prvom mieste stojí rečová činnosť (v poslednom čase vzniklo aj nové odvetvie v jazykovede s týmto pomenovaním, porov. napr. Osnovy teorii rečevoj dejateľnosti), t. j. procesy hovorenia a vnímania reči, ktoré sú však možné iba vďaka existencii druhého aspektu — jazykového systému, slovníka a gramatiky, čo podľa neho nie je dané v bezprostrednej skúsenosti, ale odvodzuje sa z jazykového materiálu. Pre Ščerbovu koncepciu je dôležité to, že na rozdiel od Saussura, ktorý chápe jazyk a reč v istom zmysle ako nezávislé sféry, Ščerba hovorí o aspektoch iba umele rozdeleného celku.

Prvá práca je venovaná aj rozpracovaniu problému lingvistického experimentu, načrtnutého už Peškovským. Experiment je podľa Ščerbu najspoľahlivejšia cesta k poznaniu jazyka, jeho typických čŕt. Iba experiment môže dať do rúk lingvistu „záporný (t. j. neústrojný — S. O.) jazykový materiál". Je to podľa neho dôležitá súčasť „jazykového materiálu" vôbec, jazykovedcami, žiaľ, dostatočne nedoceňovaná.

Stať *Aktuálne problémy jazykovedy* je venovaná najmä otázkam opisu jazykov a stavbe gramatík a slovníkov, ktoré majú podľa Ščerbu „zodpovedať jazykovej skutočnosti" a nie byť poplatné rôznym tradicionalistickým predsudkom (porov. aj *Nová gramatika*, s. 74—77). Moderná je i jeho ďalšia požiadavka, ktorú tu vyslovuje, že pre poznanie jazyka nestačí skúmať len jazyky kultúrnych národov. Treba sa zaoberať aj skúmaním jazykov menej rozvinutých národov, jazykom afatikov a dorozumievaním gestami.

Podľa Ščerbu v lingvistike možno postupovať nielen od foriem k obsahu, ale aj od obsahu, pojmových kategórií k spôsobom ich vyjadrenia v jednotlivých jazykoch. Táto idea, ktorá našla zatiaľ uplatnenie v strojových pre-

kladoch, by si tiež zaslúžila väčšiu pozornosť jazykovedcov. Ščerbove predstavy o dvoch smeroch pohybu pri výklade jazykových javov sa prejavili v učení o aktívnej a pasívnej syntaxi a o abecedných a ideografických slovníkoch (porov. Pokus o všeobecnú teóriu lexikografie). Ideografické slovníky kladie Ščerba pred abecedné, pretože sú bližšie k „ľudskej podstate jazyka", sú viac závislé od myšlienok a emócií ľudí, žijúcich v istej epoche v istom spoločenstve.

Známe je Ščerbovo učenie o slovných druhoch. „Pochybujem, že preto pokladáme slová *stôl, medveď* za podstatné mená, že sa skloňujú; skôr preto ich skloňujeme, že sú to podstatné mená. Predpokladám, že... funkcia slova vo vete je zakaždým najrozhodujúcejším momentom pri vnímaní reči" — hovorí Ščerba v článku *O slovných druhoch* (s. 77—100). V týchto slovách sa veľmi dobre zračí jeho funkčný výklad gramatiky. V jedných jazykoch (flektívnych) sa podstatné mená skloňujú, v iných (analytických) sa neskloňujú, a predsa sa kategória substantív nerozkolísava. To znamená, že formálny gramatický príznak (skloňovanie), čo aký je dôležitý, je druhotný vo vzťahu k úlohe (funkcii) daného slova v syntagme alebo vo vete.

Predmetom Ščerbovho záujmu bol problém dvojjazyčnosti, miešania jazykov. Najznámejšia z tejto oblasti je jeho stať *O pojme miešania jazykov* (s. 66—74). Prvú časť knihy uzatvára ešte jeho *Predhovor k zborníku Russkaja reč* z r. 1923 (s. 100—103) a článok *O osobných koncovkách v latinčine a v iných italických dialektoch* (s. 103—109).

V druhej časti, ktorú autori nazvali *Fonetika,* sú state z fonetiky i fonológie alebo lepšie povedané foneticko-fonologické štúdie. L. V. Ščerba stále zdôrazňoval, že fonológia nie je možná bez fonetiky a fonetika sa obohacuje zase myšlienkami fonológie (porov. napr. článok *O vzájomných vzťahoch disciplín skúmajúcich zvuky reči,* s. 185—190).

Ščerba je známy ako jeden z prvých tvorcov teórie fonémy (cituje ho aj N. S. Trubeckoj v Grundzüge der Phonologie, 4. vyd., s. 34). Ščerba totiž ako prvý v dejinách vedy analyzoval fonému ako dištinktívnu jednotku, ktorá na rozdiel od „odtienku" (variantu) má schopnosť rozlišovať slová a morfémy. Tento problém rozpracoval vo svojej magisterskej dizertácii *Ruské hlásky v kvalitatívnom a kvantitatívnom vzťahu,* z ktorej sa v recenzovanej knihe uvádza výťah (s. 110—125). Ščerba sa tu zaoberal otázkou „deliteľnosti" fonémy. Východiskom mu boli akustické charakteristiky jednotlivých hlások. V čase keď akustické prístroje boli veľmi nedokonalé, dokázal, že napr. samohláska *a* v slove *ad* sa skladá zo šiestich akusticky rozlíšiteľných fáz. Predsa sa však z významovej stránky v reči tieto jednotky nikdy nečlenia. Jeho pozorovania potvrdili aj výskumy robené pomocou moderných elektroakustických prístrojov. Fonematické členenie je teda výsledkom nie fyzikálnej či fyziologickej segmentácie, ale výsledkom abstrahujúcej lingvistickej činnosti (porov. aj *Z fonetických lekcií,* najmä s. 156—158).

Funkčné je i Ščerbovo rozlišovanie medzi fonémou a odtienkom. Podľa neho nie je dôležitá fonetická blízkosť odtienkov, ale to, že tieto odtienky nemôžu rozlišovať slová a tvary v jazyku. Na rozdiel od Trubeckého pokladá Ščerba za základnú funkciu fonémy nie jej rozlišovaciu schopnosť, ale „aspoň potenciálnu možnosť spájať sa s významom" (porov. *Úvod,* s. 15). Je však zaujímavé, že v stati *O osobných koncovkách v latinčine* dáva prednosť morfologickej ceste určenia fonémy.

Okrem niekoľkých článkov zo segmentálnej fonetiky (napr. *O „difúznych"*

zvukoch, s. 147—150) je tu viacero príspevkov z ortoepie (*O rôznych štýloch výslovnosti a o ideálnej fonetickej forme slov,* s. 141—147, *Krátky náčrt výslovnosti,* s. 171—176 a i.). V ďalšom článku *Subjektívna a objektívna metóda vo fonetike* (s. 135—141) vystríha pred chybami, ktoré vznikajú podceňovaním toho, ako človek subjektívne vníma jazykové fakty. Závažné sú aj štúdie L. V. Ščerbu zo suprasegmentálnej oblasti. Vo *Fonetike francúzskeho jazyka* Ščerba podľa všetkého prvý ukázal, že vo francúzštine sa nedá hovoriť o slovnom prízvuku v pravom zmysle slova (v zborníku sa táto pasáž neuvádza), ale iba o tzv. rytmickom prízvuku, čo je veľmi blízke jeho chápaniu „syntagmatického prízvuku" (t. j. v ideálnom prípade ho charakterizuje posledná prízvučná slabika syntagmy). V príspevku *O prízvuku* (s. 176—177), kde sa analyzuje fráza *Tut brat vzial nož,* v ktorej niet ani jednej neprízvučnej slabiky, sa ruský prízvuk hodnotí ako čisto kvalitatívny jav (silná napätosť samohlások).

V tretej časti sú umiestnené články, kde sa najvýraznejšie formuluje myšlienka o dvoch typoch (štýloch) výslovnosti, o výslovnostnom štýle úplnom (t. j. ideálnom, zreteľnom) a hovorovom (rýchlejšom, neexplicitnom), ktoré vyžadujú dva druhy transkripcie ruského jazyka *(Teória ruského písma,* s. 191—229). Ruskej transkripcie sa týkajú ešte príspevky *Niekoľko slov o „predbežnej správe ortografickej komisie"* (s. 229—243), *Punktuácia* (s. 241—245) a *Transliterácia ruských mien a geografických názvov latinskými písmenami* (s. 253—264), *K otázke o transkripcii názvov latinskými písmenami* (s. 253—264), *K otázke o transkripcii* (s. 245—248) a *K otázke o fonetickej transkripcii* (s. 249—252).

L. V. Ščerba bol veľký lexikograf — teoretik i praktik. Svoje bohaté skúsenosti, ktoré získal ako spoluautor 9. dielu ruského akademického slovníka (1935) a spoluzostavovateľ i hlavný redaktor Rusko-francúzskeho slovníka (jeho Predhovor k tomuto slovníku sa uvádza na s. 304—312), vyložil v štúdii *Pokus o všeobecnú teóriu lexikografie* (s. 265—304). Osobitne zaujímavé sú úvahy o príručnom a normatívnom slovníku. Zatiaľ čo príručný slovník je akýmsi výrezom z jazykovej skutočnosti, normatívny slovník má opisovať normu, ktorá v jazyku existuje v dobe vzniku slovníka: „Normalizátorská úloha normatívneho slovníka spočíva v podpore všetkých živých noriem jazyka, najmä štylistických ... v podpore novovykryštalizovaných noriem ..." (s. 277—278).

Veľmi závažné sú i jeho metodické články, v ktorých sa často riešia i širšie odborné otázky: reprodukujúce stroje, dvojjazyčnosť, otázka výslovnosti štýlov a pod. Najdôležitejšia z tejto oblasti je nedokončená, posmrtne vydaná kniha *Vyučovanie cudzích jazykov v strednej škole* (úryvky s. 319—338), zhrnujúca metodické úvahy, ktoré vznikali počas celej jeho vedeckej a pedagogickej činnosti. K nej sa pridružujú články *O vzájomných vzťahoch materinského a cudzieho jazyka* (s. 338—344), *Ťažkosti ruskej syntaxe pre učiacich sa po rusky* (s. 366—379), *Otázka dvojjazyčnosti* (s. 313—319) a iné.

Ukážkou Ščerbovho bystroumu, schopnosti hlboko preniknúť i do cudzích myšlienok sú jeho štúdie o iných vedcoch (Baudouinovi de Courtenay, Šachmatovovi, Fortunatovovi a Meilletovi), ktoré redaktori tiež zaradili do zborníka.

Kniha sa uzatvára zoznamom Ščerbových prác, v ktorom si nemožno nevšimnúť dlhý rad prác vydaných posmrtne (24 bibliografických záznamov).

Poznať a zahĺbiť sa do Ščerbových prác je potrebné nielen na pochopenie vývinových ciest mnohých dôležitých oblastí sovietskej jazykovedy. Ščerba bol predchodcom aj niektorých súčasných metód, ktoré sa rozpracúvajú viac mimo

Sovietskeho zväzu (napr. generatívnej gramatiky a transformačnej metódy N. Chomského). Hlboké stopy L. V. Ščerbu ľahko objaviť i v našej domácej jazykovede, a to nielen stopy sprostredkované, tam, kde československá jazykoveda nadväzuje na jazykovedu sovietsku, kde sú styčné plochy týchto dvoch jazykovedných tradícií, ale aj priame. Jeden takýto príklad uvedieme.

Ščerba vo svojich prácach hovoril o syntagmatickom (skoršie frázovom) prízvuku, ktorý je „cementom spájajúcim frázu". Išlo by teda o vetný prízvuk, ale na inom mieste (Opyty lingvističeskogo tolkovanija stichotvorenij. In: Russkaja reč, 1. vyd. Red. L. V. Ščerba, Praga 1923, s. 22—23) sa hovorí, že tento prízvuk má v niektorých prípadoch funkciu vytyčovať nejaký prvok reči a má alebo emocionálny alebo „logicko-psychologický" význam. Na druhej strane však často tento syntagmatický (frázový) prízvuk nemá inú funkciu ako „frázotvornú" (porov. F. Daneš, Intonace a věta ve spisovné češtině. Praha, Nakladatelství ČSAV 1957, s. 25). Stačí to porovnať s našimi základnými gramatikami, napr. Slovenskou gramatikou E. Paulinyho, J. Ružičku a J. Štolca a s Paulinyho Krátkou gramatikou slovenskou, aby sa ukázal vplyv Ščerbu, ako na to poukázal už F. Daneš. Synonymicky sa tu používajú termíny vetný prízvuk a dôraz, pričom segmenty s jedným takýmto prízvukom charakterizuje zosilnený prízvuk posledného slova.

Zborník *Jazykový systém a rečová činnosť*, prostredníctvom ktorého sa k nám dostáva Ščerbovo dielo, vítame ako možnosť dokonale spoznať práce tohto veľkého sovietskeho jazykovedca, tvorcu originálnej lingvistickej koncepcie. Hádam by sa boli do zborníka ešte zmestili jeho úvahy z oblasti syntaxe. Hoci za kľúčovú jednotku syntaxe pokladal syntagmu (v jeho chápaní je to „fonetická jednotka, vyjadrujúca jeden významový celok v procese reči — myslenia, ktorá sa môže skladať zo slova, slovného spojenia a dokonca zo skupiny slovných spojení"), nevyhol sa ani úvahám o podstate vety. Tie možno nájsť okrem uvedeného článku *Aktuálne problémy jazykovedy* najmä v knižke *Východolužické nárečie* (Zv. 1. Praha 1915).

S. Ondrejovič

Tretí zväzok bibliografie frazeologických prác v ZSSR

Keď sme v Slovenskej reči (*36*, 1971, s. 387—388) referovali o samarkandskom zborníku Materialy k obščej bibliografii po voprosam frazeologii od L. I. Rojzenzona a A. M. Bušuja (Samarkand 1971), vyslovili sme spolu s vysokým ocenením tejto práce aj želanie, aby sa v tejto činnosti, takej závažnej pre túto mladú jazykovednú disciplínu, aj naďalej pokračovalo. Samarkandskí frazeológovia nedali na seba dlho čakať. Už koncom r. 1974 vyšiel ďalší, celkove už tretí bibliografický súpis prác o frazeológii. Ani tento zväzok si síce nenárokuje na úplnosť, ale jeho rozsah i obsah 2800 bibliografických jednotiek, 1453 mien v indexe autorov frazeologických štúdií a ďalšie pomocné indexy — vzbudzujú zaslúženú pozornosť (ROJZENZON, L. I. — BUŠUJ, A. M. — ROJZENZON, S. I.: Bibliografičeskij ukazateľ literatury po voprosam frazeologii. Vypusk III. Samarkand 1974. 240 s.).

Bibliografičeskij ukazateľ literatury po voprosam frazeologii systematicky zachytáva frazeologickú produkciu z rokov 1970—1973, ale zároveň — podobne ako druhý zväzok — dopĺňa bibliografiu predchádzajúcich rokov a čiastočne

zachytáva aj práce zo začiatku r. 1974 (od nás napr. frazeologické štúdie, ktoré vyšli v 12. zväzku Jazykovedných štúdií). Vo väčšej miere ako v predchádzajúcich zväzkoch sa tu uvádza bibliografia frazeologických štúdií zo zahraničia. Samarkandská séria bibliografických zoznamov frazeologických prác takto postupne prerastá do pokusu o relatívne úplnú bibliografiu frazeológie na celom svete. V tomto zborníku sú už totiž zastúpené prakticky všetky významnejšie prúdy frazeologického výskumu z rozličných lingvistických smerov a z mnohých štátov z celého sveta.

Pokiaľ ide o záznamy o slovenskej frazeológii, v porovnaní s predchádzajúcim zväzkom (tam 18 bibliografických jednotiek od 14 autorov) sa ich počet zvýšil. Od 12 autorov je tu vyše 20 bibliografických jednotiek. Treba oceniť, že zostavovatelia aj o slovenskej frazeológii zhromaždili prakticky všetok prístupný materiál a vo svojej bibliografii zachytávajú nielen väčšie štúdie o slovenskej frazeológii (Habovštiak, Ivanová-Šalingová, Smiešková, Kučerová, Ondrus, Palkovič, Mlacek), ale aj niektoré drobnejšie, no z istého hľadiska pozoruhodné príspevky (Peciar, Močáryová), ako aj príspevky, ktoré sa popri iných problémoch dotýkajú aj frazeologických otázok (Habovštiaková, Marsinová a i.).

Tretí zborník bibliografie frazeologických štúdií poskytuje cenné informácie o stave tejto disciplíny v súčasnosti. Svojím obsahom môže aj našej jazykovede ukázať nové možnosti rozširovania i prehlbovania výskumu slovenskej frazeológie.

J. Mlacek

ROZLIČNOSTI

O obmene spojenia je ako živé striebro. — V brožúrke pre mladých rodičov *Prvých päť rokov života dieťaťa* od autoriek PhDr. E. Habiňákovej a PhDr. M. Vallášekovej (Bratislava 1974, s. 4) sme čítali takúto vetu: „Prišli ste už na to, že porovnanie živé ako ortuť sa úplne hodí aj na vaše dieťa?"

Zaujalo nás nezvyčajné prirovnanie *živý ako ortuť*, ktoré v kontexte pôsobí neprirodzene — kríži sa tu knižnosť, terminologizovanosť tohto spojenia s hovorovosťou, ktorú majú bežné spojenia, napr. *živý, čulý ako rybička, ako jašterička, je ako (ani) živé striebro.*

Možno ustálené spojenie z oblasti hovorovej slovenčiny upravovať tak, že sa namiesto hovorového dvojslovného spojenia *živé striebro* dosadí terminologické slovo *ortuť*? Sú vôbec možné v spisovnej reči prirovnania so slovom *ortuť*? V danom prípade ide o viacero vecí: o aktuálne prirovnávanie s terminologickým slovom *ortuť* (v iných prípadoch s výrazmi *automat, stroj, oceľ, diamant* atď.), čo je v spisovnom jazyku možné. Poznáme napr. také prirovnania; *tvrdý ako oceľ, tvrdý ako diamant, lesklý ako diamant, beží ako stroj, ide ako stroj, pracuje ako automat, je ako bomba, letí ako strela, vyletel ako aeroplán* atď.

Pravda, nie všetky spojenia musia byť rovnako automatizované a v spisovnej reči rovnako rozšírené, ani nemusia mať rovnaké štylistické zafarbenie.

Prirovnanie *je ani (ako) živé striebro* patrí do tej skupiny prirovnaní, ktoré patria do oblasti hovorového štýlu spisovnej reči, a tak náležitý je v nich namiesto odborného termínu *ortuť* hovorový výraz *živé striebro*. Výraz živé striebro je dvojslovné pomenovanie s hovorovým štylistickým príznakom a nahrádza jednoslovný termín *ortuť*, ale býva aj naopak, keď skrátené jednoslovné pomenovanie z oblasti hovorového štýlu vo frazeologickej jednotke stojí namiesto dvojslovného odborného termínu. Uvedieme takéto príklady: *je ťažký ako cent* (podstatné meno *cent* s hovorovým štylistickým príznakom stojí tu namiesto dvojslovného odborného výrazu *metrický cent*), *dačo beží ako na páse* (t. j. ako pri pásovej výrobe, v pásovej výrobe — slovo *pás* nahrádza v ustálenom prirovnaní presnejšie dvojslovné pomenovanie, odborný termín *pásová výroba*) atď.

Z toho, čo sme doteraz uviedli, vychodí, že prirovnania pomocou odborného termínu *ortuť* sú v spisovnej reči možné, ale nie sú ustálenými a všeobecne rozšírenými slovnými prirovnaniami. Sú iba aktualizovanými, voľnými slovnými spojeniami, akých je v jazyku hodne — vlastne ľubovoľné množstvo. Slovník slovenského jazyka II, s. 593, uvádza pri podstatnom mene *ortuť* takéto voľné a výstižné prirovnanie z prózy M. Urbana: *chlapča bystré ša ortuť.* Možno teda povedať, že *dieťa je živé ako (ani) ortuť*, ale v slovenčine je bežnejšie ustálené spojenie s hovorovým výrazom *živé striebro.* Dvojslovné pomenovanie *živé striebro* už samo je obrazným výrazom pre chemický prvok *ortuť.*

Odborníci tento typ neterminologizovaných (a často z výrobnej praxe prevzatých výrazov) pomenovaní volajú „triviálnymi" názvami. Tak napr. M. Zikmund v knihe Názvoslovie anorganických látok (1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1961, s. 131—141) medzi triviálnymi názvami uvádza takéto výrazy: *Adamsonova soľ, berlínska modrá (ne)rozpustná, Glauberova soľ, čilsky liadok, alkalický lúh, hasené vápno, glieda, jódová tinktúra, lúhový ka-*

meň a i. Je samozrejmé, že v odborných jazykových prejavoch (i v popularizačnej literatúre) treba neterminologizované výrazy nahrádzať odbornými (kodifikovanými) termínmi a neodborné výrazy možno použiť iba informatívne, ak to okruh používateľov (napr. nižších odborných kádrov) vyžaduje.

Slovné prirovnanie *je ani (ako) živé striebro* je v slovenčine všeobecne známe, bežné, ustálené; patrí do hovorového štýlu, a tak je v ňom hovorový výraz *živé striebro* na mieste a netreba ho meniť. Slovník slovenského jazyka uvádza pri hesle *striebro* (porov. SSJ IV, red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava. Vydavateľstvo SAV 1964, s. 293) takéto prirovnanie so štylistickým kvalifikátorom *hovor.: chodiť, behať ako živé striebro; neustály, rezký, čulý ako živé striebro; hniezdiť sa, mrviť sa ako živé striebro.* Uvádza sa tu vysvetlenie: „o veľmi neposednom, čulom, živom dieťati (človekovi)".

Pri prídavnom mene *živý* (SSJ V, red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava. Vydavateľstvo SAV 1965, s. 816) sa uvádzajú takéto prirovnania: *Keď chlapci videli, že je zle, rozprskli sa ani živé striebro.* (Zúbek); *je ani živé striebro* (= pohyblivý; neposedný).

Malý frazeologický slovník E. Smieškovej (1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974, s. 295) uvádza prirovnanie so slovným spojením *živé striebro* v neurčitkovej podobe: *byť ako živé striebro;* neuvádza jeho variant s porovnávacím *ani (byť ani živé striebro);* vysvetľuje ho takto: byť pohyblivý, čulý; neposedný (obyč. o dieťati); charakterizuje ho ako hovorové.

Pre zaujímavosť uvádzame, aký je stav pri pomenovaní *ortuť* a *živé striebro* v češtine. Výraz *živé stříbro* sa uvádza v Slovníku spisovného jazyka českého III, s. 582 so štylistickým kvalifikátorom *chem. zastar.;* pri podstatnom mene *rtuť* sa uvádzajú takéto prirovnania: *zmizet jako rtuť* veľmi rychle; *být živý, čilý jako rtuť; být jako rtuť, mít rtuť v těle, v žilách* být živý, čilý, pohyblivý, neposedný; *jako by do něho vjela rtuť, jako by do něho rtuti nalil* ožil, rozohnil se ap. (Porov. Slovník spisovného jazyka českého. Zv. 3. Red. B. Havránek a kol. 1. vyd. Praha. Academia — Nakladatelství Československé akademie věd

Všetky ustálené spojenia so slovom *rtuť* v češtine ukazujú, že práve tento výraz (na rozdiel od slovenčiny) sa bohato využíva vo frazeológii.

Nie je našou úlohou uvádzať všetky ekvivalenty k spomenutým českým ustáleným spojeniam so slovom *ortuť* (čes. *rtuť*). To je úlohou lexikografických prác, napr. Česko-slovenského slovníka, ktorý prinesie aj z oblasti konfrontácie slovenskej a českej frazeológie hodne materiálu.

Poznamenávame iba, že v slovenských ekvivalentných frazeologických jednotkách nestojí namiesto českého podst. mena *rtuť* slovenské slovo *ortuť,* ale iné podstatné mená. Porov. napr. slovenské frázy: *zmiznúť ako gáfor, ako duch, zmiznúť po anglicky, vytratiť sa ako duch; byť pohyblivý, živý, čulý, vrtký ako živé striebro, ani živé striebro, ako rybička, ako plch* (poznáme z Liptova); *je ako (ani) vrtielko (vrtielka)* atď.

Záverom možno povedať, že prirovnanie *dieťa živé ako ortuť* treba v slovenčine pokladať za možné voľné slovné spojenie. Ak by niekto chcel upravovať slovné prirovnanie s výrazom *živé striebro (byť ani/ako živé striebro)* podľa platnej normy v chemickej terminológii na znenie *byť ani/ako ortuť,* bolo by to zbytočné. Bol by to rovnako neorganický zásah, ako keby dakto chcel prirovnanie *ťažký ako cent* upraviť na znenie „ťažký ako metrický cent". Prirovnanie *je ani/ako živé striebro* je v slovenčine živé a ustálené.

M. Ivanová-Šalingová

O nadmernom používaní slovies pokryť (sa), pokrývať (sa). — Sloveso *kryť* (príp. zvratné *kryť sa*) patrí k tej veľkej skupine nedokonavých slovies, ktoré pomocou predpôn tvoria značný rad dokonavých slovies *(pokryť, prikryť, zakryť, skryť, ukryť, prekryť)* a zasa od nich pridaním prípony *-va-* ďalšie nedokonavé deverbatíva *(pokrývať, prikrývať, zakrývať, skrývať, ukrývať, prekrývať).*

Z tejto skupiny slovies sa pristavujeme pri dokonavom slovese *pokryť (sa)* a od neho odvodenom nedokonavom slovese *pokrývať (sa).*

V Slovníku slovenského jazyka III (s. 200) (ďalej SSJ) sa pomerne dôkladne rozpracúva heslo *pokryť, pokrývať (pokryť sa)* vo viacerých významoch. Ponajprv sa uvádza najznámejší a najbežnejší základný význam tohto slovesa v súvislosti s pokrývaním strechy slamou, škridlou, eternitom a plechom. Tento základný význam slovesa *pokryť (sa), pokrývať (sa)* je zreteľný aj v dokladoch uvedených v SSJ: *Predmety pod holým nebom p o k r y l i s a inovaťou. — Polia p o k r ý v a l a hrubá vrstva sypkého snehu. — Listy stromov i strechy domov p o k r ý v a vrstva špinavého cementového prachu. — Vyššie polohy p o k r ý v a ihličnatá hora.*

Známy a názorný je aj význam tohto slovesa v obrazných spojeniach, napr. *Obraz Paškov pobledol a dosť skoro p o k r y l s a prachom zabudnutia* (Kukučín) (= zabudlo sa naň).

Obraznosť má miesto aj mimo štýlu krásnej literatúry, pravdaže, v únosnom rozpätí. Ak čítame v novinách vetu *Zlepšovací návrh pokryl prach zabudnutia* (namiesto *zabudlo sa na zlepšovací návrh, stratil sa v papieroch*), nemáme námietku proti takémuto jednorázovému ozvláštneniu štýlu a ani nebudí dojem nejakého klišé, ošúchanej, mechanicky použitej frázy.

Povšimnime si však, ako vo vedeckom diele znie veta *Systém hradov pokrýval takmer súvisle celú krajinu.* Je jasné, že hrady nie sú prachom, snehom alebo stromami (horou), aby mohli pokrývať krajinu. To značí, že na použitie slovesa *pokrývať* v takomto kontexte niet miesta. Obdobne v tom istom diele, ináč v dobrom preklade pozoruhodnej knihy o včasných kultúrach západných Slovanov (J. Hermann, Zwischen Hradschin und Vineta) čítame: „... dá sa zistiť postupné narastanie cestnej siete, ktorá v 11. a 12. stor. pokrývala všetky západoslovanské územia." Isto ide o nadsádzku, no štylisticky nevhodnú a s neprimeraným použitím slovesa *pokrývať* a azda aj slova *sieť.* Je azda v zhode s nemeckým originálom textu, ale sa prieči nášmu jazykovému povedomiu a rozvitej jazykovej kultúre slovenčiny. Z povahy lexémy *cesta* vyplýva jej sémantika „pás zeme určený, prípadne upravený a používaný na premávku". Cesta zaberá úzke i širšie pásy medzi poľami, lúkami prípadne i v horách, cestná sieť môže byť v krajine alebo na niektorej jej oblasti redšia alebo hustejšia. Možno sa výstižnejšie vyjadriť, že *cestná sieť sa rozšírila* (alebo obraznejšie *narastala*), ale spojenie „cestná sieť pokrývala všetky územia" sa prieči kultivovanému jazykovému povedomiu slovenského človeka. Azda by sa tu vystačilo s vyjadrením *cesty viedli všetkými územiami* a pod.

V súčasnosti sme svedkami, že slovesá *pokryť, pokrývať* sa začínajú nadmieru používať v spojeniach, ktoré sú nápadné nezvyčajnosťou, čo je neklamným znakom, že ide o ťovinu publicistického štýlu s prostriedkami slangu. Nejde o nejaké ošúchané prostriedky obraznosti. Povšimnime si takýto výskyt slovesa *pokryť* vo vete *Jestvujúce ubytovacie kapacity nepostačili pokryť požiadavky návštevníkov kúpeľov.* Človek s dobrou ľudovou rečou a takisto

vzdelanec s primeranou jazykovou kultúrou, teda aj pracovník administratívy a cestovného ruchu nezaťažený slangom a snahou zámerne sa odlišovať od bežného, každému zrozumiteľného a správneho spôsobu by sa vyjadrili *Kúpele nestačili ubytovať všetkých hostí*, alebo *Súčasné ubytovacie priestory nestačili, aby sa vyhovelo všetkým záujemcom.*

Obdobné slangové spojenia sa stále viac predierajú z administratívy do novín, rozhlasu a televízie. Uveďme niekoľko príkladov: *Firma Union nie je schopná pokryť výrobu oceľových lán* (televízne noviny z 9. 6. 1975); *Pracovníci Chirany v krátkom čase stačili injekčnými striekačkami pokryť potreby nášho zdravotníctva* (tamže 13. 6. 1975); *Podľa našich poznatkov stačíme v terajšom rozsahu dopravou pokryť nároky pracujúcich* (z listu Doprav. podniku mesta Bratislavy, Pravda, 4. 6. 1975). V slovenčine máme predsa výstižné spojenia *vyhovieť požiadavkám, uspokojiť požiadavky, vyhovieť nárokom ľudí, zabezpečiť výrobu, zabezpečiť potreby.*

Slangové je aj použitie slovesa *pokryť* vo vete *Nenašlo sa dosť finančných prostriedkov na pokrytie niektorých rozpočtových potrieb.* V takomto kontexte by sa lepšie vystihla situácia i zmysel výpovede použitím výrazu *úhrada (prostriedky na úhradu výdavkov)*, ktorý je bežný v ekonómii a najmä vo finančníctve.

V obdobných prípadoch sa stretávame aj so slovesom *zaokryť*, ako vidieť z dokladov použitých v SSJ V (s. 489): *Trovy za pohreb zaokryl môj muž.* (Vansová) — *Mal nádej, že (dlžoby) zaokryje (obec) Podolie.* (Vajanský). Toto sloveso sa štylisticky hodnotí ako hovorový výraz. Pri hesle *zaokrytie*, pri ktorom je podobný štylistický kvalifikátor, vhodne sa uvádzajú synonymá *úhrada, krytie.*

Treba ešte doložiť, že v spisovnej slovenčine sa vyskytujú slovesá *pokryť, pokryť sa* zavše aj vo význame „skryť, skryť sa, poukrývať", ako je to zjavné aj z príkladov uvedených v SSJ III, s. 201, v hesle *pokryť*[2] *(pokryť sa*[2]*)*, napr. *Radšej pokopú skrýše a pokryjú, čo sa dá.* (Hečko) — *Ani za dukát nebolo vidno človeka, všetko sa to pokrylo.* (Jégé). Použitie slovies *pokryť, pokryť sa* v takomto význame pokladá za korektné. Nevhodné je však použitie slovies *pokryť, pokrývať* v spojení *hrady pokrývali krajinu* alebo v slangových spojeniach *pokryť potreby, pokryť požiadavky, pokryť nároky*, kde je primerané použiť slovesá *vyhovieť, uspokojiť, zabezpečiť, splniť* a pod.

V. Uhlár

Komputer/kompúter. — Do slovenčiny prechádzajú mnohé slová cudzieho pôvodu, a to najčastejšie slová na označenie takých javov skutočnosti, pre ktoré slovenčina nemá svoje vlastné pomenovania. Do súčasnej spisovnej slovenčiny prichádzajú početné slová predovšetkým z angličtiny. Takéto slová cudzieho pôvodu sa po istom čase adaptujú, prispôsobia sa viac alebo menej domácim slovám. Už dávnejšie sa prispôsobili slová anglického pôvodu, ako napr. *futbal, basketbal, volejbal, hokej, punč, džungľa* (ostatné dve prešli do slovenčiny z indického jazyka cez angličtinu ako sprostredkujúci jazyk), novšie sa prispôsobujú alebo už sa aj prispôsobili slová ako napr. *džús, tím, víkend, spíker, biznis, skúter, striptíz, džíp, menčester, kreker, bodyček, muzikál, bendžo, džez* atď. Pravda, existujú aj slová, ktoré sa dodnes používajú v pôvodnej pravopisnej

podobe, ale aj pri nich treba rátať s procesom zdomácňovania, najmä pri slovách, ktoré sa častejšie používajú alebo sa budú používať aj v budúcnosti, napr. *laser, rooter, transceiver* atď.

Da radu slov, ktoré najnovšie prešli do slovného fondu slovenčiny z angličtiny, patrí slovo *computer.* Anglické slovo *computer* sa v Anglicko-českom slovníku od A. Osičku — I. Poldaufa (1. vyd., Praha, Nakladatelství ČSAV 1956, s. 89) uvádza ešte iba vo význame „počitatel". Odvodené je príponou *-er* od slovesa *to compute* s významom „počítať, rozpočítať, odhadnúť". Príbuzné sú aj slová *computable* „spočítateľný" a *computation* „počet, výpočet". Slovo *computer* sa dnes používa na označenie moderných elektronických počítacích strojov, počítačov a v tomto význame sa používa aj v slovenčine.

Používanie slova *computer* nebolo u nás donedávna ustálené. Napr. J. Bosák v posudku 4. vydania Praktickej príručky slovenského pravopisu A. Zaunera (Zaunerova príručka po štvrtý raz, Kultúra slova, *8,* 1974, s. 285) spomína podoby *komputer, kompúter, kompjuter, computer,* pričom všetky pokladá za „nevhodné". Za vhodné pokladá zrejme iba domáce pomenovanie *počítač,* ktoré tiež spomína.

Podľa nášho pozorovania v slovenčine sa už zaužívalo nielen pomenovanie *počítač,* ale aj cudzojazyčný ekvivalent anglického pôvodu v poslovenčenej podobe *komputer.* Podoba *komputer* sa dnes bežne používa na stránkach rozličných časopisov. Napr.: *Z Elwro vyšlo doteraz niekoľko stoviek rôznych z roka na rok dokonalejších k o m p u t e r o v* (Elektrón, *2,* 1974, č. 4, s. 6). — *Prenos informácií majú regulovať k o m p u t e r y* (Otázky žurnalistiky, *16,* 1973, č. 1, s. 58). — *Moderné ko m p u t e r y sa predsa nemýlia* (Nedeľná Pravda, *8,* 1975, č. 23, s. 24). — *Talent z k o m p u t e r a* (Večerník, 1. 7. 1975, s. 2). Pravopisné podoby *kompúter, kompjuter,* prípadne aj *kompjúter* (spojenie podôb *kompúter* a *kompjuter*) sa uplatňujú veľmi zriedkavo. Podoba *komputer* nadväzuje na pôvodnú anglickú pravopisnú formu *computer,* ibaže sa namiesto *c* píše podľa výslovnosti *k,* podoby *kompúter, kompjuter,* príp. *kompjúter* prihliadajú viac aj na pôvodnú anglickú výslovnosť *(kəmpjúť).* V spisovnej slovenčine sa môže používať podoba *komputer* alebo *kompúter* (v slovách cudzieho pôvodu veľmi často býva dĺžka, porov. aj *filológia, agronóm* atď. na rozdiel od starších foriem *filologia, agronom* atď.). Nevhodná je však podoba *kompjuter,* príp. *kompjúter* pre spojenie spoluhlások *pj.* Doterajšia jazyková prax ukazuje na prevažné používanie formy *komputer,* ktorá je najbližšie k pôvodnej pravopisnej podobe.

L. Dvonč

Index k 40. ročníku SR

Kurzívou sú vysádzané slová alebo časti slov, ktoré sa podrobnejšie rozoberajú z gramatického, výslovnostného, významového alebo štylistického hľadiska. Nesprávne tvary sú v úvodzovkách.

Achmanova, O. S.: Slovar' omonimov russkogo jazyka, recenzia 372—374
Bangladéš, deriváty názvu 127—128
Beloded, J. K.: Jazyk i ideologičeskaja borba, recenzia 112—116
Bihar, pravopis a deriváty názvu 126—127
Blanár, V. — Jóna, E. — Ružička, J.: Dejiny spisovnej slovenčiny II, recenzia 179—184
Bogota (Bogotá), pravopis, skloňovanie a deriváty názvu 191—192
Bologna, skloňovanie a pravopis názvu 163—173
burizón (nie „*burizon*"), význam a pravopis slova 315—316
Bušuj, A. M., pozri Rojzenzon, L. I.
Buzássyová, K.: Sémantická štruktúra slovenských deverbatív, recenzia 184—188
byť, antepréteritálne tvary slovesa 55—57
celoštátne kolo súťaže o najlepšiu študentskú jazykovednú prácu, správa 365—366
Ceplitis, L. — Katlape, N.: Teorija publičnoj reči, recenzia 119—121
Cigeľ, pravopis a deriváty názvu 106—107
comics, pozri *komiks*
častica, častice: častica *no* pri výstavbe hovorového textu 80—84
čeština: prídavné mená vyjadrujúce malú mieru v slovenčine a v češtine 137—148; správa o situácii a problémoch konfrontačného štúdia slovenčiny a češtiny 301—304; Čeština za školou, recenzia 110—112
členenie slov na slabiky v slovenčine 321—332
datív, pozri morfológia
dejiny slovenského jazyka: dvojtvary v skloňovaní maskulín v literatúre 80. a 90. rokov 19. stor. 10—20; dvojtvary v skloňovaní feminín a neutier v literatúre 80. a 90. rokov 19. stor. 85—91; jazyk Fábryho ovocinárskej knižky z r. 1803 91—96; starý súpis názvov rastlín z Jasova 159—162; konferencia o pôvode a najstaršom vývine slovenčiny 177—179; V. Blanár — E. Jóna — J. Ružička: Dejiny spisovnej slovenčiny II, recenzia 179—184; vymedzenie prívlastku v starších jazykovedných príručkách 204—212; Hruškov latinsko-slovenský slovník z r. 1706 219—224
dialektológia: o kartografickom spracovaní slovnej zásoby slovenských nárečí 129—136; Russkaja dialektologija, recenzia 188—189; správa o seminári o výskume syntaxe slovenských nárečí 304—306; I. slovenská dialektologická konferencia, správa 306—308; I. Ripka: Dolnotrenčianske nárečia, recenzia 366—369
Dudváh, etymológia názvu 39—41, 225—229
dvojtvary: v skloňovaní maskulín v literatúre 80. a 90. rokov 19. stor. 10—20; v skloňovaní feminín a neutier v literatúre 80. a 90. rokov 19. stor. 85—91
etymológia: názvu *Váh* 27—41; názvu *Dudváh* 39—41, 225—229; slov *sobáš* a *svadba* 265—274; názvov *Choč* a *Orava* 342—352
fonetika a fonológia: protiklad znelosť — neznelosť v stavbe slova a tvaru 257—265
frazeológia: o niektorých slovenských a poľských frazeologických jednotkách 151—159; E. Smiešková: Malý frazeologický slovník, recenzia 250—252; L. I. Rojzenzon — A. M. Bušuj — S. I. Rojzenzon: Bibliografičeskij ukazateľ literatury po voprosam frazeologii III, správa o knižke 378—379; o obmene spojenia *je ako živé striebro* 380—381
generálmajor, generálporučík, generálplukovník, pravopis skratiek týchto názvov 316
genitív, pozri morfológia
Grenada, deriváty názvu 127—128
Guinea-Bissau, deriváty názvu 127—128
haagsky, pravopis adjektív tohto typu 359—361
homonymum, homonymá: O. S. Achmanova: Slovar' omonimov russkogo jazyka, recenzia 372—374
Hradec Králové, deriváty názvu 255—256
Hronský, J. C.: kompozičná variabilnosť dialógu v jeho próze 283—290
Hruška, S. a jeho latinsko-slovenský slovník z r. 1706 219—224
Huta/Huty, deriváty názvu 234—239
hydronymia, pozri onomastika
Choč, pôvod názvu 342—352
Janek, J., pozri Žáčko, I.
jazyk autora: neurčité zámená v Urbanovej zbierke noviel Výkriky bez ozveny 20—26; jazyk Tajovského prác 71—80; kompozičná variabilnosť dialógu v Hronského próze 283—290; niekoľko

typov odvodených slovies v diele A. Matušku 332—341
jazyková kultúra: Čeština za školou, recenzia 110—112
jazykoveda: 30 rokov rozvoja slovenskej jazykovedy 65—71
Jazykovedné štúdie XII, recenzia 245—250
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, správa o činnosti za rok 1974 174—176
jazykový systém: L. V. Ščerba: Jazykovaja sistema i rečevaja dejateľnosť, recenzia zborníka 374—378
jazykový zemepis: o kartografickom spracovaní slovnej zásoby slovenských nárečí 129—136
Jedlička, A.: Spisovný jazyk v současné komunikaci, recenzia 312—314
Jindřichův Hradec, deriváty názvu 255—256
Katlape, N., pozri Ceplitis, L.
karpatská jazykoveda: Simpozium po problemam karpatskogo jazykoznanija, recenzia zborníka 117—119
katedry slovenského jazyka filozofických a pedagogických fakúlt na Slovensku, správa o jazykovednej vedeckovýskumnej činnosti 241—245
komediálny, komedijný (nie *„komediický"*), tvorenie a používanie 201—204
komiks (comics), význam, skloňovanie a pravopis slova 62—63
kompozičná variabilnosť dialógu v Hronského próze 283—290
kompozitá typu *Kraľovianstrana, Sliačanlazy, Rybárpole* 48—55
komputer/kompúter, pravopis a výslovnosť 383—384
koncepčný, význam príd. mena 63—64
konferencie a sympóziá: správa o sympóziu jazykovedcov a literárnych vedcov o SNP 109—110; správa o konferencii o pôvode a najstaršom vývine slovenčiny 177—179; správa o I. slovenskej dialektologickej konferencii 309—310
konfrontačný výskum: prídavné mená vyjadrujúce malú mieru v slovenčine a v češtine 137—148; o niektorých slovenských a poľských frazeologických jednotkách 151—159; správa o situácii a problémoch konfrontačného štúdia slovenčiny a češtiny 301—304
lexikológia a lexikografia: význam a štylistické hodnotenie slova *komiks (comics)* 62—63; významy príd. mena *koncepčný* 63—64; význam, štylistické hodnotenie a používanie slova *nohejbal* 107—108, 239—240; M. Pisárčiková — Š. Michalus: Malý synonymický slovník, recenzia 121—124; kartografické spracovanie slov. zásoby slovenských nárečí 129—136; adjektíva k substantívu *komédia* 201—204; význam príslovky *odznova* 229—231; I. Žáčko — J. Janek: Slovník správnych a nesprávnych výrazov, recenzia 310—312; *zabehať si, zabehnúť si,* význam a používanie 319—320; O. S. Achmanova: Slovar' omonimov russkogo jazyka, recenzia 372—374
liptovčina (nie *„liptáčina"*), tvorenie názvu 318—319
Lúka/Lúky, deriváty názvu 234—239
Matuška, A., niekoľko typov odvodených slovies v jeho diele 332—341
Michalus, Š., pozri Pisárčiková, M.
Mlynky, gramatický rod a skloňovanie názvu 297—300
morfológia: dvojtvary v skloňovaní maskulín v literatúre 80. a 90. rokov 19. stor. 10—20; dvojtvary v skloňovaní feminín a neutier v literatúre 80. a 90. rokov 19. stor. 85—91; antepréteritálne tvary slovesa *byť* 55—57; skloňovanie slovesa *komiks* 62—63; skloňovanie niektorých cudzích podstatných mien 163—173; skloňovanie názvu *Bogota (Bogotá)* 191—192; skloňovanie poľských mien typu *Zagórski* a *Tymieniecki* 254; gen. sing. miestnych názvov zakončených na *-m* 256; voľné datívy vyjadrené zvratným zámenom *si* 275—283; skloňovanie názvov typu *Tosca, Piacenza, Sevilla* 291—297; gramatický rod a skloňovanie miestneho názvu *Mlynky* 297—300; skloňovanie niektorých cudzích riek v spisovnej slovenčine 353—359; skloňovanie francúzskych vlastných mien zakončených na *-s* 361—364
nárečie, nárečia, pozri dialektológia
no (častica) pri výstavbe hovorového textu 80—84
nohejbal, pôvod, význam, štylistické hodnotenie a používanie slova 107—108, 239—240
Novák, Ľ., správa o bibliografii jeho prác 252—253
nožný volejbal, význam a používanie 239—240
obyvateľské meno, obyvateľské mená: od niektorých cudzích zemepisných názvov 97—105; od názvu *Cigeľ* 106—107; od zemepisných názvov *Bangladéš, Grenada, Guinea-Bissau* 127—128; od názvu *Bogota (Bogotá)* 191—192; od názvu *Plevno (Pleven)* 232—233; od miestnych názvov *Huta/Hutu, Lúka/Lúky, Voda/Vody* 234—239; od názvov *Hradec Králové, Jindřichův Hradec, Žatec* 255—256

odznova, význam príslovky 229—231
onomastika: pôvod názvu *Váh* 27—41; pôvod názvu *Dudváh* 39—41, 225—229; kompozitá typu *Kraľovianstrana, Sliačanlazy* a *Rybárpole* 48—55; *vlastné* mená v próze M. Ďuríčkovej Majka Tárajka 148—151; hydronymia Liptova (názvy typu *Sielničianka*) 212—219; správa o II. českej onomastickej konferencii 309—310; pôvod názvov *Choč* a *Orava* 342—352
Orava, pôvod názvu 342—352
ortuť, o spojení *živý ako ortuť* 380—381
Palková, Z.: Rytmická výstavba prozaického textu, recenzia 369—371
Piacenza, pravopis a skloňovanie názvov tohto typu 295—296
Pisárčiková, M. — Michalus, Š.: Malý synonymický slovník, recenzia 121—124
Plevno (Pleven), používanie a deriváty názvu 232—233
podstatné meno, podstatné mená, pozri morfológia
pokryť (sa), *pokrývať (sa)*, význam a používanie slovies 382—383
pravopis: prepisovanie niektorých písmen z poľštiny, srbochorvátčiny, lužickej srbčiny, rumunčiny, španielčiny a albánčiny do slovenčiny 41—47; slova *komiks (comics)* 62—63; názvov *Cigeľ* a *baňa Cigeľ* 106—107, názvu *Bihar* 126—127; niektorých cudzích podstat. mien v spisovnej slovenčine 163—173; názvu *Bogota (Bogotá)* 191—192; názvov typu *Tosca, Piacenza, Sevilla* 291—297; slova *burizón* 315—316; skratiek slov *generálmajor, generálporučík, generálplukovník* 316; slov *škartácia (skartácia)* a *škartovať (skartovať)* 317—318; zdomácnených a nezdomácnených názvov cudzích riek 353—359; adjektív typu *haagsky* 359—361; slova *komputer/kompúter* 383—384
prídavné meno, prídavné mená: významy príd. mena *koncepčný* 63—64; od niektorých cudzích zemepisných názvov 97—105; od názvu *Cigeľ 106—107*; od zemepisných názvov *Bangladéš, Grenada, Guinea-Bissau* 127—128; príd. mená vyjadrujúce malú mieru v slovenčine a v češtine 137—148; od názvu *Bogota (Bogotá)* 191—192; od substantíva *komédia* 201—204; od názvu *Plevno (Pleven)* 232—233; od miestnych názvov *Huta/Huty, Lúka/Lúky, Voda/Vody* 234—239; od názvov *Hradec Králové, Jindřichův Hradec* a *Žatec* 255—256; pravopis príd. mien typu *haagsky* 359—361
prípustkové súvetie 125—126
príslovka, príslovky: význam príslovky *odznovu* 229—231
prívlastok v starších jazykovedných príručkách 204—212
protiklad znelosť — neznelosť v stavbe slova a tvaru 257—265
Ripka, I.: Dolnotrenčianske nárečia, recenzia 366—369
Rojzenzon, L. I. — Bušuj, A. M. — Rojzenzon, S. I.: Bibliografičeskij ukazateľ literatury po voprosam frazeologii III, správa o knižke 378—379
rozdeľovanie slov na slabiky 321—332
rytmus: Z. Palková: Rytmická výstavba prozaického textu, recenzia 369—371
sémantika: K. Buzássyová: Sémantická štruktúra slovenských deverbatív, recenzia 184—188
Sevilla, pravopis a skloňovanie názvov tohto typu 296—297
si, zvratné zámeno v objektovej funkcii 193—201; voľné datívy vyjadrené zvratným zámenom 275—283
Simpozium po problemam karpatskogo jazykoznanija, recenzia zborníka 117—119
skloňovanie, pozri morfológia
slabika: členenie slov na slabiky v slovenčine 321—332
Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, správa o činnosti za rok 1974 176—177
Slovenská reč, 40 rokov existencie 3—9
sloveso, slovesá: *zabehať si, zabehnúť si*, význam a používanie 319—320; niekoľko typov odvodených slovies v diele A. Matušku 332—341; *pokryť (sa), pokrývať (sa)*, význam a používanie 382—383
Smiešková, E.: Malý frazeologický slovník, recenzia 250—252
SNP — zdroj nových vzťahov českej a slovenskej kultúry, správa o sympóziu 109—110
sobáš, pôvod slova 265—274
spisovný jazyk: A. Jedlička: Spisovný jazyk v současné komunikaci, recenzia 312—314
Stanislav, J.: zhodnotenie práce pri príležitosti sedemdesiatky 58—59
Studia Academica Slovaca, správa o 10. ročníku 60—61
Studia Academica Slovaca III, správa o zborníku 190—191
súvetie, súvetia: prípustkové súvetie v prekladoch 125—126
svadba, pôvod slova 265—274
synonymum, synonymá: M. Pisárčiková—Š. Michalus: Malý synonymický slovník, recenzia 121—124

syntax: častica *no* pri výstavbe hovorového textu 80—84, prípustkové súvetie 125—126; zvratné zámeno *si* v objektovej funkcii 193—201; vymedzenie prívlastku v starších jazykovedných príručkách 204—212; správa o seminári o výskume syntaxe slovenských nárečí 304—306
Ščerba, L. V.: Jazykovaja sistema i rečevaja dejateľnosť, správa o zborníku 374—378
škartácia, škartovať (skartácia, skartovať), význam a pravopis 317—318
štatistický výskum slovenčiny: využitie neurčitých zámen v Urbanovej zbierke noviel Výkriky bez ozveny 20—26
štylistika: častica *no* pri výstavbe hovorového textu 80—84; L. Ceplitis — N. Katlape: Teorija publičnoj reči, recenzia 119—121
Tajovský, J. G.: reč jeho prác 71—80
Tatabánya, skloňovanie a pravopis 163—173
Tosca, skloňovanie a pravopis 163—173, 291—295
tvorenie slov: kompozitá typu *Kraľovianstrana, Sliačanlazy, Rybárpole* 48—55; deriváty niektorých cudzích zemepisných názvov 97—105; deriváty názvu *Cigeľ* 106—107; tvorenie názvu *nohejbal (nohbal)* 107—108, 239—240; príd. mien vyjadrujúcich malú mieru v slovenčine a v češtine 137—148; K. Buzássyová: Sémantická štruktúra slovenských deverbatív, recenzia 184—188; deriváty názvu *Bogota (Bogotá)* 191—192; tvorenie adjektív k substantívu *komédia* 201—204; deriváty názvu *Plevno (Pleven)* 232—233; deriváty miestopisných názvov *Huta/Huty, Lúka/Lúky, Voda/Vody* 234—239; deriváty názvov *Hradec Králové, Jindřichův Hradec* a *Žatec* 255—256; tvorenie názvu *liptovčina („liptáčina")* 318—319; niekoľko typov odvodených slovies v diele A. Matušku 332—341
Tymieniecki — Timienieckého (nie *„Tymienieckeho"*), skloňovanie poľských mien tohto typu 254
Urban, M.: využitie neurčitých zámen v jeho zbierke noviel Výkriky bez ozveny 20—26
Váh, etymológia názvu 27—41
vereiný jazykový prejav: L. Ceplitis — N. Katlape: Teorija publičnoj reči, recenzia 119—121
vlastné mená: výslovnosť a skloňovanie francúzskych vlastných mien zakončených na -s 361—364; pozri aj onomastika
Voda/Vody, deriváty názvu 234—239
výslovnosť: francúzskych vlastných mien zakončených na *-s* 361—364; slova *komputer/kompúter* 383—384
zabehať si, zabehnúť si, význam a používanie slovies 319—320
Zagórski — Zagórského (nie *„Zagórskeho"*), skloňovanie poľských mien tohto typu 254
zámeno, zámená: neurčité zámená v Urbanovej zbierke noviel Výkriky bez ozveny 20—26; zvratné zámeno *si* v objektovej funkcii 193—201; voľné datívy vyjadrené zvratným zámenom *si* 275—283
zemepisné názvy: deriváty niektorých cudzích zemepisných názvov 97—105; pravopis a deriváty názvu *Cigeľ* 106—107; pravopis a deriváty názvu *Bihar* 126—127; deriváty názvov *Bangladéš, Grenada, Guinea-Bissau* (127—128; skloňovanie a pravopis niektorých cudzích zemepisných názvov 163—173; pravopis, skloňovanie a deriváty názvu *Bogota (Bogotá)* 191—192; používanie a deriváty názvu *Plevno (Pleven)* 232—233; deriváty názvov *Huta/Huty, Lúka/Lúky, Voda/Vody* 234—239; deriváty názvov *Hradec Králové, Jindřichův Hradec, Žatec* 255—256; gen. sing. miestnych názvov zakončených na *-m* 256; pravopis a skloňovanie názvov typu *Piacenza* a *Sevilla* 291—297; gramatický rod a skloňovanie miestneho názvu *Mlynky* 297—300; zdomácnené a nezdomácnené názvy cudzích riek v spisovnej slovenčine 353—359; výslovnosť a pravopis francúzskych názvov zakončených na *-s 361—364*
znelosť a neznelosť, tento protiklad v stavbe slova a tvaru v slovenčine 257—265
zvratné zámeno, zvratné zámená, pozri zámeno, zámená
Žáčko, I. — Janek, J.: Slovník správnych a nesprávnych výrazov, recenzia 310—312
Žatec, deriváty názvu 255—256
živé striebro: obmena spojenia *je ako živé striebro* 380—381

M. Považaj